

DZIENNIK URZĘDOWY WOJEWÓDZTWA MAŁOPOLSKIEGO

Kraków, dnia 3 sierpnia 2009 r.

Nr 455

TREŚĆ:

Poz.:

UCHWAŁA RADY GMINY:

Str.

3353 — Rady Gminy Sękowa z dnia 30 czerwca 2009 r. w sprawie przyjęcia Programu Ochrony Zabytków Gminy Sękowa. 18039

3353

**Uchwała Nr XXVIII/260/2009
Rady Gminy Sękowa
z dnia 30 czerwca 2009 r.**

w sprawie przyjęcia Programu Ochrony Zabytków Gminy Sękowa.

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 Ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (t. j. Dz. U. z 2001 r. Nr 142, poz. 1591, z późn. zm.) art. 87 ust. 3 i ust. 4 Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. Nr 162 poz. 1568 z późn. zm.), Rada Gminy Sękowa uchwala, co następuje:

§ 1

Przyjmuje się Program Ochrony Zabytków Gminy Sękowa stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2

Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy Sękowa.

§ 3

Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia i podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Małopolskiego.

Przewodniczący Rady Gminy: *M. Sternik*

Załącznik
do Uchwały Nr XXVIII/260/2009
Rady Gminy Sękowa
z dnia 30 czerwca 2009 r.

**PROGRAM OCHRONY ZABYTKÓW
GMINA SĘKOWA**

I. WSTĘP

Powiat gorlicki prezentuje wielkie zróżnicowanie walorów kulturowych. Na małej powierzchni 967,36 km² (ok. 0,31% po-

wierzchni Polski) w ciągu wieków mieszały obok siebie Polacy, Łemkowie, Żydzi, Wołosi; wyznawcy katolicyzmu w obrządkach rzymskim i greckim, prawosławia, judaizmu. Z kościołami sąsiadowały - i nadal sąsiadują - cerkwie i bożnice, z cmentarzami chrześcijańskimi obu wyznań żydowskie kirkuty i tak tutaj liczne cmentarze wojenne z I wojny światowej. W średniowieczu, w dobie kolonizacji na prawie niemieckim, pojawiali się też niemieckojęzyczni osadnicy, zaś w dobie zaborów austriaccy urzędnicy. Rozwijały się nieliczne miasta ze społecznościami kupców i rzemieślników oraz znacznie liczniejsze wsie z chłopskimi gospodarstwami i szlacheckimi dworami. Dzisiejszy powiat gorlicki - to południowo-wschodni skraj historycznej Małopolski a zarazem historycznej Ziemi Krakowskiej, której granice, uformowane w średniowieczu, zachowane były do rozbiorów (1772-1918), gdy południowa część dawnej Rzeczypospolitej stała się austriacką Galicją. Pod względem kulturowym i geograficznym dzisiejszy powiat rozpada się na dwie jednostki, wyraźnie zarysowane w historycznych procesach osadniczych. Pogórze karpackie na północy, objęte w 2. poł. XIII i w XIV w. osadnictwem na prawie niemieckim, z jedynymi tu miastami (Biecz, Bobowa, Gorlice, początkowo także Szymbark) i licznymi wsiami, związane było z ludnością rzymsko-katolicką, polską (w dobie wspomnianych procesów osadniczych także niemiecką); w XVI/XVII w. aktywnie rozwijała się tu Reformacja, w Bobowej od XVIII w., w pozostałych miastach zasadniczo od następnego stulecia - Gminy żydowskie. Tereny Beskidu Niskiego na południu, zrazu bezładne, osadzone były dopiero od końca XIV po XVI wiek włącznie na prawie wołoskim. Mieszkańcy tutejszych wsi - poza bardzo nielicznymi tu szlacheckimi dworami - wyznawali prawosławie, przechodząc na ogół od końca XVI w. na obrządek grecko-katolicki; w latach międzywojennych XX w. część wiernych powróciła do prawosławia. W dobie osadnictwa na prawie wołoskim zapewne etnicznie zróżnicowani, poprzez wspólną kulturę religijną skłonni byli do unifikowania się jako społeczność od XIX w. nazywana Łemkami. Zaproponowanie ramowego programu ochrony wartości zabytkowych wymaga najpierw ich ewidencji: celowi temu służy katalog zasobów kulturowych. Opracowanie katalogu wymagało zapoznania się z całokształtem publikacji oraz z kartotekami i opracowaniami zgromadzonymi przez Małopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Krakowie i jego regionalna delegaturę w Nowym Sączu (zestawienie bibliografii na końcu opracowania) oraz penetracji terenowych. W oparciu o katalog przedstawiono charakterystykę zasobu w ujęciu chronologicznym - od czasów pradziejowych po współ-

czesność. Charakterystyka ta - na równi z ewidencją - była punktem wyjścia dla propozycji programu ochrony wartości kulturowych dla całego powiatu i dla poszczególnych gmin oraz szlaków, popularyzujących te wartości.

II. KATALOG ZASOBÓW KULTUROWYCH

A. Gmina Sękowa

1. Bartne

Układ przestrzenny i dawna zabudowa wsi. Wieś szlachecka, osadzona w XVI w. na prawie wołoskim. W rezultacie lokacji wytyczony układ z nawsiem w dolinie potoku Bartnianka i prostopadłe do nawsia role na zboczach. Wpis do rejestru zabytków zespołu wsi Bartne: decyzja 57/78, 28. 04. 1978, Ks. A-257/78. Jednocześnie (te same daty decyzji) wpisane najcenniejsze elementy łemkowskiej zabudowy wiejskiej, drewnianej, z końca XIX - pocz. XX w.:

zagroda Nr 1, zbud. 1879: dom z częścią gospodarczą, spichlerz. Wpis do rejestru zabytków: decyzja 33/78, Ks. A-233; dom w złym stanie technicznym, nie użytkowany;

dom Nr 2 z częścią gospodarczą, zbud. 1891. Wpis do rejestru zabytków: decyzja 34/78, Ks. A-234; dom przeniesiony do Bodaków;

dom Nr 3 z częścią gospodarczą, zbud. 1900. Wpis do rejestru zabytków: decyzja 35/78, Ks. A-235; dom w średnim stanie technicznym, nie użytkowany;

dom Nr 4 z częścią gospodarczą, zbud. 1880. Wpis do rejestru zabytków: decyzja 36/78, Ks. A-236; nie istnieje, rozebrany w 2002 r.;

chałupa Nr 5, zbud. 1880-1890. Wpis do rejestru zabytków: decyzja 37/78, Ks. A-237; nie istnieje;

zagroda Nr 6, zbud. XIX/XX w.: chałupa, spichlerz, piwnica. Wpis do rejestru zabytków: decyzja 38/78, Ks. A-238; chałupa i piwnica nie istnieją, zachowany spichlerz;

chałupa Nr 9, zbud. 1908 i 1929; piwnica. Wpis do rejestru zabytków: decyzja 39/78, Ks. A-239; stan średni, po remoncie (ściany oszalowane, dach pokryty blachą);

budynek gospodarczy w zagrodzie Nr 11, zbud. 1904; Nr rej. A/240/78. Wpis do rejestru zabytków: decyzja 40/78, Ks. A-240; nie istnieje;

spichlerz z kamienną piwnicą, zbud. 1928 w zagrodzie Nr 13. Wpis do rejestru zabytków: decyzja 41/78, Ks. A-241; spichlerz nie istnieje, achana zawalona piwnica;

dom Nr 16 z częścią gospodarczą, zbud. 1926. Wpis do rejestru zabytków: decyzja 42/78, Ks. A-242; nie istnieje;

spichlerz z piwnicą w zagrodzie Nr 18, zbud. 1890. Wpis do rejestru zabytków: decyzja 43/78, Ks. A-243; wtórnie dobudowane zabudowane obiekty gospodarcze;

dom Nr 22, zbud. 1929. Wpis do rejestru zabytków: decyzja 44/78, Ks. A-244; stan zły, nie użytkowany;

dom Nr 24 z częścią gospodarczą, zbud. koniec XIX w. Wpis do rejestru zabytków: decyzja 45/78, Ks. A-245; gruntownie przebudowany;

zagroda Nr 27, zbud. 1906: dom, spichlerz, piwnica. Wpis do rejestru zabytków: decyzja 46/78, Ks. A-246; całość w złym stanie;

dom Nr 34 z częścią gospodarczą, zbud. 1910. Wpis do rejestru zabytków: decyzja 47/78, Ks. A-247; w ruinie;

zagroda Nr 37, zbud. 1912 i 1932: dom, kuźnia, spichlerz, szopa-drewnutnia, piwnica. Wpis do rejestru zabytków: decyzja 48/78, Ks. A-248; szopa-drewnutnia i piwnica nie -stnieją, reszta w stanie średnim;

dom Nr 38 z częścią gospodarczą, zbud. 1905. Wpis do rejestru zabytków: decyzja 49/78, Ks. A-249; nie istnieje;

dom Nr 40 z częścią gospodarczą, zbud. 1927. Wpis do rejestru zabytków: decyzja 50/78, Ks. A-250; stan zachowania średni, dach pokryty blachą;

zabudowa w zagrodzie Nr 42, zbud. 2. poł. XIX w.: budynek gospodarczy, spichlerz z piwnicą. Wpis do rejestru zabytków: decyzja 51/78, Ks. A-251; spichlerz zawalony, zachowana piwnica;

zagroda Nr 44, zbud. 1924: budynek mieszkalny z częścią gospodarczą, spichlerz. Wpis do rejestru zabytków: decyzja 52/78, Ks. A-252; zachowana część mieszkalna, nie zachowana gospodarcza;

zagroda Nr 46, zbud. 1927: chałupa, spichlerz z piwnicą, wozownia. Wpis do rejestru zabytków: decyzja 53/78, Ks. A-253; całość w stanie średnim;

zagroda Nr 54, zbud. pocz. XX w.: dom mieszkalny z częścią gospodarczą, spichlerz, piwnica. Wpis do rejestru zabytków: decyzja 54/78, Ks. A-254; całość w stanie złym;

zagroda Nr 56: chałupa z częścią gospodarczą zbud. 1910 i 1923, piwnica. Wpis do rejestru zabytków: decyzja 55/78, Ks. A-255; chałupa w stanie złym, piwnica nie istnieje;

kapliczka przy domu Nr 57, 1895. Wpis do rejestru zabytków: decyzja 56/78, Ks. A-256; stan dobry;

Dom Nr 47 z częścią gospodarczą, XIX/XX w. Wpis do rejestru zabytków: decyzja 57/78, Ks. A-257 (numer decyzji i wpisu omyłkowo identyczne, jak we wpisie całego zespołu zabudowy wiejskiej); nie istnieje.

Stan zachowania całości zespołu zły, sukcesywnie się pogarszający (poza kilkoma obiektami wykorzystywanymi w celach letniskowych). Zasób stale uszczuplany przez wyburzenia i rujnację. Wobec niemożności utrzymania zespołu in situ i pogodzenia wymogów ochrony konserwatorskiej z potrzebami mieszkańców - konieczne zorganizowanie w trybie pilnym skansenu z przyjęciem jego lokalizacji (np. w otoczeniu cerkwi użytkowanej jako filia Muzeum w Nowym Sączu, zaś w niedalekiej przyszłości jako filia Muzeum - Dwory Karwacjana i Gładyszów; zob. niżej), opracowaniem projektu zagospodarowania (w nawiązaniu do tradycyjnego rozplanowania wsi i zagród), wykupem i przeniesieniem obiektów.

Cerkiew greckokatolicka p.w. św. św. Kosmy i Damiana (dziś filia Muzeum w Nowym Sączu), drewniana, zbud. 1842 (data na nadprożu), wieża z izbicą z XVIII w.; konserwacja 1968-1970. Remont i izolacja fundamentów dofinansowane 2007 na mocy uchwały Sejmiku Województwa Małopolskiego z 26.03.2007. W typie północno-zachodniego budownictwa łemkowskiego (wariant młodszy). Drewniana. Trójdzielna: od zach. wieża z pseudoizbicą, od wsch. prezbiterium zamknięte ścianą prostą, z zakrystią od pn. Dachy wysokie, nad nawą załamany czterospadowy, nad prezbiterium trójspadowy. Wszystkie człony zaakcentowane hełmami z baniastymi kopułkami; ślepe latarnie kopułek dekorowane malarsko. Dachy, hełmy i ściany pobite gonem. Wewnątrz polichromia; ikonostas, XVIII w., ołtarz boczny 1797, ikony z XVIII w., m. in. przeniesione z cerkwi w Bodakach. Ogrodzenie zrekonstruowane, drewniane, kryte gontem. W otoczeniu kostnica, zbud. w XIX/XX w., murowana z kamienia, na planie prostokąta, nakryta dwuspadowym dachem gontowym. Wpis do rejestru zabytków: decyzja 626/97, 14.04.1997, Ks. A-826.

Stan zachowania dobry. Celowa konserwacja gontowego pokrycia kostnicy.

Cerkiew prawosławna p.w. św. św. Kosmy i Damiana. Zbud. 1928-1930. Drewniana, trójdzielna, z węższymi od korpusu prezbiterium (zamkniętym trójbocznie) i prostokątnym babiniecem. Nad poszczególnymi częściami kopułki o osmiobocznych

bębnoch; największa akcentuje część środkową. Dachy i kopuły kryte blachą, ściany oszalowane. Ikonostas współczesny, z dawnego zachowane carskie wrota. Na cmentarzu w otoczeniu cerkwi nagrobki z cerkiewnymi krzyżami kamiennymi, XX w. i figura Niepokalanego Poczęcia N. P. Marii, kamienna, z 1910 r. Wpis do rejestru zabytków: decyzja 03.03.2006, Ks. A-44.

Stan zachowania średni; w trakcie prac izolacyjnych dofinansowanych przez Marszałka Województwa Małopolskiego. Celowe zaprojektowanie stylowego ogrodzenia.

Cmentarz parafialny, założony 1877 (data na krzyżu "gromadzkim" przy wejściu); odnowiony przez Komisję Opieki nad Zabytkami Sztuki Cerkiewnej działającą w ramach Towarzystwa Opieki nad Zabytkami w Warszawie. Zachowanych kilkanaście nagrobków z kamiennymi, ludowymi krzyżami cerkiewnymi, w większości autorstwa Wasyla Graconia z lat 1902-1911.

Stan zachowania dobry. Celowa konserwacja specjalistyczna niektórych krzyży kamiennych.

Cmentarz wojenny Nr 64 z I wojny światowej, proj. Hans Mayr; miejsce spoczynku 29 żołnierzy austro-węgierskich i 57 carskich; krzyż osadzony 1933 upamiętnia Łemków osadzonych na początku I wojny światowej w obozie Thalerhof koło Grazu. Na planie prostokąta, ogrodzenie z kamienia łamanego i drewniane z kamiennymi słupami. Na nagrobkach krzyże żeliwne. Stan zachowania dość dobry.

Cmentarz choleryczny, założony po zarazie 1873; zachowane dwa krzyże kamienne: prawosławny (fundacji Teofila Pepesza, wyk. Wasyl Gracoń, z datą 1896) i katolicki. Stan zły.

Krzyże przydrożne kamienne, cerkiewne, z metalowym przedstawieniem Ukrzyżowanego: z lat 1876, 1878, 1933 (obok cmentarza).

Krzyż przydrożny kamienny, łańciński, 1898, z metalowym przedstawieniem Ukrzyżowanego (skradzionym; do rekonstrukcji); XIX/XX w.

Krzyż przydrożny kamienny, łańciński, 1898, z malowanym przedstawieniem Ukrzyżowanego.

Krzyże przydrożne ludowe, z płaskorzeźbionym przedstawieniem Ukrzyżowanego, wyk. zapewne Wasyl Gracoń, z lat 1901, 1912.

Krzyże przydrożne żeliwne na kamiennych cokołach: obok cerkwi prawosławnej XIX/XX w.; 1888; z płaskorzeźbionym krzyżem cerkiewnym na cokole, 1892; z końca XIX w.

Stan zachowania większości krzyży dość dobry.

2. Bodaki

Cerkiew greckokatolicka p.w. św. Dymitra (dziś kościół fil.), w przysiółku Przegonina. Zbud. 1902 na miejscu starszej z 1742 r., remontowana 1996. Drewniana, trójdzielna, z węższym od korpusu, trójbocznie zamkniętym prezbiterium i wieżą od frontu; poszczególne człony zaakcentowane cebulastymi hełmami; dach i kopuły kryte blachą, ściany oszalowane. Ikonostas z czasu budowy (1902), autorstwa Szajny z Rymanowa; w prezbiterium presteł w formie konfesji. Konserwowany od 1990, aktualnie przewidziane prace na mocy uchwały Sejmiku Województwa Małopolskiego, 26. 03. 2007. Ogrodzenie nowe, drewniane ze słupkami kamiennymi, z bramką nakrytą namiotowym daszkiem z cebulastym hełmem. Wpis do rejestru zabytków: decyzja 574/95, 20.04.1995, Ks. A-774.

Stan zachowania dobry.

Cerkiew prawosławna fil. p.w. św. Dymitra; zbud. 1934 przez miejscowego cieślę Wasyla Frencko. Drewniana, jednonawowa, trójczłonowa, z węższymi od korpusu częścią kapłańską i babińcem; nad korpusem i częścią kapłańską kopułka. Dachy i kopułki pobite blachą, ściany oszalowane. Wpis do rejestru

zabytków: decyzja 03.03.2006, Ks. A-45/M.

Stan zachowania dobry.

Cmentarz greckokatolicki. Założony po poł. XIX w. (najstarszy nagrobek: 1879). Na planie nieregularnego pięcioboku. Nagrobki: żeliwne krzyże na kamiennych cokołach oraz cerkiewne (nieliczne łańcińskie) kamienne, ludowe, pocz. XX w., wyk. zapewne Wasyl Gracoń.

Stan zachowania dość dobry. Celowa konserwacja specjalistyczna niektórych krzyży kamiennych.

Cmentarz wojenny Nr 69 z I wojny światowej. Położony na zboczu Ostrej Góry, nad Przegoniną, proj. Hans Mayr; miejsce spoczynku 55 żołnierzy armii austro-węgierskiej i 74 rosyjskiej. Kompozycja symetryczna. W centrum nowy krzyż drewniany, ogrodzenie z kamienia łamanego (od frontu) i drutu kolczastego, na nagrobkach krzyże żeliwne łańcińskie i cerkiewne. Wpis do rej. zabytków 29.06.1988, Nr A-565.

Stan zachowania po remoncie i rekonstrukcji dobry.

Kapliczka. Zbud. koniec XIX w. przez Wasyla Zalema. Murowana, bielona, na planie prostokąta z półkolista absydą. Daszek przyczółkowy, na kalenicy drewniana wieżyczka z kopułką. Wewnątrz figura Matki Boskiej z Dzieciątkiem, ludowa, z czasu budowy.

Konieczne zabezpieczenie wnętrza; możliwość kradzieży figury. Kapliczka. Zbud. XIX/XX. Murowana z kamienia, nietynkowana, na planie prostokąta z półkolistą absydą. Od frontu zwieńczona kamiennym krzyżem cerkiewnym. Daszek dwuspadowy.

Konieczne zabezpieczenie wnętrza.

Kapliczka. Zbud. 1879. Murowana, bielona, na planie prostokąta z półkolista absydą. Daszek przyczółkowy, na kalenicy baniasta kopułka.

Stan zachowania dobry.

Krzyże przydrożne:

żeliwne, łańcińskie, na cokołach kamiennych z reliefowymi krzyżami cerkiewnymi: 1882; 1891; 1912; bez daty (XIX/XX w.); kamienny, ludowy, cerkiewny, z płaskorzeźbą Ukrzyżowanego, 1913, wyk. zapewne Wasyl Gracoń;

kamienny, z metalowym [przedstawieniem Ukrzyżowanego (skradzionym) i inskrypcja fundacyjną cyrylicą:

ФУНДАТОР СТЕФАН ПРОКИПИЧ АК..., XIX/XX w.; kamienny, na cokole z wnęką, 1908.

Stan zachowania większości dość dobry; celowa rekonstrukcja metalowego przedstawienia Ukrzyżowanego Chrystusa.

3. Czarne

Cerkiew greckokatolicka p.w. św. Dymitra (później prawosławna). Zbud. może 1786, rozebrana 1993 i odbudowana 1994-1996 w Sądeckim Parku Etnograficznym. Drewniana. W typie północno-zachodniego budownictwa lemковского (wariant starszy), trójdzielna; od zachodu wieża z izbicą, nad korpusem dach łamany, wszystkie człony zwieńczone baniastymi kopułkami. Wewnątrz ikonostas, wyk. 1801 Jakub Szajcer (Sznicer), odnowiony i przemalowany 1895 przez Jana Bogdańskiego; tegoż polichromia, 1892-1895; ołtarze rokokowe, koniec XVIII w.

Cmentarz greckokatolicki. Założony XVIII/XIX w. (najstarszy nagrobek: 1890), przyległy do dawnego terenu cerkwi Nagrobki w formie krzyży żeliwnych na kamiennych cokołach oraz krzyży kamiennych, cerkiewnych i łańcińskich.

Stan zachowania bardzo zły. Teren zarośnięty przez zagajnik, większość grobów nieczytelna, niektóre nagrobki przewrócone. Konieczne uporządkowanie terenu z wycięciem większości drzew, zaakcentowaniem grobów, osadzeniem krzyży i specjalistyczna konserwacją kamienia.

Cmentarz wojskowy Nr 53 z I wojny światowej, proj. Dušan Jurkowił, miejsce spoczynku 62 żołnierzy armii austro-węgierskiej i 315 rosyjskiej. Przyległy do cmentarza greckokatolickiego. Na planie prostokąta, o symetrycznej kompozycji; wystrój drewniany, zrekonstruowany: duży krzyż łaciński na osi kompozycji, krzyże nagrobne łacińskie i cerkiewne, ogrodzenie z bramką. Obsadzony grabami.

Stan zachowania po rekonstrukcji dobry.

Chałupa w typie regionalnego budownictwa łemkowskiego. Drewniana, bielona, z częścią mieszkalna i inwentarska pod wspólnym dachem przyczółkowym o okapach wspartych na wydatnych rysiach.

Stan zły; celowe opracowanie inwentaryzacji pomiarowej i przeniesienie do skansenu łemkowskiego.

Kapliczka. Zbud. XIX/XX w. Murowana z kamienia, na planie prostokąta z półkolistą absydą; na kalenicy siodłowego dachu pierwotnie kuty krzyż (brak).

Stan dobry; celowe przywrócenie kutego krzyża.

Kapliczka. Zbud. Zapewne w latach międzywojennych XX w. Murowana z kamienia, z wnęką na figurę i baniastą kopułką z krzyżem łacińskim

Stan zachowania dość dobry.

Kapliczka. Zbud. Zapewne w latach międzywojennych XX w. Murowana z kamienia, z wnęką na figurę i baniastą kopułką z krzyżem cerkiewnym.

Stan zachowania dość dobry.

Kapliczka. Zbud. w 1923 r. (napis fundacyjny cyrylicą). Zapewne w latach międzywojennych XX w. Murowana z kamienia, z wnęką na figurę i baniastą kopułką z krzyżem cerkiewnym.

Stan zachowania dość dobry.

Krzyże przydrożne, XIX/XX w., kamienne:

- ludowy, cerkiewny, z płaskorzeźbą Ukrzyżowanego;
- cerkiewny, pierwotnie z metalowym przedstawieniem Ukrzyżowanego (skradzionym), z datą 1904;
- dwa rozbite, kamienne, bez górnej części (jeden z datą 1913);
- żeliwny, łaciński, na kamiennym cokole, z datą 1893.

Celowe rekonstrukcje krzyży i specjalistyczna konserwacja kamienia.

4. Długie

Wieś założona przed 1541 r. zapewne naprawie wołoskim, z nawsiem w dolinie potoku- dopływu Wistoki; wysiedlona w 1947 r., obecnie zanikła.

Cmentarz greckokatolicki. Założony zapewne 2. poł. XIX w. (najstarszy nagrobek: 1900). Na planie prostokąta. Krzyże nagrobne cerkiewne, kamienne i żeliwne na kamiennych cokołach.

Konieczne prace konserwatorskie z uczytelnieniem cmentarza i konserwacja kamiennych nagrobków.

Cmentarz wojenny Nr 44 z I wojny światowej. Proj. Dušan Jurkowi. Miejsce spoczynku 4 żołnierzy armii austro-węgierskiej i 79 rosyjskiej. Na rzucie prostokąta, o osiowej kompozycji. Otoczony murem z kamienia łamanego i drewnianym płotem. Zrekonstruowane drewniane krzyże: duży w centrum kompozycji i nagrobne (cerkiewne i łacińskie).

Po rekonstrukcji stan dobry.

5. Jasionka

Układ przestrzenny wsi. Wieś zapewne lokowana na prawie wołoskim w. XVI w. z wytyczeniem układu o nawsiu w dolinie potoku (w przedłużeniu analogicznego układu wsi Krzywa; zob. niżej), z rolami na zboczach.

Figury przydrożne, kamienne:

- Świętej Rodziny, ludowa, z rzeźbą na cokole, koniec XIX w., pod starym drzewem;
- Matki Boskiej z Dzieciątkiem, ok. 1900, z rzeźbą na cokole, na którym płaskorzeźba Dzieciątka Jezus.

Stan dość dobry; celowa specjalistyczna konserwacja kamienia.

Krzyże przydrożne, XIX/XX w.:

- kamienny cerkiewny, ludowy, w toku konserwacji;
 - żeliwne na kamiennych cokołach: trzy;
 - drewniany (nowy) na starszym cokole kamiennym.
- Stan dość dobry; celowa specjalistyczna konserwacja kamienia.

6. Krzywa

Układ przestrzenny wsi. Wieś królewska lokowana na prawie wołoskim 1564, z wytyczeniem układu o nawsiu w dolinie potoku, z rolami na zboczach.

Cerkiew św. św. Kosmy i Damiana zbud. 1924 po spaleniach poprzedniej z 1854 r. podczas I wojny światowej; drewniana, trójdzielna, bezwieżowa, z kopułkami o osmiobocznych bębnach nad poszczególnymi członami: największa nad korpusem, mniejsze nad częścią kapłańską i babińcem. Dachy i kopuły kryte blachą, bęben głównej kopuły pobity nowa blacha falista, z blachy falistej wykonany fartuch nad podmurowaniem; ściany oszalowane. Z pierwotnego wyposażenia zachowany ołtarz boczny. Wolnostojąca dzwonnica drewniana. Na cmentarzu przycerkiewnym zbiorowa mogiła wojskowa (cmentarz Nr 54 z I wojny światowej), miejsce spoczynku 60 żołnierzy armii rosyjskiej, proj. Dušan Jurkowił, o niezachowanej kompozycji i wystroju.

Stan zachowania średni. Celowy wpis do rejestru zabytków cerkwi wraz z cmentarzem, przeprowadzenie kompleksowego remontu konserwatorskiego cerkwi z usunięciem nieestetycznej blachy falistej (bęben kopuły, fartuch nad podmurowaniem) na rzecz drewna (desek), poprawa instalacji odgromowej oraz rekonstrukcja cmentarza wg zachowanego archiwalnego projektu z przywróceniem drewnianych elementów wyposażenia (w tym rzeźbionego krzyża)..

Cmentarz greckokatolicki. Założony 2. poł. XIX w. (najstarszy nagrobek: 1889). Na planie pięcioboku. Nagrobki kamienne w formie krzyży cerkiewnych i łacińskich, dwie kamienne figury Matki Boskiej, krzyże żeliwne na kamiennych cokołach.

Stan dość dobry. Celowa specjalistyczna konserwacja kamiennych nagrobków.

Grób siedmiu polskich lotników (zginęli w Banicy podczas lotu z Włoch na pomoc Powstaniu Warszawskiemu we wrześniu 1944), betonowy, z metalową tablicą.

Stan zły. Potrzebna restauracja lub zaprojektowanie nowego pomnika.

Krzyże przydrożne, XIX/XX w.:

- kamienny, cerkiewny z płaskorzeźbionym przedstawieniem Ukrzyżowanego i Matki Boskiej z Dzieciątkiem (na cokole);
- łaciński, kamienny;
- łaciński, żeliwny na kamiennym cokole.

Stan zachowania dość dobry; celowa specjalistyczna konserwacja kamienia.

Grupa trzech figur przydrożnych, pocz. XX w., kamiennych: pośrodku na cokole rzeźba Matki Boskiej, po bokach krzyże.

Stan dość dobry; celowa specjalistyczna konserwacja kamienia.

7. Lipna

Wieś wysiedlona w 1947 r., nieistniejąca.

Celowe oznaczenie miejsca po cerkwi greckokatolickiej (od 1928 prawosławnej) zbudowanej w 1885 r.

Cmentarz grekokatolicki. Założony 2. poł. XIX w. (najstarszy nagrobek: 1930). Na planie prostokąta. Nagrobki kamienne w formie krzyży cerkiewnych, z płaskorzeźbami i krzyżami. Stan zachowania bardzo zły. Koniczne uporządkowanie terenu, likwidacja samosiewek, uczynienie grobów, ustawienie wywróconych krzyży, specjalistyczna konserwacja kamiennych nagrobków.

Cmentarz wojenny Nr 45 z I wojny światowej. Proj. Dušan Jurkovič, miejsce spoczynku 54 żołnierzy armii austro-węgierskiej i 99 rosyjskiej. Odnowiony staraniem Koła Łowieckiego niezgodnie z pierwotnym wyglądem. Na rzucie prostokąta, o kompozycji osiowej, z kamiennym pomnikiem w centrum; niezachowane krzyże drewniane na grobach.

Celowe opracowanie i realizacja konserwatorskiego projektu rekonstrukcji w oparciu o projekt archiwalny i ikonografię.

Kapliczka przy drodze do Zdyni. Zbud. XIX/XX w., odnowiona przez Koło Łowieckie "Dzik" z Gorlic w 1993 r. Murowana z kamienia, nietynkowana, na planie prostokąta, nakryta przycółkowym daszkiem gontowym.

Po odnowieniu stan dobry.

Figura przydrożna Matki Boskiej, XIX/XX w., kamienna.

Stan zachowania po odnowieniu staraniem Koła Łowieckiego "Dzik" z Gorlic dobry.

8. Małastów

Układ przestrzenny wsi. Wieś (istniejąca 1444?) przeniesiona staraniem Giebułtowskich na prawo magdeburskie. Zapewne z tego okresu układ przestrzenny z nawsiem w dolinie potoku Małastówka i prostopadłymi do nawsia rolami na stokach doliny.

Cerkiew grecko-katolicka p.w. św. św. Kosmy i Damiana (dziś kościół p.w. N.P. Marii Wniebowziętej kościół). Zbud. 1805 jako fundacja Siemińskiego w miejscu starszej drewnianej, według urzędowego projektu z doby "józefińskiej". Od przesiedlenia Łemków (1947) kościół katolicki, od 1992 parafialny. Murowana, tynkowana, trójczłonowa, z jednonawowym korpusem o zaokrąglonych narożach po bokach prezbiterium i węższym od korpusu prezbiterium, zamkniętym półeliptyczną absydą. Od frontu wieża; naroża między wieżą a fasadą zaokrąglone. Nad poszczególnymi członami cebulaste hełmy. Dachy i hełmy kryte blachą; ściany wieży pobite blachą. W wyposażeniu wnętrza ikony z ikonostasu zniszczonego po 1947; ołtarz główny o charakterze konfesji, z czasu budowy; ołtarz Ukrzyżowania, 1 poł. XIX.; chór muzyczny z czasu budowy; polichromia ornamentacyjno-figuralna, XIX w., odnowiona 1999, XIX w.; z ikonostasu zachowane pojedyncze ikony, m. in. Pantokratora. Jednolicie z cerkwią skomponowane murowane ogrodzenie z dwoma bramkami ujętymi przez kamienne słupy (jedna z nich na osi); w jego obrębie cztery kamienne nagrobki grekokatolickich duchownych z krzyżami (najstarszy 1903). Prace konserwatorskie finansowane na mocy uchwały Sejmiku Województwa Małopolskiego, 26. 03. 2007. Wpis do rejestru zabytków: decyzja 433/91, 30.09.1991, Ks. A- 633.

Stan dobry. Potrzebna kontynuacja prac nad osuszaniem murów i konserwatorskie odnowienie wyposażenia.

Cmentarz grekokatolicki. Założony na pocz. XIX w., po zaprzestaniu pochówków na cmentarzu przycerkiewnym. Na planie czworoboku. Zachowanych kilka kamiennych nagrobków (najstarszy: 1887), głównie z lat międzywojennych XX w. w formie krzyży łacińskich i rzeźb na cokołach.

Celowa specjalistyczna konserwacja nagrobków kamiennych. Cmentarz rzymskokatolicki. Założony pocz. XX w. (najstarszy nagrobek: 1935). Na zboczach wzgórza. Na planie kwadratu. Nagrobki z krzyżami kamiennymi żeliwnymi na kamiennych cokołach.

Cmentarz wojskowy Nr 58 z I wojny światowej na Magurze Małastowskiej, proj. Dušan Jurkovič, miejsce spoczynku 60 żołnierzy armii austro-węgierskiej i 76 rosyjskiej. Na rzucie krzyża, o symetrycznej. Monumentalnej kompozycji, z kamiennym kopcem, zwieńczonym drewnianym krzyżem; drewniane krzyże nagrobne; ogrodzenie kamienne.

Stan zachowania po remoncie i rekonstrukcji dobry.

Cmentarz wojskowy Nr 60 z I wojny światowej na Przełęczy Małastowskiej, proj. Dušan Jurkovič, miejsce spoczynku 174 żołnierzy armii austro-węgierskiej. Na rzucie centralnym, dwunastobocznym, z drewnianymi krzyżami nagrobnymi i macewą żołnierza Żyda.

Stan zachowania po remoncie i rekonstrukcji dobry.

Cmentarz wojenny Nr 65 z I wojny światowej, proj. Hans Mayr, 1915; miejsce spoczynku 111 żołnierzy austro-węgierskich i 15 rosyjskich. Obrys zbliżony do krzyża, komponowany uskokowo, tarasowo, symetryczny, kompozycja osiowa; drewniane krzyże nagrobne, otoczony kamiennym murem z pylonem i bramą. Remontowany 2003-2004.

Stan zachowania po remoncie dobry.

Cmentarz wojenny Nr 66 z I wojny światowej, proj. Hans Mayr; miejsce spoczynku 41 żołnierzy austro-węgierskich i 77 rosyjskich. Na planie prostokąta; otoczony kamiennym murem z wysokim pylonem na narożniku.

Stan zachowania po remoncie dobry. Celowe przywrócenie drewnianego krzyża.

Kapliczka na Przełęczy Małastowskiej, XVIII w., odnowiona 1997.

Stan zachowania dobry.

Męcina Mała

Kaplica św. Sebastiana. Zbud. w 1906 r., remontowana 1999-2001 Murowana, o skromnych cechach historyzmu (neogotyku), z ceglany detal. W ołtarzu obraz św. Sebastiana, barokowy, poł. XVIII w.

Stan techniczny po remoncie dobry; cechy stylowe w wyniku remontu częściowo zatarte poprzez wprowadzenie nowych, ceglanych i kamiennych okładzin w elewacjach. W perspektywie celowe przywrócenie pierwotnego wyglądu.

9. Męcina Wielka

Układ przestrzenny wsi. Wieś szlachecka lokowana na prawie niemieckim 1377 przez Elżbietę Łokietkównę. W rezultacie wytyczony układ z nawsiem w dolince potoku i rolami po bokach. Od 1415 wchodziła w skład uposażenia m. Biecz.

Cerkiew grekokatolicka p.w. św. św. Kosmy i Damiana (dziś kościół par. p.w. Matki Boskiej Królowej Polski). Zbud. zapewne 1806-1807, przebud. 1900-1903, przedsięwzięcie dobud. 1930; remont konserwatorski i rewaloryzacja 1985-1986 (proj. arch. Z. Lewczuk) z odtworzeniem pierwotnych kształtów dachów i baniastych hełmów. W typie budownictwa północno-zachodniej Łemkowszczyzny (wariant starszy). Orientowana. Drewniana. Trójczłonowa, z kwadratowym korpusem, prezbiterium zamkniętym trójbocznie i wieżą z izbicą; nad wszystkimi trzema członami baniaste hełmy. Dachy, hełmy i ściany pobite gontem. Ikonostas z XVIII w., barokowy, z nieco starszymi ikonami (XVIII w.); ambona; polichromia wnętrza z lat 1930 i 1938. Ogrodzenie nowe, drewniane, z bramką konstrukcji słupowej n osi, nakryta czterospadowym, namiotowym daszkiem; w ogrodzeniu nowa dzwonnica drewniana, trój kondygnacyjowa. Wpis do rejestru zabytków: decyzja 173/85, 04.02.1985, Ks. A-373.

Stan zachowania dobry.

Cmentarz greckokatolicki. Założony 2 poł. XIX w. (najstarszy nagrobek: 1889). Na planie prostokąta. Nagrobki z krzyżami kamiennymi i żeliwnymi, łacińskimi i cerkiewnymi.

Celowa konserwacja elementów kamiennych i żeliwnych.

Cmentarz wojenny Nr 81 z I wojny światowej, proj. Hans Mayr, miejsce spoczynku 57 żołnierzy armii austro-węgierskiej i 52 rosyjskiej. Na planie prostokąta, z wejściem umieszczonym na narożniku; pośrodku monumentalny krzyż z kamienia ciosowego. Krzyże nagrobne metalowe. Wpis do rejestru zabytków: decyzja 370/88, 30.06.1988, Ks. A-570.

Mimo przeprowadzonego remontu (1992) wymaga bieżącej konserwacji.

Cmentarz wojskowy Nr 82 z I wojny światowej, proj. Hans Mayr, miejsce spoczynku 25 żołnierzy armii austro-węgierskiej i 71 rosyjskiej. Na planie nieregularnym, z zaakcentowaną osią symetrii, ujęty ogrodzeniem z kamiennymi słupkami i metalowymi rurami. W centrum dekoracyjny, drewniany krzyż, na nagrobkach krzyże żeliwne i kute. Wpis do rejestru zabytków: decyzja 368/88, 29.06.1988, Ks. A-568.

Stan zachowania po remoncie i rekonstrukcji dobry.

Kapliczka. Zbud. ok. 1914-1918. Modernistyczna, nawiązująca do ukraińskiego budownictwa cerkiewnego. Murowana. Na rzucie krzyża greckiego, nakryta potężną kopułą.

Stan zachowania dobry.

Krzyż przydrożny kamienny, 1914.

Stan dobry.

10. Nieznajowa

Układ przestrzenny wsi. Wieś królewska lokowana 1546 na prawie wołoskim przez Zygmunta Starego, opuszczona po 1947. Czytelne reliktury rozplanowania z nawsiem w dolinie potoku i rolami na zboczach.

Celowe zaakcentowanie miejsca nieistniejącej cerkwi.

Cmentarz greckokatolicki. Założony 2. poł. XIX w. (najstarszy nagrobek: 1900). Na planie pięcioboku. Krzyże nagrobne kamienne, cerkiewne z płaskorzeźbami.

Stan zły; celowa konserwacja specjalistyczna kamiennych nagrobków

Kapliczka. Zbud. XIX/XX w. Murowana z kamienia, nietynkowana, na rzucie prostokąta z półkolistą absydą. Daszek dwuspadowy.

Stan zły; pilnie potrzebna konserwacja.

Figura przydrożna Św. Rodziny, fundowana 1901, ludowa, kamienna, z rzeźbą na cokole dekorowanym płaskorzeźbami.

Celowa specjalistyczna konserwacja kamienia.

Figura przydrożna kamienna, koniec XIX w., w formie kapliczki z arkadową wnęką mieszczącą rzeźbę świętego i namiotowym daszkiem zwieńczonym baniastą kopułą.

Celowa specjalistyczna konserwacja kamienia.

Krzyże przydrożne, XIX/XX w.:

dwa cerkiewne, kamienne;

cerkiewny, kamienny, z płaskorzeźbą Ukrzyżowanego;

podobny, z arkadową wnęką na figurę w cokole;

podobny, ludowy, z płaskorzeźbą Matki Boskiej i tablica fundacyjna na cokole;

łaciński, kamienny, z płaskorzeźbą Ukrzyżowanego;

trzy cokoły kamienne z nasadą żeliwnego krzyża (niezachowanego).

Celowa specjalistyczna konserwacja elementów kamiennych i uzupełnienie ubytków.

11. Owczary (Rychwałd)

Układ przestrzenny wsi. Wieś szlachecka lokowana na prawie niemieckim (jako Rychwałd - Reichwald) w XIV w., w 1417 r.

osadzana Wołochami. Układ zapewne z doby lokacji, wykorzystany w dobie osadnictwa wołoskiego, z nawsiem w dolinie potoku i dwoma kompleksami ról (o rozłogu prostopadłym do nawsia) na zboczach doliny.

Cerkiew par. greckokatolicka p.w. Opieki Bogurodzicy (dziś kościół). Zbud. 1653 (data z napisem łacińskim A[N]NO D[OMI]NI 1653 umieszczona w portalu z przedsionka do nawy), zakryta dobudowana. 1701, wieża 1783 (data z nazwiskami zapewne budowniczych na izbicy: Dymitr Dekowekin i Teodor Rusinko z Biesiadki; ten ostatni był też budowniczym niezachowanej cerkwi w Niezajowej); remontowana 1870. Wybitny, wczesny zabytek zachodniotemkowskiego budownictwa cerkiewnego (wariant starszy). Trójdzielna, o łamanych dachach zwieńczonych baniastymi hełmami; od frontu wieża (1783) z pseudoizbicą (z reszta malowania) i hełmem, od wschodu prezbiterium zamknięte ścianą prostą. Hełmy kryte blachą, dachy i ściany pobite gontami. Portal z przedsionka do nawy o nadprożu wyciętym w ośli grzbiet. Zachowany ikonostas, ołtarz boczny św. Mikołaja, XVII/XVIII w.; w prezbiterium tabernakulum w tradycji barokowej i ołtarz z ikoną Chrystusa, XVII/XVIII w. Polichromie z poł. XIX w. w nawie i z 1928 i 1938 r. w prezbiterium (związana z obchodami 950 rocznicy chrztu Rusi). W ogrodzeniu z kamienia łamanego od frontu murowana bramka-dzwonnica murowana, tynkowana, bielona, na rzucie kwadratu, dwukondygnacyjowa, z namiotowym daszkiem i baniastą kopułą, zbudowana 1928. Druga bramka drewniana, z namiotowym daszkiem i kopułą. Na cmentarzu przykościelnym kamień nagrobny z pocz. XX w. z inskrypcją łacińską. Wyróżniona medalem Europa Nostra. Wpis do rejestru zabytków: decyzja 172, 06.06.1984, Ks. A-372. Koniczne sfinalizowanie starań o umieszczenie na liście światowego dziedzictwa UNESCO.

Stan zachowania dobry; potrzeba bieżących konserwacji; celowy remont bramki-dzwonnicy

Kapliczka. Zbud. w końcu. XIX w. Murowana z kamienia, na rzucie kwadratu, nakryta dwuspadowym daszkiem.

Stan dobry.

Kapliczka. Zbud. 1890. Murowana z kamienia, na rzucie kwadratu, nakryta dwuspadowym daszkiem.

Stan dobry.

Cmentarz greckokatolicki. Założony 1. poł. XIX w. (najstarszy nagrobek: 1867). Na planie prostokąta, z aleją na osi. Zachowane pojedyncze krzyże nagrobne kamienne i żeliwne, cerkiewne i łacińskie; kamienne nagrobki z rzeźbą dziecka (XIX/XX w.) i z figurą Matki Boskiej (ludowa, 1887, z inskrypcją cyrylicą).

Stan dość dobry; celowa specjalistyczna konserwacja kamiennych nagrobków.

Cmentarz wojenny Nr 70 z I wojny światowej, położony przy cmentarzu greckokatolickim; proj. Hans Mayr; miejsce spoczynku żołnierzy 74 austro-węgierskich (także żydowskich) i 8 rosyjskich. Na rzucie prostokąta, o symetrycznej kompozycji, ujęty ogrodzeniem z murowanymi słupami; oś akcentuje wnęka na tablicę inskrypcyjną i zrekonstruowany, drewniany krzyż. Symetria kompozycji zaakcentowana przez drzewa. Kute krzyże nagrobne na betonowych cokołach. Wpis do rejestru zabytków: decyzja 369/88, 30.06.1988, Ks. A-569.

Stan zachowania dobry.

Krzyże przydrożne, kamienne, XIX/XX w.:

sześć z płaskorzeźbami Ukrzyżowanego, łacińskich; na jednym nazwisko fundatora z datą: АФТАНАСИЙ СЕФНЧАЮ 1912; inny z datą 1905;

łaciński, z płaskorzeźbą świętej na cokole, pocz. XX w.;

łaciński, z datą 1939, z metalowym przedstawieniem Ukrzyżowanego; w cokole rzeźba Matki Boskiej z Lourdes;

cerkiewny, bielony, z płaskorzeźbą Ukrzyżowanego i płaskorzeźbą świętej na cokole.

Celowa specjalistyczna konserwacja kamienia.

12. Pętna

Układ przestrzenny wsi. Wieś lokowana na prawie wołoskim 1557 staraniem starosty bieckiego Stanisława Bonera; w do-
brach królewskich. W rezultacie lokacji wytyczony układ z na-
wsiem w dolinie potoku Sękówka i prostopadłe do nawsia role
na zboczach.

Cerkiew greckokatolicka św. Parascewii. Zbud. 1916 w sąsiedz-
twie drewnianej, rozebranej 1935. W wyniku wysiedlenia Łem-
ków (1947) od 1948 kościół katolicki; od 1999 ponownie cer-
kiew grecko-katolicka. W tradycji budownictwa bizantyjsko-
ukraińskiego. Murowana, na rzucie krzyża greckiego, z trój-
bocznie zamkniętym prezbiterium i potężną kopułą na przecię-
ciu ramion. W wyposażeniu wnętrza wewnątrz ikonostas, pre-
stoł, ołtarze boczne i ambona z czasu budowy. Dzwonnica dre-
wniana, zbud. 1916 może z elementami poprzedniej z 1700 r.;
drewniana, konstrukcji słupowej, z pseudoizbicą, czterospa-
dowym daszkiem namiotowym i kopułą. Krzyż upamiętniają-
cy 950-lecie chrztu Rusi-Ukrainy, 1935. Wpis do rejestru zabyt-
ków: decyzja 277/87, 20.03.1987, Ks. A-477.

Stan cerkwi dobry.

Kapliczka. Zbud. XIX/XX w. Murowana. Fasada ujęta szkarpa-
mi o ostrosłupowych zwieńczeniach, na kalenicy dwuspado-
wego daszku baniasta kopuła z kutym krzyżem cerkiewnym.
Cmentarz greckokatolicki. Wokół cerkwi i ponad nią, na zboczu
wzgórza, cmentarz greckokatolicki, założony w XIX w., posze-
rzony ponad szkarpę w końcu XIX w. (najstarszy nagrobek:
1894); krzyże nagrobne kamienne żeliwne na kamiennych co-
kołach.

Niektóre nagrobki w starszej części cmentarza rozbite. Koniecz-
ne złożenie rozbitych nagrobków i specjalistyczna konserwa-
cja kamienia.

Cmentarz choleryczny. Założony 1870. Na planie trapezu. Za-
chowany kamienny krzyż łaciński z datą 1870.

Cmentarz wojskowy Nr 63 z I wojny światowej, proj. Hans
Mayr, miejsce spoczynku 85 żołnierzy austro-węgierskich
i 19 carskich. Na planie nieregularnym.

Restaurowany od 2005.

Figury przydrożne, XIX/XX w., kamienne:

Św. Rodziny, z rzeźbą na cokole i resztą dekoracji malarskiej;

Stan średni; celowa specjalistyczna konserwacja.

Matki Boskiej z Dzieciątkiem, z rzeźbą na cokole.

Stan zły, kamień zwiertzały; potrzebna specjalistyczna konser-
wacja.

Krzyże przydrożne, koniec XIX - pocz. XX w, kamienne:

ludowy, z płaskorzeźbą Ukrzyżowanego (na granicy Mała-
stowa),

trzy z metalowym przedstawieniem Ukrzyżowanego;

jak wyżej, na wysokim cokole z płaskorzeźbami (uszkodzony);
żeliwny, na kamiennym cokole.

Potrzebne specjalistyczne konserwacje kamienia.

13. Radocyna

Układ przestrzenny wsi. Lokowana na prawie wołoskim
w XVI w. staraniem biskupów krakowskich, opuszczona 1947;
czytelna pozostałość układu z nawsiem w dolinie Wisłoki i d.
kompleksami ról po jej obu stronach.

Cmentarz greckokatolicki. Założony w 2. poł. XIX w. (najstar-
szy nagrobek: 1893). Na planie prostokąta. Krzyże nagrobne
cerkiewne kamienne żeliwne na kamiennych cokółach.

Celowe uporządkowanie cmentarza i konserwacja kamienia.
Cmentarz wojenny z I wojny światowej Nr 43, 1916; proj. Dušan
Jurkowił, miejsce spoczynku 4 żołnierzy armii austro-węgier-
skiej i 79 rosyjskiej. Obok cmentarza greckokatolickiego. Zało-
żenie na rzucie prostokąta, osiowe, z kamiennym obeliskiem;
krzyże nagrobne drewniane, zrekonstruowane; zrekonstru-
owane ogrodzenie drewniane z bramką.

Stan zachowania po rekonstrukcji dobry.

Krzyże przydrożne, XIX/XX w., kamienne:

- ludowy, z płaskorzeźbą Ukrzyżowanego;

- zapewne podobny, rozbity, zdekompletowany (zachowany
tylko cokół);

- łaciński, z płaskorzeźbą Ukrzyżowanego;

- cerkiewny, z płaskorzeźbą Ukrzyżowanego;

- cerkiewny, z datą 1903 i inskrypcją cyrylicą (rozbity);

- cerkiewny, z płaskorzeźbą Matki Boskiej z Dzieciątkiem na
cokole.

Celowa specjalistyczna konserwacja kamienia, złożenie rozbi-
tych krzyży i rekonstrukcja ubytków.

14. Ropica Ruska (Górna)

Układ przestrzenny wsi. Wieś Ropica (Ropycze) istniała za-
pewne w XV w., w 1581 wymieniona jako siedziba parafii rzym-
sko-katolickiej. Nawsie w dolinie potoku Sękówka (w przedłu-
żeniu nawsia Sękowej), role na stokach doliny.

Cerkiew greckokatolicka p.w. św. Michała Archanioła (dziś ko-
ściół) drewniana, zbud. 1813 lub 1819 (daty te mogą odnosić
się do przekształcenia starszej, przebud. ok. 1900 z likwidacją
kopuł na rzecz dachów, odnawiana 1965-1968, 1967 i 1983-
1984 (kapitałny remont konserwatorski). Przykład późnego
budownictwa cerkiewnego północno-zachodniej Łemkowsz-
czyzny. Drewniana. Trójdzielna; od frontu wieża z pseudoizbicą,
od wschodu prezbiterium zamknięte ścianą prosta; dach nad
korpusem dwuspadowy, nad prezbiterium niższy, trójspado-
wy; wszystkie człony zaakcentowane baniastymi hełmami.
Dachy, helmy i ściany pobite gontem. Bogaty wystrój z roko-
wym ikonostasem, prestołem i 2 ołtarzami bocznymi, 2 poł.
XVIII w.; chór muzyczny o linii falistej, polichromowany; poli-
chromia wnętrza XIX/XX w. Ogrodzenie drewniane z bramką
drewnianą nakryta namiotowym daszkiem z baniastym heł-
mem. Wpis do rejestru zabytków: decyzja 190/72, 05.12.1972,
Ks. A-550.

Stan zachowania dobry. Aktualnie (2007) prace konserwator-
skie we wnętrzu; konserwacja prestołu finansowana na mocy
uchwały Sejmiku Województwa Małopolskiego, 26.03.2007.

Cmentarz greckokatolicki. Założony zapewne w wyniku budo-
wy cerkwi, w jej pobliżu. Na planie czworoboku. Nagrobki głów-
nie nowe; także krzyże nagrobne (najstarszy 1882) łacińskie
i cerkiewne, kamienne i żeliwne na kamiennych cokółach; nie-
które rozbite. W centrum kamienny krzyż z datą 1938.

Celowe złożenie rozbitych nagrobków oraz specjalistyczna
konserwacja nagrobków kamiennych.

Cmentarz rzymskokatolicki. Założony w 2. poł. XIX w. (najstar-
szy nagrobek: żeliwny krzyż na kamiennym cokole, z datą 1891),
powiększony 1938. Na planie prostokąta. Krzyże nagrobne
kamienne żeliwne na kamiennych cokółach. W centrum ka-
mienny krzyż z datą 1938.

Celowa specjalistyczna konserwacja nagrobków kamiennych.

Cmentarz wojenny Nr 67 z I wojny światowej; proj. Hans Mayr;
miejsce spoczynku 57 żołnierzy austro-węgierskich i 54 rosyj-
skich. Eksponowany widokowo na zboczu wzgórza. Obrys sy-
metryczny, kształtowany uskokowo. Otoczony kamiennym
murem, na nagrobkach żeliwne krzyże. Wpis do rejestru zabyt-
ków: decyzja 366/88, 29.06.1988, Ks. A-566.

Stan zachowania dobry.

Cmentarz wojenny Nr 68 z I wojny światowej; proj. Hans Mayr; miejsce spoczynku 58 żołnierzy armii austro-węgierskiej i 52 rosyjskiej. Obrys symetryczny, kształtowany uskokowo. Otoczony kamiennym murem, od frontu drewnianym płotem; pośrodku osiowej kompozycji kamienny krzyż na cokole. Nagrobki betonowe z żeliwnymi krzyżami.

Stan zachowania dobry.

Cmentarz wojenny Nr 77 z I wojny światowej, proj. Hans Mayr, miejsce spoczynku 215 żołnierzy armii austro-węgierskiej, 31 niemieckiej i 71 rosyjskiej. Na planie prostokąta z asymetrycznym aneksem, o kompozycji osiowej zaakcentowanej przez kamienny obelisk z krzyżem, otoczony kamiennym murem. Wpis do rejestru zabytków: decyzja 367/88, 29.06.1988, Ks. A-567.

Po pracach remontowych (1992) ponownie zaniedbany (zarośnięty). Celowe uporządkowanie

Cmentarz wojskowy Nr 78 z I wojny światowej, proj. Hans Mayr, miejsce spoczynku 133 żołnierzy armii austro-węgierskiej i 138 rosyjskiej. Na planie symetrycznym, zbliżonym do prostokąta, o kompozycji osiowej zaakcentowanej przez aleję, drewniany krzyż i monumentalną, tylna ścianę kamienną pylon z czterema filarami.

Po pracach remontowych ponownie zaniedbany (zarośnięty). Celowe uporządkowanie.

Figura przydrożna. Ludowa, XIX/XX w., kamienna, belona, z rzeźbą Matki Boskiej z Dzieciątkiem na cokole.

Stan dość dobry.

15. Sękowa

Układ przestrzenny wsi. Wieś lokowana na prawie magdebskim przez Kazimierza Wielkiego 1363 (zasadzca: Nikl, syn Bukmera) z przeznaczeniem 1 łana uposażenia dla kościoła parafialnego. W rezultacie wytyczony układ przestrzenny łanowo-leśny, z nawsiem w dolinie potoku Sękówka i prostopadłym do niego rozłogiem ról na stokach doliny.

Kościół fil. p.w. św. św. Filipa i Jakuba. Zbud. 1 ćw. XVI w. (ok. 1520), rozbudowywany w XVII i XVIII w., odnawiany 1818, przed 1888 (nowa zakrystia, przekształcenie sobót), 1900-1912 staraniem Władysława Długosza z Siar, przed 1918 (po zdemastowaniu przez żołnierzy w dobie I wojny światowej 1914-1915). Konserwowany 1946 i 1984-1992. Orientowany. Drewniany. Gotycki, z systemem konstrukcyjnym więźbowo-zaskrzynieniowym. Jednonawowy, z trójbocznie zamkniętym prezbiterium; w fasadzie wtórnie dostawiona wieża z izbicą; otoczony sobotami. Dach wysoki, wysmukły, o wspólnej kalenicy nad korpusem i prezbiterium. Portale gotyckie w zachodniej i południowej ścianie korpusu, na ich wzór zrekonstruowany portal w wejściu z prezbiterium do zakrystii. Wewnątrz niewielkie fragmenty dekoracji malarskiej barokowej z XVIII w. (iluzjonistycznie ujęta postać świętego w prezbiterium), manierystyczne ołtarze (główny, pocz. XVII w., z obrazem św. Mikołaja, restaurowany po zniszczeniach 1914-1915), późnogotycka chrzcielnica kamienna (1522), późnogotycka rzeźba Ukrzyżowanego Chrystusa na belce tęczowej, pocz. XVI w. Otoczony murem z kamienia łamanego; w nim bramka drewniana, konstrukcji zrębowej. W 2003 r. umieszczony na liście Światowego Dziedzictwa Kultury UNESCO i wyróżniony medalem Europa Nostra za rewaloryzację (prace kontynuowane; konserwacja ołtarza bocznego dofinansowana na mocy uchwały Sejmiku Województwa Małopolskiego, 26. 03. 2007). Wpis do rejestru zabytków: decyzja 16.02.1972, Ks. A-552; stary wpis 05.03.1930, Nr 35.

Stan zachowania dobry.

Kościół par. p.w. św. Józefa Oblubieńca N.P. Marii. Zbud. 1885-1886 jako fundacja właścicielki dóbr Józefy Szymonowiczowej (wdowie po przedsiębiorcy naftowym Józefie Szymonowiczu), projektu węgierski architekta H. Fredego, restaurowany po zniszczeniach z I wojny światowej (staraniem Władysława Długosza herbu Wieniawa) i II wojny światowej, odnawiany 1970, od 1995 i po 2000. Neogotycki. Murowany z cegły z użyciem kamienia do opracowania detali. Trójnawowy, bazylikowy, z jednonawowym, trójbocznie zamkniętym prezbiterium i transeptem; w fasadzie wieża. Sklepienia żebrowe: sieciowe w prezbiterium, krzyżowe w korpusie. W wyposażeniu neogotyckie ołtarze z czasu budowy (główny, para bocznych), witraże i malowidło (Adoracja Marii przez lud), mal. Feliks Michał Wygrzywalski - z okresu odbudowy po I w. światowej. Ogrodzenie kute z kamiennymi słupkami. Wpis do rejestru zabytków: decyzja 02.12.2004, Ks. A-25/M.

Stan zachowania dość dobry; pożądanymi dalsze prace nad osuszeniem murów i konserwatorskie odnowienie wyposażenia, celowa konserwacja niektórych elementów kamiennych.

Pozostałość zespołu dworskiego Długoszków. Park ukształtowany ok. poł. XIX; krajobrazowy, z aleją dojazdową. Spichlerz sprzed poł. XIX w., murowany z kamienia, tynkowany, z czterospadowym, wysokim dachem. Zabudowania gospodarcze z pocz. XX w.

Celowe wpisanie do rejestru zabytków spichlerza i pozostałości parku. Stan zły: spichlerz wymaga określenia funkcji i kapitalnego remontu konserwatorskiego, park rekompozycji wg projektu konserwatorskiego.

Kapliczka przydrożna. Zbud. poł. XIX w. Murowana, na rzucie kwadratu, sklepią kolebkowo. Wewnątrz ludowa rzeźba Matki Boskiej z czasu budowy. Wpis do rejestru zabytków 16.01.1997, Nr A-824.

W trakcie remontu kapitalnego (2007).

Cmentarz rzymskokatolicki. Założony w 1. poł. XIX w. (najstarszy nagrobek: kapitana wojsk polskich Józefa Wybranowskiego, 1846; żeliwny krzyż na kamiennym cokole z żeliwną tablicą inskrypcyjną). Na planie niesymetrycznym. Nagrobki w formie krzyży kamiennych i żeliwnych na kamiennych cokołach, obelisków i rzeźb na cokołach. Na osi kompozycji kaplica Długoszków (właścicieli Siar), zbud. XIX w., w formie klasycznej świątyni, z kolumnadą dorycką; w trójkątnym tympanonie płaskorzeźbą Chrystusa przyjmującego wiernych, w zwieńczeniu, na osi, rzeźba św. Heleny. Kaplica Kostiałów-Gabryelów, zbud. 1896, neogotycka, murowana z cegły.

Stan całości dość dobry. Konieczna specjalistyczna konserwacja najstarszych nagrobków kamiennych.

Cmentarz choleryczny w przysiółku Puste Pole; upamiętniony krzyżem.

Cmentarz wojenny Nr 79 z I wojny światowej; na stoku góry Zagórze, proj. Hans Mayr, miejsce spoczynku 109 żołnierzy armii austro-węgierskiej, 190 niemieckiej i 192 rosyjskiej. Na planie prostokąta, o osiowej kompozycji. Na grobach żeliwne krzyże na betonowych cokolikach.

Stan zachowania dobry (po remoncie). Celowy wpis do rejestru zabytków.

Cmentarz wojenny Nr 80 z I wojny światowej, proj. Hans Mayr, miejsce spoczynku 468 żołnierzy armii austro-węgierskiej, 378 niemieckiej i 360 rosyjskiej. Ekspozycyjny widokowo, na planie prostokąta z prostokątnym aneksem na osi, ujęty monumentalnym, kamiennym murem z potężnymi pylonami. Na grobach żeliwne krzyże. Oś zaakcentowana betonowym krzyżem. Nie zrealizowano projektowanej pierwotnie kaplicy.

Stan zachowania dobry. Celowy wpis do rejestru zabytków.

Krzyż przydrożny. Ludowy, XIX/XX w., kamienny, z płaskorzeźbionym przedstawieniem Ukrzyżowanego.

Celowa specjalistyczna konserwacja kamienia.

16. Siary

Układ przestrzenny wsi. Niewielka wieś królewska lokowana na prawie niemieckim w końcu XIV w. (dokument nadający sołectwo, 1398). Układ lokacyjny z nawsiem w dolinie potoku - dopływu Ropy - i dwoma kompleksami ról na zboczach doliny.

Zespół pałacowy. Obejmujący pałac, park, zabudowania (oranżeria z palmiarnią, kordegarda, zabudowania gospodarcze). Pałac zbud. 1906-1908 (proj arch. Władysław Halicki ze Lwowa) staraniem Władysława Długosza. Rozbudowany po zniszczeniach wojennych (1914) i po pożarze (1928). Po 1945 przejęty przez Państwowe Gospodarstwo Rolne i zaniedbany. Eklektyczny z elementami secesji. Usytuowany malowniczo na wysokiej szarpie. ; Murowany. Piętrowy, o nieregularnej, zróżnicowanej bryle i rzucie. Bogaty, częściowo zdekompletowany detal i wystrój elewacji i wnętrza.

Stan w wyniku ostatnich prac prowadzonych przez prywatnego właściciela stan dobry.

Kordegarda zbud. w tymże okresie wg projektu tegoż architekta. Eklektyczna w duchu neobaroku z elementami secesji. Murowana, parterowa, nakryta dachem łamanym. Przy niej brama kuta o ornamentalnych motywach secesyjnych (wyk. Firma Jana Daschka ze Lwowa), ujęta murowanymi filarami zwieńczonymi przez kamienne, neorokokowe wazony.

Stan zły; konieczny remont konserwatorski ze specjalistyczną konserwacją detali.

Oranżeria zbud. w tymże okresie wg projektu tegoż architekta, o podobnym charakterze stylowym. Parterowa, z dachem łamanym.

Stan zły. Konieczny remont konserwatorski z częściową rekonstrukcją

Domek ogrodnika w tymże charakterze. Murowany, parterowy, z dachem czterospadowym. Elewacje ceglane z tynkowanym detalem.

Stan dość dobry.

Zabudowania gospodarcze, XIX-XX w., o cechach historyzmu, murowane, parterowe, z ceglanymi licami elewacji i tynkowanymi detalami.

Stan zły; konieczny pilny remont konserwatorski.

Park pałacowy założony 1908-14 i 1916-25 (proj. Arnold Röhring). O charakterze eklektycznym, krajobrazowym i częściowo geometrycznym, z nieregularnie kształtowanymi wnętrzami i "salonami", z osiami widokowymi, alejami obsadzonymi drzewami, z bramą, rzeźbami i wazonami. W jego obrębie współczesna pałacowi architektura parkowa (pergola, glorieta, fontanna) i rzeźby związane z parkowym stawem (Neptun z nereidami; S. Wojtowicz, 1911).

Stan parku w wyniku ostatnich prac dobry.

Wpis całości zespołu do rejestru zabytków: decyzja 25.11.1976, Ks. A-201/76; wpis parku leśnego: 15.05.1992, Nr A-667

Wnioski generalne dla zespołu: konieczne objęcie pracami konserwatorskimi całości założenia.

Kapliczka. Położona przy drodze do Oczar. Zbud. w XVIII w. Murowana z kamienia, bielona, na rzucie kwadratu, nakryta daszkiem przycółkowym.

Stan zachowania zły; konieczny remont konserwatorski.

Cmentarz wojenny Nr 76 z I wojny światowej, proj. Hans Mayr, miejsce spoczynku 40 żołnierzy armii austro-węgierskiej i 28 rosyjskiej. Na planie kwadratu, o osiowej kompozycji zaakcentowanej drewnianym krzyżem. Na mogiłach krzyże żeliwne. Wpis do rejestru zabytków: decyzja 514/93, 27.12.1993, Ks. A-714.

Stan zachowania po remoncie dobry.

Chałupa Nr 99; wpis do rejestru zabytków Nr A-776/74..

Stan zły; elewacje zabezpieczone płytami. Rozważyć wykupienie i przeniesienie do skansenu

17. Wapienne

Układ przestrzenny wsi. Wieś królewska lokowana na prawie włoskim w oparciu o przywilej Zygmunta Augusta z 1546 r.; w rezultacie wytyczenie nawsia nad potokiem (dopływem Ropy) i ról na zboczach. Od XVIII/XIX w. rozwój uzdrowiska w oparciu o miejscowe źródła mineralne.

Willa uzdrowska w obrębie ośrodka "Wapienne". Zbud. w latach międzywojennych XX w. Drewniana, oszalowana. Na planie prostokąta. Piętrowa, nakryta dachem naczółkowym. Stan średni. Remontować wg wytycznych konserwatorskich; zachować jako dokument uzdrowskiego charakteru Wapiennego.

Cmentarz wojskowy Nr 83 z I wojny światowej, proj. Hans Mayr, miejsce spoczynku 25 żołnierzy armii austro-węgierskiej i 71 rosyjskiej. Na planie nieregularnym, w centrum drewniany krzyż cerkiewny (zrekonstruowany wg pierwowzoru). Wpis do rejestru zabytków: decyzja 364/88, 29.06.1985, Ks. A-564. Stan zachowania dobry.

Kapliczka. Zbud. XIX/XX w. Murowana z kamienia łamanego, nietynkowana; na planie prostokąta z półkolistą absydą.

Kapliczka. Zbud. XIX/XX w. Murowana, na planie prostokąta z trójbocznym zamknięciem części ołtarzowej.

Krzyże przydrożne, XIX/XX w., kamienne, łacińskie:

- ludowy, z płaskorzeźbą Ukrzyżowanego;
- z metalowym przedstawieniem Ukrzyżowanego, fundowany 1911 przez Jana i Justynę Łopatów;
- dwa żeliwne na kamiennych cokołach.

Celowa specjalistyczna konserwacja kamienia.

18. Wołowiec

Układ przestrzenny wsi. Wieś królewska lokowana na prawie włoskim w XVI w., wzmiankowana 1581. W rezultacie wytyczony ukaz z nawsiem w dolinie potoku i rolami na zboczach doliny.

Cerkiew fil. grecko-katolicka p.w. Opieki N. P. Marii (dziś prawosławna). Zbud. koniec XVIII w., konserwowana 1990-1991. W typie budownictwa północno-zachodniej Łemkowszczyzny (wariant starszy). Orientowana. Drewniana. Trójdzielna; kwadratowy korpus i węższe prezbiterium, od frontu wieża z pseudobieżnią. Dachy korpusu i prezbiterium łamane, nad poszczególnymi członami baniaste hełmy. Ściany wieży i dachy prezbiterium pobite blachą, dachy korpusu, hełmy i ściany gontem. Ikonostas z XIX w. (uzupełniony ikonami ze zbiorów w Łańcucie), polichromia, XIX w. Wpis do rejestru zabytków: decyzja 276/87, 29.01.1987. Ks. A-476.

Stan dość dobry. Potrzebny bieżący remont konserwatorski z likwidacją blachy na rzecz gontów.

Kapliczka pod Uhercem. Zbud. XIX w. Murowana z kamienia, na planie prostokąta z absydą, sklepiona. Daszek przycółkowy.

Cmentarz greckokatolicki stary. Założony obok cerkwi, zapewne w końcu XIX w (najstarszy nagrobek: 1901). Krzyże nagrobne kamienne, cerkiewne; figura nagrobna Matki Boskiej z Dzieciątkiem, kamienna.

Stan zły; teren zarośnięty, część nagrobków rozbita i zdekompletowana. Konieczne uporządkowanie terenu, złożenie i częściowe zrekonstruowanie rozbitych i zdekompletowanych nagrobków, specjalistyczna konserwacja kamienia.

Cmentarz grekokatolicki nowy. Założony po zamknięciu starożytności (najstarszy nagrobek: 1924). Na planie prostokąta. Poza nowymi nagrobkami - pojedyncze krzyże nagrobne kamienne, cerkiewne.

Celowa specjalistyczna konserwacja elementów kamiennych. Krzyże przydrożne, XIX/XX w., kamienne:

- trzy cerkiewne, w tym dwa z płaskorzeźbą Ukrzyżowanego;
- łaciński, z metalowym przedstawieniem Ukrzyżowanego i płaskorzeźbą św. Mikołaja na cokole;
- trzy żeliwne na kamiennych cokołach.

Celowa specjalistyczna konserwacja kamienia.

III. CHARAKTERYSTYKA ZASOBU ZABYTKOWEGO

A. UWAGI WSTĘPNE

W tutejszej historii wyróżnić można wiele okresów, których dokumentami są w znacznym stopniu czytelne do dzisiaj przekształcenia krajobrazu i w różnym stopniu zachowane zabytki. Okresy te zdefiniować można następująco:

- przedhistoryczne początki, których wielce niepełny obraz zależy jest całkowicie od wyników badań archeologicznych i ich interpretacji;
- wczesne średniowiecze obejmujące początki osadnictwa i rozwój osadnictwa w początkach państwa polskiego, do połowy XIII w., okres, którego obraz - rekonstruowany w oparciu o materiały archeologiczne i bardzo skąpe źródła pisane - nadal nie przedstawia się jasno;
- dojrzałe średniowiecze, przypadające tu na dobę masowych (w północnej części dzisiejszego powiatu) lokacji miast i wsi na prawie niemieckim w 2. połowie XIII a zwłaszcza w XIV w., z wykształceniem czytelnych do dzisiaj układów urbanistycznych i ruralistycznych oraz powstawaniem najstarszej, fragmentarycznie zachowanej zabudowy murowanej,
- okres rozkwitu, przypadający na schyłek średniowiecza i początki ery nowożytnej (XV - poł. XVII w.), związany - na terenach Beskidu Niskiego - z osadnictwem na prawie wołoskim, zapoczątkowującym zapewne tak charakterystyczną dla omawianych terenów wielokulturowość;
- okres upadku w dobie kryzysu Rzeczypospolitej (2 poł. XVII w. - 1772), przynoszący m. in. rozwój zespołów sakralnych;
- okres niewoli narodowej (1772 - 2. tercja XIX w.), przynoszący m. in. regulacje przestrzenne i architekturę związaną z działalnością władz zaborczych,
- okres autonomii galicyjskiej (1866 - 1914) przynoszący szczególnie interesujące efekty w miastach (na omawianym terenie - w Gorlicach) oraz rozwój górnictwa i przemysłu naftowego, przy utrzymującej się - mimo rozwoju szkolnictwa - stagnacji życia wiejskiego,
- tragedia I wojny światowej (1914-1918), odzwierciedlona tu w dziesiątkach cmentarzy wojskowych,
- harmonijny rozwój w dobie niepodległej II Rzeczypospolitej (1918-1939), owocujący m. in. ciekawymi realizacjami budowlanymi w Gorlicach (zabudowa użyteczności publicznej i mieszkalna) i na wsiach (kościół, cerkwie);
- tragedia II wojny światowej, okupacji hitlerowskiej i Holocaustu (1939-1944/1945) uwidoczniła w miejscach związanych z dramatycznymi wydarzeniami,
- doba Polski Ludowej związana m. in. z destrukcją licznych zespołów zabytkowych, odzwierciedlającą politykę władz komunistycznych (reformacja rolna jako przyczyna niszczenia zespołów dworskich i pałacowych, akcja "Wisła" i zagrożenie kultury łemkowskiej),
- okres najnowszy, przynoszący w zasadzie - mimo licznych zagrożeń - znaczący postęp w dziedzinie ochrony zabytków.

B. PRZEDHISTORYCZNE POCZĄTKI

W oparciu o wyrywkowe - jak dotąd - materiały archeologiczne, podsumowane w Archeologicznym zdjęciu Polski, można uznać, że początki osadnictwa na omawianym terenie sięgają epoki kamiennej (zwłaszcza neolitu, przy pojedynczych znaleziskach z doby późnego paleolitu). Wydaje się, że liczba stanowisk wzrasta na północ. Już od najdawniejszych czasów - poprzez epokę brązu i wpływów rzymskich - charakterystyczną wydaje się być koncentracja osadnictwa ponad szkarpami zalewowych teras dolin rzecznych.

C. WCZESNE ŚREDNIOWIECZE (XI-XII W. - POŁOWA XIII W.)

Okres wczesnośredniowieczny przypadł tu na początki polskiej państwowości; wielkie, przedpiastowskie grody (Wietrzno-Bóbrka w rejonie Przelęczki Dukielskiej, Trzciniwa w dolnym biegu Ropy) rozwijały się na wschód od omawianych terenów. Okres, trwający do połowy XIII w., przyniósł rozwój osadnictwa, obejmujący w zasadzie jedynie północny skraj dzisiejszego powiatu gorlickiego. Lokalnym centrum władzy była **kasztelania biecka**, której obecność potwierdza wzmianka *districtus Bieccensis* z 1184 r. oraz pierwsze wzmianki o kasztelanach (od 1243 r.). Ośrodkiem był **gród**, położony na wzgórzu nad doliną Ropy, po południowo-zachodniej stronie późniejszego miasta, potwierdzony tu przez badania archeologiczne, pierwotnie (od XI względnie XII do XIII w.) broniony fortyfikacjami ziemnymi. Obok grodu, na sąsiednim wzniesieniu, rozwijała się nie ufortyfikowana osada - **podgrodzie** - z kościołem p.w. św. św. Piotra i Pawła (wezwanie to - którego tradycja weszła później do herbu Biecza - może wskazywać na działalność benedyktynów z podkrakowskiego Tyńca, bo tym patronom poświęcono zbudowany w XI w. tamtejszy kościół opacki), w miejscu dzisiejszego kościoła św. Piotra sprzed poł. XIX w.

Mniejsze, wczesnośredniowieczne ośrodki osadnicze, to być może gródek w Kobylance, osada w Rożnowicach nad Ropą i "Zamczysko" w Krygu (aczkolwiek na terenie domniemanego grodziska natrafiono jedynie na materiały późnośredniowieczne). Uwagę archeologów zwracała też góra "Zamczysko" w Ropicy Polskiej (problem nie został wyjaśniony). Rozwój badań archeologicznych niewątpliwie przyniesie w przyszłości zagęszczenie mapy wczesnośredniowiecznego osadnictwa, już dzisiaj jednak można uznać, że znaczną rolę odgrywał "naturalny" trakt w dolinie Ropy i urodzajniejsze ziemie w północnej części omawianych terenów. Charakterystyczny, wskazywany przez Feliksa Kiryka brak wzmianek o osadach służebnych w kasztelanii bieckiej (tak licznych w kasztelaniiach krakowskiej, sądeckiej, wojnickiej) wskazywałby na stosunkowo nikłą tutaj wczesnośredniowieczną sieć osadniczą.

Dotychczasowe - należy podkreślić, wyrywkowe - rozeznanie archeologiczne wskazywałoby, że wczesnośredniowieczne osadnictwo objęło jedynie północną część dzisiejszego powiatu, a więc tereny Pogórza, nie zaś Beskidu Niskiego.

D. DOJRZAŁE ŚREDNIOWIECZE - DOBA LOKACJI MIAST I WSI NA PRAWIE NIEMIECKIM (2 POŁ. XIII W. - XIV W.)

1. Charakterystyka ogólna

Okres średniowieczny to zarazem doba lokacji miast i wsi na prawie niemieckim, przypadająca na 2. połowę XIII i na XIV wiek. Był to okres o przełomowym znaczeniu: pojawieniu się nowych zasad gospodarowania i rozpowszechnieniu gospodarki towarowo-pieniężnej towarzyszyła nowa organizacja przestrzeni, wymiernej w ściśle określonych jednostkach -

łanach frankońskich. Obok dawnych, nielicznych i niewielkich, rozproszonych wśród lasów osad - pojawiały się znacznie liczniejsze nowe, niekiedy przejmujące nazwy tych dawnych, o wyraźnie określonych, stykających się z sobą granicach, o regularnych układach osadniczych i rolnych, na ogół dobrze czytelnym w krajobrazie do dziś. W ramach tego procesu kształtowana była sieć parafialna. Oprócz dominującej - w zasadzie do XIX wieku - zabudowy drewnianej, powstawały pierwsze budowle kamienne.

2. Lokacje miast i wsi na prawie niemieckim

Średniowieczne osadnictwo na prawie niemieckim objęło północną, podgórską część omawianego terenu; najdalszy zasięg na południe w zasadzie wyznaczyły lokowane w XIV: Ropa, Szymbark, Siary, Sękowa, Męcina, Kryg, Lipinki i Bednarka. Dotychczasowe - wielce niepełne - badania archeologiczne nie stwierdziły średniowiecznego osadnictwa na południe od wspomnianych miejscowości. Jak się wydaje, rysowały się tu dwie fazy: wcześniejsza, XIII-wieczna (z doby Bolesława Wstydlwego), skoncentrowana na północy, w okolicach Biecza i późniejsza, znacznie intensywniejsza i lepiej udokumentowana, której apogeum wiąże się z osadniczą polityką Kazimierza Wielkiego (1333-1370). Charakterystycznym zjawiskiem było wiązanie w jednolite kompleksy lokacji wsi i miast. Akcje osadnicze prowadzone były przez piastowskich monarchów oraz - przy ich wsparciu - przez rycerstwo, w tym zwłaszcza ród Gładyszów. Znacznie mniejszą aktywnością wykazywał się na tych terenach Kościół.

a) Lokacyjne układy wiejskie

Średniowieczne miasta nie mogłyby się rozwijać bez zaplecza wiejskiego, toteż w okolicach Biecza, Bobowej, Gorlic i Szymbarku nastąpiło szereg lokacji wsi. Regularne układy wiejskie - w znacznym stopniu czytelne i do dzisiaj decydujące o kulturowych walorach krajobrazu - prezentowały zasadniczo dwa typy: łanów leśnych i niwowy. Dla pierwszego z nich charakterystyczne jest "nawsie" (centrum osadnicze skupiające działki z dwóch stron łąki, położonej najczęściej nad potokiem) silnie wydłużone, ciągnące się przez całą szerokość wsi. W przedłużeniu działek siedliskowych, do granic wsi, biegną role, karczowane przez osadników w okresie "wolnizny" (zwolnień od podatków na czas zagospodarowywania się), która w tutejszych, surowych warunkach klimatycznych trwała z reguły długo, zazwyczaj 20 lat. Wśród ról tych - rozmierzonych precyzyjnie w łanach frankońskich - wyróżniało się uposażenie sołtysa-zasadzcy (od czasów nowożytnych związane z reguły z dworem), na ogół większe, niż we wsiach małopolskich o lepszych glebach i korzystniejszym położeniu. Jeżeli lokacji wsi towarzyszyła fundacja kościoła parafialnego - to wyodrębniła się także związana z nim rola plebańska. Regularny układ niwowy różnił się od łanowo-leśnego tym, że role grupowano w kilku, na ogół w trzech kompleksach (co związane było z trójpolówką), z których tylko jeden lub dwa wiązały się bezpośrednio z działkami siedliskowymi przy znacznie mniejszym "nawsiu". W obu typach odrębnymi elementami programu były pastwisko (skotnica) i teren leśny nie przewidziany do wycięcia, zajmujący teren najmniej nadający się do karczunku i uprawy. Jak wynika z nielicznych zachowanych przywilejów lokacyjnych - zasadzcy pochodzili ze Śląska, a więc z regionu mającego największe doświadczenia w prowadzeniu akcji osadniczych. I tak np. Kazimierz Wielki osadzenie Lipinek powierzył w 1363 r. Michałowi z Cieszyna, zaś niewielkiej wsi Grodna (dziś Grudna Kępska) w 1369 r. Mikołajowi z Nysy.

Szczupłość źródeł pisanych nie pozwala ustalić, ile tego rodzaju wsi powstało jeszcze w XIII w. Mimo późnych (XIV-wiecznych) wzmianek można mniemać, że były to monarsze wsie w okolicy Biecza: Wójtowa (o wyjątkowo wczesnej najstarszej wzmiance: 1313), Strzeszyn i Raclawice, zaś w dolinie Białej może nieduże wsie rycerskie Wilczyńska i Stróżna. Wczesną datą pierwszej wzmianki (1319) zwracają uwagę położone nieopodal Biecza Zagórzany, związane z kompleksami dóbr tynieckich benedyktynów.

Znacznie więcej wiemy o akcjach osadniczych doby kaziemierzowskiej. Wsie królewskie zakładano zwłaszcza w północnej i północno-wschodniej części dzisiejszego powiatu gorlickiego, w okolicach Biecza, wsie rycerskie natomiast w części zachodniej i północno-zachodniej, w okolicach Bobowej, nad Białą i jej dopływami oraz w okolicach Gorlic. Szczególnie aktywny był ród Gładyszów (centrum ich dóbr stał się Szymbark) oraz Sąd Pieniążek z Iwanowic, na prośbę którego Kazimierz Wielki w 1342 r. przeniósł na prawo średzkie istniejące już wsie (a więc osady przedlokacyjne?), Kobylankę i Libuszę. O postępach akcji kolonizacyjnej w rejonie Biecza świadczy dokument z 1343 r., wymieniający wsie nowoosadzone oraz obszary przewidziane do karczunku. Ważnym dokumentem mówiącym o trudnościach, na jakie napotykała akcja lokacyjna, jest przywilej Kazimierza Wielkiego z 1359 r. dla rycerza Jana Gładysza syna Pawła (od 1368 r. żupnika bocheńskiego). Król poświadcza, że wcześniej przekazał rycerzowi rozległe tereny po obu stronach rzeki Ropy i przy jej dopływach (są to tereny późniejszych wsi Zdynia, Oderne, Gładyszów i Regętów) celem prowadzenia tu akcji osadniczej. Akcja ta - polegająca w założeniu na "przesunięciu" granic osadnictwa na prawie niemieckim na południe, na tereny górskie - w zasadzie nie powiodła się, bowiem w rejonach tych w XIV w. osadzono tylko nieliczne wsie (m. in. przed 1367 r. Kunkową), zaś lokacja Uścia (dysponowało prawem niemieckim w 1413 r.) nie przyniosła trwałych efektów, skoro wieś tę przeniesiono w XVI w. na prawo wołoskie (podobnie jak lokowane wcześniej Brunary i Rychwałd czyli późniejsze Owczary). Z dokumentu z 1359 r. dowiadujemy się też, że początkowe niepowodzenia akcji osadniczej związane tu były z zarazą: chodzi niewątpliwie o grasującą w Zachodniej Europie w latach 1347-1351 "czarną śmierć", przywleczoną na wschodnie rubieże Polski może ze Śląska przez zasadzców i osadników.

Zachowane układy planistyczne lokacyjnych wsi znajdują potwierdzenie w nielicznych, zachowanych dokumentach lokacyjnych. I tak np. wieś Lipinki - jak wynika z dokumentu z 1363 r. - ma otrzymać powierzchnię 70 łanów, rozmierzonych w dwóch kompleksach po obu stronach potoku Libuszancka, z zarezerwowaniem 4 łanów dla zasadzcy-sołtysa oraz 1 1/2 łana dla kościoła (plebana). Wyjątkowo dużą powierzchnię 120 łanów (charakterystyczną dla trudnych do uprawy i słabo zasiedlonych terenów podgórskich) otrzymała - na mocy przywileju Kazimierza Wielkiego z 1348 r. - Libusza (przeniesiona już wcześniej, jak wspomniano, na prawo średzkie): łany wytyczono w dwóch kompleksach po obu stronach potoku, przy czym dla zasadzcy-sołtysa przeznaczono ich aż 8, dla kościoła - 1. Czytelne na archiwalnych planach katastralnych granice obu tych wsi można wpisać w modularne prostokąty o wymiarach 1080 x 840 prętów (Lipinki) i 1080 x 1330 prętów (Libusza), co daje powierzchnie 70 i 120 łanów. Łanowo-leśne układy planistyczne obu tych wsi są do dziś wybitnymi zabytkami średniowiecznego planowania przestrzennego, opartego na geometrycznych zasadach.

E. PÓŁNE ŚREDNIOWIECZE I POCZĄTEK ERY NOWOŻYTNEJ (XV W. - POŁOWA XVII W.)

1. Charakterystyka ogólna

Jest to okres, w którym powstawały najstarsze budowle spośród zachowanych do dzisiaj, głównie kościoły katolickie, zarówno monumentalne, murowane, jak mniejsze skalą drewniane, tworzące dominanty architektoniczne w krajobrazie. Z czasem - od końca XV i XVI w. - będą to także murowane dwory rycerskie. Zjawiskiem w tutejszym krajobrazie odosobnionym był bujny rozwój późnogotyckiej, renesansowej i manierystycznej, okazałej, murowanej, świeckiej i sakralnej architektury Biecza.

Przełom XV/XVI w. przyniósł pojawienie się tu - w dojrzałej formie - typu późnogotyckiego, drewnianego kościoła wiejskiego (Sękowa, Libusza, Binarowa, Wójtowa).

Co najmniej od XV wieku rozwijała się akcja osadnicza na prawie wołoskim, prowadzona na terenach górskich, w tym też w Beskidzie Niskim, w południowej części dzisiejszego powiatu gorlickiego, nie objętej skuteczną kolonizacją na prawie niemieckim w wieku XIV. Osadzano tu ludność nazywaną Wołochami, pasterzy wędrujących od 2. poł. XIV niemal do połowy XVIII w. ze wschodu na zachód łukiem Karpat. Wołochowie - to nie jeden naród; był to element wieloetniczny, zasadniczo bałkańskiego (albańskiego, bułgarskiego, chorwackiego, macedońskiego, węgierskiego) pochodzenia. Wraz z nimi pojawiło się tu prawosławie i powstały pierwsze cerkwie. Być może, wraz z Wołochami migrowali Rusini, zwani od połowy XIX w. Łemkami. Czy byli ludnością autochtoniczną, pozostała po dawnym zasięgu ruskiego obszaru kulturowego, czy napływową - to kwestia budząca kontrowersje badaczy. Za drugą ewentualnością przemawiałby aktualny stan znajomości źródeł: ani archeologia, ani źródła pisane (bardzo nieliczne) nie dają podstaw do pewnego stwierdzenia obecności ludności ruskiej przed migracjami wołoskimi. Zasięg osadnictwa ruskiego w obrębie polskich Karpat - to około 170 wsi, ciągnących się pasmem o długości ok. 170 i szerokości 20-30 km; omawiane tereny - a ściślej ich południowa część - należą do Łemkowszczyzny zachodniej.

2. Osadnictwo na prawie wołoskim i układy przestrzenne nowych wsi

Układy przestrzenne nowych wsi, zakładanych dla przybyśców zwanych Wołochami, zasadniczo przypominały wcześniejsze lokacje na prawie magdeburskim z XIV w., przy na ogół mniejszej regularności, co często dyktowała bardziej urozmaicona, mniej dogodna dla osadnictwa rzeźba terenu. W rozplanowaniu tych wsi wystąpiły oba znane wcześniej schematy: łąnowo-leśny i niwowy. Nietypowy dla osadnictwa na prawie wołoskim plan ma Uście (zwane niegdyś Wołoskim, potem Ruskim, dziś Gorlickim) z czworobocznym nawsiem i nieregularną dyspozycją niw. Mniej liczne były układy nieregularne, wywodzące się od "zarąbków", pasterskich polan wycinanych w kompleksach leśnych, ściśle związane z trybem życia osiadających tu pasterzy, do niedawna koczowników.

Szczególną rolę w akcji osadzania wsi na prawie wołoskim odegrał ród Gładyszów. Już w 1. poł. XV w. istniały w jego dobrach Zdynia i Wysowa (wzmiankowane w 1437 r.), około 1504 r. lokowano na prawie wołoskim Kwoczeń (dzisiejszy Gładyszów) i Uście Gorlickie (ówczesne Wołoskie, późniejsze Ruskie), przed 1512 r. Nowicę, po 1512 r. Hańczową, w 1521 r. Smerekowiec (Smreczyn; osadzenie tej wsi powierzono zasadzcy - "krajnkowi" Machnowi Wołochowi; w dokumencie

wzmiankowano uposażenie cerkwi o powierzchni jednego łana, czytelne w rozłogu ról do dzisiaj, powiązane ze znacznie późniejszą w obecnym stanie cerkwią), w nieokreślonych bliżej latach XVI w. niewielkie wsie Konieczna i Skwirtne. W 1557 r. na prawie wołoskim lokowano - staraniem Bonerów - Pętą, w 1574 r. Śnietnicę, od 1512 wzmiankowana jest Kunkowa, od 1593 r. Przysłup (popostwo - a więc i cerkiew - istniało tu już w 1601 r.). Na podobną skalę akcję osadniczą prowadzili biskupi krakowscy, poszerzający w ten sposób stan posiadania swego "państwa" z centrum w Muszynie. Już w XV w. istniała zapewne Blechnarka (wzmiankowana w 1528 r.), w 1547 r. lokowano na prawie wołoskim Izby, w 1574 r. cały kompleks pobliskich wsi (Czarna, Stawisza, Banica); z XVI w. pochodzą też Regetów i Radocyna. Własnością królewską były szesnastowieczne wsie ciągnące się po wschodniej stronie Magury Małastowskiej: Ropica Górna czyli Ruska, Pętą (1577), Krzywa (1564), Wołowiec, Nieznajowa (1546).

W rezultacie dwóch akcji osadniczych: średniowiecznej na prawie niemieckim, skoncentrowanej w północnej części omawianych obszarów oraz późnośredniowiecznej i nowożytnej na prawie wołoskim, rozwijanej na obszarach południowych - zagospodarowano całość terenów w oparciu o podobne, geometryczne zasady rozmierzenia działek i ról. Niektóre wsie, znajdujące się na granicy obu stref osadniczych, osadzone były dwukrotnie, co zdaje się świadczyć o niepowodzeniach pierwotnej akcji. Lokowane ok. 1335 r. na prawie niemieckim Brunary w 1528 r. otrzymały prawo wołoskie, podobnie jak Rychwałd (o lokacji na prawie niemieckim świadczy nazwa), który stał się z czasem Owczarami i wspomniane Uście.

3. Wiejska, drewniana architektura sakralna

a) Drewniane kościoły późnogotyckie

Charakterystyczną cechą rodzimego pejzażu wiejskiego stawał się od XV w. późnogotycki, parafialny kościół drewniany, szeroko analizowany przez Mariana Korneckiego. Rzut powtarzał najskromniejsze rozwiązania budownictwa murowanego (prostokątny, niemal kwadratowy korpus, węższe od niego prezbiterium zamknięte zrazu ścianą prostą, od XV/XVI w. trójbocznie, prostokątna zakrystia po północnej stronie prezbiterium, z czasem - zasadniczo od XVI/XVII w. - od zachodu wieża o konstrukcji słupowej, zwieńczona izbicą). Wyjątkową strzeźliwość osiągnęto dzięki więźbowo-zaskrzynieniowemu systemowi konstrukcyjnemu, umożliwiającemu nakrywanie obu zasadniczych członów - prezbiterium i korpusu - wysmukłym dachem o wspólnej kalenicy. Do kamieniarki późnogotyckiej nawiązywały drewniane detale: portale (w wejściach do kościoła i w przejściu z prezbiterium do zakrystii), ostrołukowe arkady tęczowe. Wnętrza pokrywano polichromiami.

Najwybitniejszymi na omawianym terenie przykładami są kościoły św. św. Filipa i Jakuba w Sękowej (ok. 1520), św. Michała Archaniola w Binarowej z ok. 1500 r. (w obu wieże dobudowano w 1. poł. XVII w.) i św. Bartłomieja w Wójtowej (przed 1525; przebudowany w XVIII w.). Do grupy tej należał też słynący z późnogotyckiej polichromii kościół Narodzenia N. P. Marii w Libuszy (XV/XVI w.), zniszczony pożarem w 1986 r., częściowo odbudowany.

Wywodzący się z doby gotyckiej typ kościoła drewnianego kontynuowany był w wieku XVII; przykładem jest kościół św. Stanisława w Wilczyskach, ukształtowany może po odzyskaniu go z rąk arian w latach 1605-1606.

Ze starszej, gotyckiej jeszcze budowli, pochodzi drewniany portal (z profilowanym łukiem w typie "oślego grzbietu") dzisiejszej kaplicy cmentarnej w Moszczenicy.

b) Powstanie typu północno-zachodniej, drewnianej cerkwi łemkowskiej

Odmienny świat form prezentują najstarsze, drewniane cerkwie łemkowskie, wznoszone na terenach objętych w XV i XVI w. osadnictwem na prawie wołoskim. Wykształcenie się tak zwanego północno-zachodniego typu łemkowskiej cerkwi drewnianej było rezultatem powstania obrządku greckokatolickiego w wyniku unii brzeskiej (1596), nawiązującej do ustaleń soboru florenckiego (1537): przypadło zapewne na 1. połowę XVII w., wiążąc ze sobą elementy wschodnie i zachodnie. Wydaje się, że w swej najstarszej wersji, znanej na omawianym terenie z cerkwi Opieki Bogurodzicy w Owczarach (Rychwałdzie), zbudowanej - jak wynika z daty na portalu - w 1653 r., cerkwie składały się z zasadniczo dwóch, kwadratowych członów, nakrytych kopułkami: szerszej i wyższej nawy oraz węższego i niższego prezbiterium. Dopiero późniejsza ewolucja typu przyniosła ukształtowanie trzeciego, zachodniego członu - wysokiej, słupowej wieży z "babińcem" w przyziemiu i z izbicą lub pseudoizbicą w zwieńczeniu. Element ten przejęty został z programu drewnianego, wiejskiego kościoła rzymskokatolickiego, od którego odróżniała go w zasadzie tylko baniasta forma helmu.

F. DOBA UPADKU RZECZYPOSPOLITEJ (1655 - 1772)

1. Charakterystyka ogólna

Doba upadku Rzeczypospolitej, zapoczątkowana rujnąjącym najazdem szwedzkim lat 1655-1657, a zakończona I rozbiorem Polski (1772) przyniosła tu - jak w całym kraju - stagnację i regres miast oraz rozwój architektury sakralnej. W okresie tym w tutejszych miastach nie powstała ani jedna okazała budowla użyteczności publicznej. O charakterze ówczesnej zabudowy Biecza zdaje się świadczyć dom, ukształtowany w 1688 r., który do ok. 1960 r. stał przy ul. Kromera: okazała, lecz drewniana i parterowa budowla, nakryta wysokim, gontowym, przyczółkowo-naczółkowym dachem (a więc o bryle uwiarygodniającej wspomniany przekaz ikonograficzny z 1617 r.). Podobne, nieistniejące drewniane domy bieckie - z półpiętrami w wysokich dachach - rejestruje rysunek Jana Matejki.

2. Greckokatolickie łemkowskie cerkwie drewniane typu północno-zachodniego

Znacznie bardziej konserwatywne wobec nowych wzorów było greckokatolickie budownictwo cerkiewne, rozwijające się coraz szerzej we wsiach lokowanych wcześniej na prawie wołoskim. Jak wynika z zachowanych i znanych przykładów - w zasadzie dopiero w omawianym okresie wykształcił się w pełni typ północnozachodniej, łemkowskiej, trójczłonowej cerkwi drewnianej, ze słupową wieżą od zachodu, korpusem pośrodku i węższym od niego prezbiterium od zachodu, typ występujący już wówczas w dwóch odmianach: starszej (z wszystkimi członami na planach zbliżonych do kwadratów) i młodszej (z prezbiterium zamkniętym trójbocznie i nieco przedłużonym korpusem). O ile zachodnia wieża przypomina budownictwo rzymskokatolickie, o tyle cechą "wschodnią" jest akcentowanie wszystkich trzech członów baniastymi kopułkami, nad korpusem i prezbiterium "wyrastającymi" z łamanych dachów. Nowsze badania wskazują, że zewnętrzne strony cerkwi opracowywano barwnie. Do najstarszych i najcenniejszych realizacji należy cerkiew Kwiatoniu (z ok. 1700 r.?), kolejne zachowały się w Śnietnicy (1755-1758), Przysłupie (1756), Czarnej (1764),

Brunarach Wyżnych (XVIII w.). Nie zachowała się wczesna cerkiew w Pętnej (ok. 1700), cerkiew z Ropek (1759) przeniesiona została do Sanoka, z cerkwi w Klimkówce (1754) przetrwało prezbiterium (dziś na cmentarzu w Łosiach).

G. OKRES NIEWOLI NARODOWEJ (1772 - 2 TERCJA XIX W.)

1. Charakterystyka ogólna

Kolejny okres następuje po pierwszym rozbiorze Polski (1772) - w wyniku którego południowa część Rzeczypospolitej staje się austriacką prowincją, Galicją - i trwa do progu ery autonomii Galicyjskiej, a więc do 3. tercji XIX w. włącznie. Już w początkowej fazie tego okresu nowymi elementami w strukturach przestrzennych stały się trakty komunikacyjne, w miastach - na ograniczoną jeszcze skalę - rozwijała się zabudowa murowana, krajobraz wiejski - w którym powstawały m. in. kolejne, tradycyjne cerkwie łemkowskie i szlacheckie dwory - w zasadzie nie ulegały większym przekształceniom. Szczególnie charakterystycznym, chociaż na omawianych terenach na pewno nie masowym zjawiskiem, była zarysowująca się za rządów cesarza Józefa II (1780-1790) tendencja do podporządkowywania architektury narzucanym odgórnie wzorom urzędowym. Istotną rolę odgrywały początki przemysłu: rozwój produkcji płótna w Gorlicach na przełomie XVIII/XIX w. spowodował, że miasto to - powoli dystansujące Bobową i Biecz - nazywano wówczas "Małym Gdańskiem". Po połowie XIX w., gdy kopalnię ropy naftowej (pierwszą na świecie?) założył w Siarach Stanisław Jabłonowski (1852) i gdy w Gorlicach zamieszkał Ignacy Łukasiewicz (1853), rozpoczął się rozwój górnictwa naftowego, zdynamizowany jednak dopiero w epoce autonomii galicyjskiej.

2. Architektura sakralna: kościoły i cerkwie

Doskonałymi przykładami "biurokratycznej" architektury przełomu XVIII/XIX w. są niektóre, **murowane kościoły i cerkwie**, o barokowo-klasycystycznych formach, programach i wymiarach ściśle opartych na urzędowych normach sprecyzowanych w końcu XVIII w. Normy te stanowiły, że np. kościół w parafii liczącej 950 "dusz" winien mierzyć 10 sążni wieńskich (sążeń = ok. 1,90 m) i 1 stopę długości oraz 5 sążni i 3 1/2 stopy szerokości, dodając po kilka stóp za każde dodatkowe 50 "dusz". Według tego rodzaju biurokratycznych uwarunkowań, pozwalających mówić o architekturze "józefińskiej", wzniesiono murowane kościoły parafialne w Lipinkach (1780-1782) i Zagórzanach (1816) oraz murowane cerkwie grecko-katolickie w Rozdzielu (1786), Małastowie (1805) i Smerekowcu (1818).

Normy urzędowe nie uzyskały tu jednak powszechności. W latach 80. XVIII w. budowano jeszcze **ostatnie, tradycyjne kościoły drewniane** (w Szymbarku z 1782 r.). Ciekawym zjawiskiem jest rozbudowa drewnianego kościoła w Ropie, dokonana ok. 1800 r. przez właścicieli wsi Siemieńskich: dobudowa elementów murowanych w fasadzie - pary wież i portyku - miała upodobnić tę tradycyjną budowlę do nowych świątyni klasycystycznych, nawiązując jednocześnie do kształtowanej w tym samym okresie, klasycystycznej architektury dworu.

Z urzędowymi normami nie liczył się murowany kościół w Moszczenicy (z ok. 1820 r.; ciekawe połączenie form późnoklasycystycznych z wczesnym neogotykiem) i kaplica cmentarna św. Piotra w Biecu (późnoklasycystyczna z ok. 1846 r., wzniesiona w miejscu kościoła wczesnośredniowiecznego podgrodzia).

Znacznie liczniej zachowane niż z epoki poprzedniej, są **tradycyjne, drewniane cerkwie** typu północnozachodniołem-

kowskiego: w Bielance (może 1773; na ikonostasie data 1783), Wysowej (1779), Nieznajowej (1780; nieistniejąca), Uściu Ruskim (dziś Gorlickim; 1786), Zdyni (1786 lub 1795), Czarnem (zapewne 1786; dziś w Sądeckim Parku Etnograficznym), Baniicy (najpóźniej 1787), Wołowcu koniec XVIII w., Szymbarku (XVIII/XIX w.), Blechnarce (1801), Ropkach (1801?), Męcinnie Wielkiej (1806-1807), Łosiach (zapewne 1810), Stawisz (zapewne; 1813 spalona), Ropicy Górnej (Ruskiej; 1813 lub 1819), Stawisz (przed 1813; nieistniejąca), Leszczynach (zapewne 1835), Skwirtnem 1837, Bartnem (1842), Nowicy (1842-1843).

Niezwykle ciekawym przykładem tradycjonalizmu lemkońskiej architektury sakralnej jest **murowana cerkiew w Bielicznej** z 1792 r., utrzymująca trójdzielny podział (z wieżą zwieńczoną przez drewnianą izbicę w fasadzie), lecz wprowadzająca nowy, obcy tutejszej tradycji cerkiewnej motyw: półkolistą absydę prezbiterialną.

3. Cmentarze poza centrami miast i wsi

Nowym zjawiskiem w krajobrazie stały się cmentarze, od przełomu XVIII/XIX w. "wyrzucane" ze względów sanitarnych poza centra osadnicze, z likwidacją dotychczasowych cmentarzy przykościelnych i przycerkiewnych o średniowiecznej i nowożytnej tradycji. Najefektowniejszym przykładem jest cmentarz w Gorlicach o kompozycji geometrycznej z elementami założenia krajobrazowego, z główną aleją na osi. Podobnie prezentują się cmentarze Bieczy i Bobowej. Wiejskie cmentarze z XVIII/XIX i poł. XIX w. znajdują się m. in. w Libuszy, Wilczykach, Szymbarku (dwa: grekokatolicki w przysiółku Dolina i rzymskokatolicki w przysiółku Zalipie), Wójtowej, Łużnej, Szalowej, Ropie, Czarnem, Małastowie, Męcinnie Wielkiej, Owczarach, Sękowej, Brunarach Wyżnych, Hańczowej, Kunkowej, Leszczynach, Smerekowcu, Zdyni. Na ogół zachowały się elementy pierwotnej kompozycji (przeważnie z aleją na osi), sporadycznie przetrwały nagrobki sprzed połowy XIX w. Do nielicznych wyjątków należy kamienny obelisk nagrobny ks. Kazimierza de Sitowskiego (+ 1847) na cmentarzu w Ropie oraz jeden z najstarszych żeliwnych krzyży na grobie kapitana wojsk polskich Józefa Wybranowskiego (+ 1846) na cmentarzu w Sękowej.

H. ERA AUTONOMII GALICYJSKIEJ (1866 - 1914)

1. Uwagi ogólne

Era autonomiczna - w skali całej monarchii austro-węgierskiej - przyniosła rozwój swobód politycznych (przejawiających się w wolnych - chociaż jeszcze nie w pełni demokratycznych - wyborach do władz państwowych, krajowych i lokalnych) i narodowych (wprowadzenie języków narodowych jako urzędowych, możliwość tworzenia organizacji akcentujących narodową tożsamość); kres dyskryminacji religijnej owocował m. in. rozwojem gmin żydowskich. Mimo gospodarczego zaoferowania Galicji następował tu ograniczony rozwój przemysłu (w gorlickim zwłaszcza górnictwa naftowego) i niemniej ograniczony rozwój urbanizacji, który objął tu zwłaszcza Gorlice, w znacznie mniejszym stopniu Biecz, w zasadzi omijając Bobową.

Przekształcenia architektoniczne objęły w szczególności sposób miasta (zwłaszcza Gorlice, które u progu ery autonomicznej stały się siedzibą powiatu) i architekturę sakralną. Prestiżowe zlecenia otrzymywali renomowani architekci lwowscy i krakowscy, murowane domy i kamienice projektowali i wznosili miejscowi budowniczowie, związani m. in. z powiatowymi władzami budowlanymi.

Krajobraz wiejski ulegał zmianom jedynie na terenach roponośnych, pokrywających się siecią szybów z charakterystycznymi sprzętami wydobywczymi - kiwonami i trójnogami: w w Libuszy, Kobylance, Dominikowicach, Sękowej, Męcinnie Wielkiej, Lipinkach, Krygu, Wójtowej, Siarach, Ropicy Ruskiej, Pagorzynie, Łosiach, Bodakach i w innych miejscowościach.

Poza enklawami przemysłowymi - oraz poza nowymi kościołami i cerkiewiami - tradycyjny krajobraz pozostał w zasadzie niezmienny, zdominowany wciąż przez drewnianą zabudowę, wykazującą znaczne zróżnicowanie regionalne, nadal kształtowaną przez ludowych cieśli. Jest rzeczą paradoksalną, że aspiracje narodowe - zarówno polskie, jak ukraińskie (łemkowskie) - prowadziły do eliminacji form regionalnych w architekturze sakralnej. Drewniane, wiejskie kościoły rzymskokatolickie znalazły konkurencję w postaci znacznie okazalszych - chociaż niezbyt tu licznych - świątyń murowanych o kosmopolitycznych formach zachodnioeuropejskich. W budownictwie cerkiewnym zakończył swój historyczny rozwój typ drewnianej cerkwi północnozachodniej Łemkowszczyzny, pojawiły się natomiast przeszczepione z Ukrainy wzory monumentalnego, prawosławnego budownictwa cerkiewnego. Przerwaniu tradycji drewnianego budownictwa sakralnego towarzyszył wzrost zainteresowań badawczych tym budownictwem jako zamkniętym historycznym okresem i kwintesencją rodzimego krajobrazu. Znalazło to odzwierciedlenie w pierwszych publikacjach naukowych oraz w krajoznawczych i artystycznych wycieczkach, podejmowanych m. in. przez studentów krakowskiej Szkoły Sztuk Pięknych, do których należał wówczas młody Stanisław Wyspiański.

2. Architektura sakralna na wsiach

Nowym elementem w krajobrazie stawały się - niezbyt liczne - monumentalne budowle sakralne. Poza najciekawszym może dziełem - wspomnianym kościołem parafialnym w Gorlicach - spośród świątyń rzymsko-katolickich na uwagę zasługują **kościół parafialny św. Marcina w Łużnej**, zbudowany w latach 1865-1872, zapewne według projektu zmarłego nieco wcześniej Antoniego Stacherskiego, czołowego przedstawiciela środowiska krakowskich budowniczych bezpośrednio po połowie XIX w. Doskonale eksponowany w krajobrazie, jest ceglana, neogotycką budowlą o trójnawowym, bazylikowym korpusie, z prezbiterium zamkniętym trójbocznie. Dominantą bryły jest para wież w fasadzie. Starannie skomponowano wnętrze wraz z pochodzącym z czasu budowy neogotyckim wyposażeniem (ołtarze, chór muzyczny).

Również okazałe formy otrzymał nowy **kościół parafialny św. Józefa Oblubieńca Marii w Sękowej**, zbudowany w latach 1885-1886 jako fundacja właścicielki dóbr Józefy Szymonowiczowej (wdowie po przedsiębiorcy naftowym Józefie Szymonowiczu), zaprojektowany przez węgierskiego architekta H. Fredego. Jest to również trójnawowa, ceglana bazylika z kamiennym detalem, o trójbocznie zamkniętym prezbiterium; dominantą bryły jest wieża w fasadzie.

Znacznie skromniejszy charakter ma kaplica dobudowana do barokowego kościoła w Kobylance w 1898 r. według projektu wybitnego architekta krakowskiego i lwowskiego Teodora Talowskiego, prezentującego w swej twórczości nurt, który bywał określany mianem malowniczego eklektyzmu.

Cerkiew św. Łukasza w Izbach, zbudowana w 1886 r., jest wczesnym przykładem wypierania drewnianej zabudowy przez murowaną, w tym wypadku utrzymaną jeszcze w tradycji bliskiej rozwiązaniom z początku XIX w. Na planie krzyża łacińskiego, cechuje się centralizującą, trójlistną częścią wschodnią, podczas gdy wysoka wieża w fasadzie utrzymana jest

w tradycji długotrwałych wpływów Zachodu. Silniejsze akcenty wschodnie nie są też widoczne w **cerkwi w Bednarce** z 1901 r., o "zachodniej", dwuwieżowej fasadzie. Odwołanie się do ukraińskiej tożsamości cechuje natomiast **cerkwie w Pętnej i w Klimkówce**, wzniesione już w dobie I wojny światowej. Pierwsza z nich, zbudowana w 1916 r., na centralnym rzucie krzyża greckiego, zdominowana jest przez akcentującą skrzyżowanie ramion cebulastą kopułę na wysokim bębnie, umieszczoną na skrzyżowaniu ramion. Druga - niestety niezachowana (odbudowana w zmienionej formie po zatopieniu przez zalew Klimkowski) - była niezwykle ciekawym dziełem grybowski budowniczego Walentego Olszakowskiego; cechowała się nie tylko znanymi już z wcześniejszych rozwiązań trójlistnym rozwiązaniem części wschodniej i wieżowej fasady, lecz dominantami w postaci wysmukłych, niemal "wieżycowych" hełmów, nakrywających poszczególne człony architektoniczne.

Silniej z tradycją północnozachodniołemkowską związane są ostatnie tutaj **cerkwie drewniane**. O ile w cerkwi w Bodakach z 1902 r. - utrzymując trójdzielny schemat - zrezygnowano z wieży nad członem zachodnim, o tyle pełne powtórzenie schematu (łącznie z wieżą z izbicą) mamy w cerkwi w Koniecznej (1903-1911). Nowe prądy - odwołujące się do wschodniej tradycji cerkiewnej - znacznie lepiej widać w kopułowej kaplicy Męcinie Wielkiej, wzniesionej w dobie I wojny światowej.

Z doby autonomii galicyjskiej zachowały się liczne, różnorodne w swych formach **nagrobki na cmentarzach**, związane (niejednokrotnie w granicach tego samego cmentarza) zarówno z tradycją łacińską, jak grekokatolicką i prawosławną. Oprócz dzieł zawodowych kamieniarzy, powtarzających popularne wzory epoki historyzmu (obeliski, krzyże na cokołach, zwłaszcza neogotyckie, także klasycyzujące) częste są kamienne krzyże - na ogół cerkiewne - z płaskorzeźbami Ukrzyżowanego Chrystusa, wykonywane przez ludowych kamieniarzy; należał Wasyl Gacoń, do nich czynny w Bartnem w latach 1902-1911.

Właściciele majątków ziemskich fundowali **grobowe kaplice cmentarne** (kaplica Miłkowskich na cmentarzu w Gorlicach z XIX/XX w.). Wspomniany architekt Teodor Talowski jest autorem mauzoleum Skrzyńskich w formie piramidy z krzyżem niedaleko parku pałacowego w Zagórzanach. Być może tenże architekt projektował wieżową kaplicę-mauzoleum Skrzyńskich w Kobylance (wtórnie włączoną w kompozycję cmentarza wojskowego z I wojny światowej). Interesująco przedstawia się kaplica grobowa Długoszów (właścicieli Siar) na cmentarzu w Sękowej, w formie klasycyzującej, doryckiej świątyni.

Z omawianego okresu pochodzi większość spośród ok. 200 macew na wspomnianym **cmentarzu żydowskim w Bobowej**. Swą formą nie różnią się one zasadniczo od wcześniejszych. Z kulturą chasydzką związany jest ohel cadyka z Bobowej Salomona Halberstama, zmarłego w 1906 r. Z podobnego okresu zachowały się macewy na **cmentarzu żydowskim w Gorlicach**.

3. Mała architektura: kapliczki i figury przydrożne, rzeźba cmentarna, pomniki

Bardzo obfity jest zachowany zasób kapliczek i figur przydrożnych - świadectw ludowej religijności.

Kapliczki - przeważnie o formie miniaturowych kościołów, murowane z kamienia, bielone, kryte dwuspadowymi lub przczółkowymi daszkami - są trudne, niekiedy niemożliwe do precyzyjnego datowania, bowiem ich formy niewiele zmieniały się od XVIII do początku XX w. a nawet lat międzywojennych.

Przydrożne figury i krzyże wykazują większe zróżnicowanie formalne. Występują powszechnie na całym omawianym terenie, lecz najliczniej na obszarach łemkowskich. Szczegółowa inwentaryzacja mogłaby przynieść wyróżnienie warsztatów kamieniarskich. Charakterystyczne, ludowe formy prezentował łemkowski kamieniarz Wasyl Gracoń, czynny - jak wynikałoby z datowanych dzieł - w latach 1896 - 1913, autor kamiennych, cerkiewnych i łacińskich krzyży na cmentarzach (parafialnym i cholerycznym) z płaskorzeźbionym wyobrażeniem Ukrzyżowanego w Bartnem, a zapewne też dwóch krzyży przydrożnych w tejże wsi, krzyży cmentarnych i przydrożnego w pobliskich Bodakach i kilku innych wsiach. Obok form ludowych pojawiały się od końca XIX w. kamienne krzyże cmentarne i przydrożne będące dziełami kamieniarzy "profesjonalnych", naśladujących "wielką" sztukę oraz żeliwne, często ażurowe, bogato ornamentowane krzyże na kamiennych cokołach. Częstą formą na terenach łemkowskich są kamienne krzyże z metalowym odlewem przedstawiającym Ukrzyżowanego, znacznie rzadziej z wizerunkiem wyciętym z blachy i malowanym (Nowica). W zasadzie tylko na cmentarzach pojawiały się kamienne, rzeźbione figury na cokołach (najczęściej Matki Boskiej), zarówno ludowe, jak "profesjonalne". Wyjątkiem są wykonane zapewne przez tego samego, na razie anonimowego kamieniarza figury Św. Rodziny, zachowane jako przydrożne w Jasionce, Pętnej i Nieznajowej (ta ostatnia z data 1901) oraz jako cmentarna w Zdyni. Ciekawym zjawiskiem są reprezentujące wysoki poziom artystyczny, figury świętych Kościoła prawosławnego w Rozdzielu i Lipinkach, wykonane na początku XX w. przez tego samego, profesjonalnego rzeźbiarza.

Inne formy mają nieco mniej liczne ludowe, kamienne figury przydrożne na obszarach Pogórza, zamieszkałych przez ludność polską, rzymskokatolicką. Wyróżniają się figury Matki Boskiej, zarówno wieńczące słupy (Staszkówka), jak umieszczone we wnękach (Moszczenica, 1878).

Patriotyczne uczucia polskiego ziemiaństwa znajdowały odzwierciedlenie w **czczeniu rocznic bitwy pod Grunwaldem**. Z jej 450 rocznicą wiąże się tablica wmurowana w fasadę dworu w Bobowej (1860). Stosunkowo okazał formy zyskał Pomnik Grunwaldzki w centrum Ropy, wzniesiony - w formie sztucznej skały - dla uczczenia 500-lecia bitwy, w 1910 r.

I. DOBA I WOJNY ŚWIATOWEJ (1914 - 1918)

Pierwsza wojna światowa miała na ziemi gorlickiej wyjątkowo krwawy przebieg; kulminacją dramatycznych walk była bitwa gorlicka w maju 1915 r. Śladem tragicznej historii zapisanym na trwałe w krajobrazie są setki cmentarzy wojennych; w granicach dzisiejszego powiatu do dzisiaj zachowało się ich 79.

Budowa cmentarzy wojennych prowadzona była przez K. und K. Kriegsgräber-Abteilung (C. K. Oddział Grobów Wojennych) przy dowództwie okręgu wojskowego Galicji Zachodniej. Teren zmagani wojennych podzielono na okręgi. Większa część dzisiejszego powiatu wchodziła w skład Okręgu III Gorlice, skraj północno-zachodni w skład Okręgu IV Łużna, zaś skraj południowo-wschodni, przy Magurze Małostowskiej, w skład Okręgu I Żmigród. Na cmentarzach chowano żołnierzy wszystkich walczących armii, oddając hołd poległym z armii nieprzyjaciela na równi z własnymi. Wszystkie cmentarze - to dzieła sztuki, projektowane przez zmobilizowanych do austriackiego wojska artystów i architektów, wyposażone w zróżnicowane formy ogrodzeń, pomników, inskrypcji; krzyże ustawiane na grobach - przeważnie żeliwne, niekiedy kute lub drewniane - były wykonywane według wielu wzorów, akcentując swą formą wyznaczenie pole-

głych: katolików, protestantów, prawosławnych. Poległych Żydów - szanując ich przekonania - chowano na wojskowych kwaterach wydzielanych na cmentarzach żydowskich (cmentarze wojskowe w Bieczu Nr 107 i w Bobowej Nr 132, wydzielone jako kwatery na tamtejszych kirkutach). Niekiedy wojskowe kwatery wydzielano również na istniejących cmentarzach katolickich i greckokatolickich, jednak znacznie częściej zakładano nowy cmentarz, dbając zarówno o rozczajający się z niego widok, jak również o widoczność cmentarza w krajobrazie (ten ostatni aspekt nie zawsze jest dziś czytelny, bowiem niektóre otwarte tereny polne zarosły dziś lasem). Zgodnie z tradycją - cmentarz był też skupiskiem zieleni: sadzono drzewa (najczęściej w szpalery akcentujące jego kompozycję) i krzewy.

W Okręgu III (Gorlice) najwięcej cmentarzy zaprojektował austriacki architekt w randze porucznika Hans Mayr, uczeń słynnego twórcy wiedeńskiej secesji Otto Wagnera. Operował monumentalnymi, kamiennymi elementami (lico opracowując najczęściej jako rustykę dziką): murami otaczającymi cmentarz, pylonami, obeliskami; wprowadzał komponowaną zielen. Na terenie dzisiejszego powiatu zaprojektował cmentarze: w Pętnej Nr 63; w Bartnem Nr 64; w Małastowie Nr 65, 66; Ropicy Górnej Nr 67, 68, 77, 78; w Bodakach Nr 69; w Owczarach Nr 70; w Łosiach Nr 71; w Ropie Nr 72 (kwatery na cmentarzu parafialnym) w Szymbarku Nr 73, 74, 75; w Siarach Nr 76; w Sękowej Nr 79, 80; w Męcinie Wielkiej Nr 81, 82; w Wapiennem Nr 83; w Rozdzielu Nr 85; w Ropicy Dolnej Nr 86; w Stróżówce Nr 93, 94, 95, 96, 97, w Ropicy Polskiej Nr 86, w Gorlicach Nr 87, 88, 92, 98 (Glinik), w Kobylance Nr 99 i 100; w Libuszy Nr 101; w Wójtowej Nr 102; w Strzeszynie Nr 104, w Bieczu Nr 105, 106, 108, 109, w Binarowej Nr 110, w Raclawicach Nr 111; w Mszance Nr 124. Nie zachował się gorlicki cmentarz Nr 89 (jego miejsce zajęło osiedle blokowe przy ul. Kopernika). Szczególnie okazały cmentarz Nr 91, zlokalizowany na Górze Cmentarnej w Gorlicach, powstał w wyniku rozpisane wcześniej konkursu jako projekt austriackiego architekta, kapitana Emila Ladwiga. Spoczęło tu aż 852 żołnierzy z armii austro-węgierskiej, pruskiej i rosyjskiej. Monumentalne założenie tworzy dominantę w krajobrazie wzgórz, otaczających Gorlice. Osiowa, symetryczna kompozycja zaakcentowana jest trójarkadową bramą, nawiązującą w swej idei do starożytnych, rzymskich łuków triumfalnych oraz potężnym, kamiennym krzyżem (projektu Gustawa Ludwiga), granicę akcentuje potężny, kamienny mur.

Na terenie Okręgu IV (Łużna) działał zmobilizowany do austriackiego wojska wybitny polski rzeźbiarz Jan Szczepkowski (1878-1964), wykształcony w zakopiańskiej Szkole Przemysłu Drzewnego i na krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych (pod kierunkiem znanych rzeźbiarzy Alfreda Dauna i Konstantego Laszczki oraz malarza-symbolisty Jacka Malczewskiego), czynny w Krakowie (po I wojnie światowej w Warszawie), zafascynowany sztuką Auguste Rodina i Emile Bourdelle'a. Jego dziełami są cmentarze: w Staszówce Nr 117, 119; w Biesnej Nr 121, w Łużnej Nr 120, 122, 123; w Bobowej Nr 133, w Siedliskach Nr 134; w Okręgu III zaprojektował cmentarz Nr 112 w Roźnowicach, Nr 112. W Okręgu IV działał też Anton Müller, autor projektów cmentarzy Nr 116 i 118 w Staszówce oraz Nr 125 w Zagórzach. Monumentalnością formy wyróżnia się cmentarz Nr 118, z daleka widoczny na szczycie wzgórza; centralny pomnik kamienny w formie czterech pylonów - prostopadłościennych słupów zwieńczonych zwróconymi w niebo żelaznymi krzyżami - mieczami zaprojektował Hosenaus z Berlina.

Kierownikiem Okręgu I (Żmigród) był Dušan Jurkovič (1868-1947), słowacki architekt i działacz społeczny. Zaprojek-

tował w sumie 31 cmentarzy w terenach górskich Beskidu Niskiego, dbając o walory krajobrazowe. Zarówno tendencje estetyczne, jak kłopoty z transportem materiału na bezdroża, skłoniły go do operowania miejscowym kamieniem i na dużą skalę drewnem, co zdecydowało o nietrwałości, a więc i złym na ogół stanie zachowania jego świetnych kompozycji. Starał się w nich nawiązywać do stylizowanej w duchu neoromantycznym tradycji słowiańskiej, wprowadzając niekiedy formy kojarzące się z grodziskami, gontynami, stołpami. W granicach powiatu gorlickiego jego dziełami są cmentarze: w Radocynie Nr 43, w Długim Nr 44, w Lipnej Nr 45, w Koniecznej Nr 46 (Beskidek), 47; w Regatowe Wyżnym Nr 48, w Blechnarce Nr 49, w Wysowej Nr 50, na wzgórzu Rotunda między Regetowem a Zdynią Nr 51, w Zdyni Nr 52, ; w Czarnem Nr 53, w Gładyszowie Nr 55; w Smerekowcu Nr 56, w Uściu Gorlickim Nr 57, na Magurze Małastowskiej Nr 58, w Przysłupie Nr 59, na Przełęczy Małastowskiej Nr 60; w Regetowie Nr 61; w Banicy Nr 62. Szczególnie interesująco przedstawiał się - obecnie rekonstruowany - cmentarz Nr 51 na górze Rotunda, zaakcentowany pięcioma wysokimi, drewnianymi wieżami z krzyżami.

J. OKRES II RZECZYPOSPOLITEJ (1918 - 1939)

1. Charakterystyka ogólna

Przekształcenia krajobrazu miast i wsi były w tym okresie w zasadzie kontynuacją zmian zapoczątkowanych wcześniej, w dobie autonomii galicyjskiej. Nadal postępowała urbanizacja Gorlic, w nadal tradycyjnym krajobrazie wiejskim pojawiały się nowe kościoły i cerkwie, przekształcane i rozbudowywane były niektóre zespoły pałacowe (w Zagórzach wg projektu arch. Józefa Nagórskiego).

2. Architektura sakralna

Rzymskokatolickie kościoły w Staszówce (1928) i Krygu (1932-1934), wzniesione na planie krzyża łacińskiego, z wieżą w fasadzie, prezentują modernistyczne formy, nawiązujące do baroku. Drewniany kościół w Wysowej, zbudowany w latach 1936-1938 według projektu znanego architekta warszawskiego (czynnego też w Krakowie) Zdzisława Mączeńskiego (1878-1961), nawiązuje do tradycji drewnianej architektury sakralnej, będąc kolejną - po znacznie wcześniejszym, murowanym kościele w Limanowej (projekt tegoż architekta: 1909) - interesującą próbą nawiązania do regionalnej tradycji. Ciekawym dziełem klasycyzującego modernizmu z lat 20. jest kaplica grobowa rodziny Płockich na cmentarzu w Gorlicach, z dwukolumnowym, doryckim portykiem w fasadzie.

Cerkwie prawosławne w Bartnem (1928-1930) i Bodakach (1934), chociaż drewniane i trójczłonowe, nie mają w zasadzie nic wspólnego z tradycją zachodniołemkowską, nawiązując raczej do budownictwa Bojków. Pierwsza z nich charakteryzuje się wydatnymi kopułami wieńczącymi wszystkie człony, druga - dzieło miejscowego cieśli Wasyla Frencko, prezentuje znacznie skromniejsze formy. Do tradycji huculskiej nawiązała drewniana cerkiew w Gładyszowie, wzniesiona w latach 1934-1938 na planie krzyża greckiego (z potężną kopułą na wysokim bębnie) przez cieśli sprowadzonych z Huculszczyzny. Architekturę murowaną reprezentuje utrzymana w duchu modernizmu rozbudowa cerkwi w Rozdzielu przeprowadzona z 1927 r.

K. DOBA OKUPACJI HITLEROWSKIEJ (1939 - 1944/1945)

Tragedia okupacji hitlerowskiej nie przyniosła żadnych godnych wspomnienia realizacji architektonicznych. Odnotować

należy jedynie miejsca związane z okupacyjną martyrologią, m. in. siedzibę Gestapo w budynku zwanym "Szklarczykówką" w Gorlicach (spośród prawie 2 tysięcy więzionych tu osób około 300 poniosło śmierć). Holocaust - wymordowanie przez hitlerowskich okupantów Żydów z Gorlic, Biecza, Bobowej i okolic - przyniósł zubożenie wielowiekowej, wielowątkowej kultury ziemi gorlickiej. Wspomnieniem po tragedii Holocaustu pozostały tablice ku czci ofiar wmurowane w ściany dawnych bożnic w Gorlicach (znajdowało się tu getto) i Bobowej oraz pomniki na będących miejscem masowych egzekucji kirkutach w Bieczu, Bobowej, Gorlicach i Stróżówce. Walki w rejonie Gorlic na przełomie lat 1944/1945 dokumentuje cmentarz wojskowy w Gorlicach (na terenach rafinerii ropy naftowej "Glimar").

L. OKRES POWOJENNY

Pierwsze lata powojenne przyniosły kolejne zubożenie wieletniej kultury: przesiedlenie na Ziemię Zachodnią ludności łemkowskiej w ramach akcji "Wisła" w 1947 r.

Od końca lat 60. postępowały radykalne - niekorzystne - zmiany krajobrazu kulturowego. Destrukcyjnego regionalnego budownictwa drewnianego (którego adaptacja dla współczesnych potrzeb mieszkańców okazywała się praktycznie niemożliwa) towarzyszył - jak w całej Polsce a nawet w całym bloku państw komunistycznych - rozwój pozbawionego jakichkolwiek ambicji estetycznych i jakiegokolwiek oryginalności budownictwa "pudekłowego": bloków z wielkiej płyty (tu szczęśliwie dość rzadkich) w miastach i bez porównania liczniejszych, kubicznych domów, które rezygnując w imię fałszywie pojętej nowoczesności z jakichkolwiek odniesień do tradycji stopniowo zdominowały i zniekształciły krajobraz. Proces ten - uwarunkowany obowiązującymi w dobie PRL-u "normatywami" i centralnym przydzielaniem materiałów budowlanych - został zahamowany w zasadzie dopiero w wyniku zmian politycznych na przełomie lat 80. i 90. Od tego czasu zaczęła rozwijać się architektura niewątpliwie ambitniejsza, lecz przzerwaniem więzi z historią zdaje się być wciąż faktem nieodwracalnym: w gorlickim - jak w całej Polsce - brak jest widocznych, architektonicznych odniesień do tradycji, tak tu przecież bogatej i różnorodnej. Wspomniane wysiedlenie Łemków wiązało się z zanikiem niektórych wsi - dokumentów późnośredniowiecznego i nowożytnego osadnictwa na prawie włoskim.

Odrębnym zagadnieniem są wysiłki zmierzające do ochrony zasobów zabytkowych. Bez wątplenia najtrudniejszy jest problem zachowania wiejskiego budownictwa regionalnego, zarówno łemkowskiego, jak na terenie Pogórza. Wpis do rejestru zabytków znacznej części łemkowskiej wsi Bartne - zaś w granicach chronionej strefy także poszczególnych zagród i chałup - nie przyniósł skutecznej ochrony wobec niemożności dostosowania zabytkowych obiektów do współczesnych potrzeb życiowych mieszkańców. Bardziej skuteczne były translocje poszczególnych, wykupywanych obiektów do skansenów w Sanoku, Nowym Sączu i jedynego na omawianym terenie, niewielkiego skansenu Pogórzan przy dworze w Szymbarku.

Jak w całej Polsce - stosunkowo najlepiej zachował się zasób zabytkowej architektury sakralnej. Dotyczy to pierwszym rzędzie kościołów rzymskokatolickich, które mimo trudnej sytuacji Kościoła w dobie komunistycznych represji utrzymały swą funkcję. Poważnym problemem stawało się niekiedy przenoszenie funkcji parafialnych ze starego do nowego kościoła, w wyniku czego ten pierwszy popadał w zaniedbanie (ostatnio dotyczy to kościoła w Moszczenicy). Największą, niezwykle bolesną stratą było zniszczenie przez pożar bezcennego, drewnianego, późnogotyckiego kościoła w Libuszy (1986). Słuszna decyzja o jego rekonstrukcji przywraca jedynie krajobrazowe

i emocjonalne walory świątyni; w sposób nieodwołalny przypadło jej wyposażenie, w tym jedyna w swoim rodzaju późnogotycka polichromia figuralna. Ochrona drewnianych kościołów rozwija się dziś dzięki powszechnemu uświadomieniu ich niezwykłej wartości - jako kwintesencji rodzimej kultury, zjawiska o wielowiekowym (XV - pocz. XX w.) cyklu rozwojowym. Wyrazem tej świadomości w skali międzynarodowej było umieszczenie sześciu najwybitniejszych drewnianych kościołów małopolskich na Liście Światowego Dziedzictwa UNESCO w 2003 r.; dwa z nich - w Sękowej i w Binarowej - znajdują się na terenie powiatu gorlickiego (pozostałe: w Bliznem, Dębnie Podhalańskim, Haczowie i Lipnicy Murowanej). Nadanie ochronie drewnianych kościołów wymiaru ogólnoświatowego - to w dużej mierze zasługa wybitnego krakowskiego historyka sztuki Mariana Korneckiego (1924-2001).

Poważnym zagrożeniem dla zabytkowych walorów łemkowskich cerkwi i ich wystroju było dokonane w 1947 r. przez komunistyczne władze przesiedlenie Łemków na Ziemię Zachodnią. Cerkwie, pozbawione swych odwiecznych opiekunów, były przekazywane w użytkowanie parafiom rzymskokatolickim i niekiedy w sposób ingerujący w zabytkowe wyposażenie przystosowywane do liturgii rzymskokatolickiej. Należy jednak podkreślić, że większość zasobu zachowała się.

Konsekwencją okupacyjnego Holocaustu było zniszczenie zabytków kultury żydowskiej. Spośród niszczonej przez hitlerowców cmentarzy - w stanie zbliżonym do dawnego przetrwał w zasadzie tylko jeden, Bobowej. W dobrym stanie - głównie dzięki niedawnym pracom konserwatorskim - zachowała się też bożnica w Bobowej. Bożnice w Bieczu i Gorlicach przetrwały wprawdzie jako budynki, lecz utrata pierwotnej funkcji pociągnęła za sobą całkowite przekształcenia wnętrza, a w wypadku obu bożnic w Gorlicach - także elewacji.

Jak w całej Polsce - powszechnej dewastacji uległy zespoły architektury pałacowej i dworskiej. Przyczyną była komunistyczna reforma rolna, przeprowadzona w oparciu o dekret wydany już przed zakończeniem wojny (6 września 1944 r.). W wyniku radykalnej zmiany funkcji liczne zabytki zostały zniszczone, te zaś, które przetrwały - znalazły się na ogół w złym stanie technicznym, tracąc swe wyposażenie. Dewastacji uległy też dworskie parki, dziś lepiej czytelne na archiwalnych planach, niż w aktualnym stanie.

IV. PROGRAM OCHRONY WALORÓW KULTUROWYCH POWIATU

Stan zabytków na terenie powiatu gorlickiego w ciągu ostatnich kilkunastu lat uległ zdecydowanej poprawie. Podźwignięte zostały łemkowskie cerkwie drewniane, w coraz lepszym stanie znajdują się drewniane kościoły (dowartościowane przez społeczność międzynarodową poprzez umieszczenie najcenniejszych na Liście Światowego Dziedzictwa UNESCO), rozwijają się muzea. Na uznanie zasługuje wzrost zainteresowania ochroną dziedzictwa kulturowego, znajdujący odzwierciedlenie w różnorodnych inicjatywach i różnorodnych źródłach finansowania. Wciąż niezadowolający jest jednak stan wielu zabytków, zwłaszcza reprezentujących niektóre kategorie: wiejskiego budownictwa regionalnego oraz zespołów dworskich i pałacowych (pomimo wysiłków podejmowanych przez prywatnych właścicieli).

A. ZASÓB

Zasób dzieł o walorach kulturowych, wymagających ochrony i zachowania, jest na terenie powiatu gorlickiego wyjątkowo bogaty i zróżnicowany. Tworzą go:

- średniowieczne, lokacyjne układy urbanistyczne miast (trzy - Biecza, Bobowej i Gorlic - zachowane w dobrym stanie, czwartym - Szymbarku - w szczątkowym),
- średniowieczne, lokacyjne układy wiejskie, związane - podobnie jak wspomniane miasta - z osadnictwem na prawie niemieckim z 2. poł. XIII a zwłaszcza z XIV w., występujące w północnej części powiatu, na Pogórzu,
- podobne w charakterze, ale różne w genezie lokacyjne układy wiejskie na terenie Beskidu Niskiego, w południowej części powiatu, związane z osadnictwem na prawie wołoskim,
- kompozycje przestrzenne z doby "józefińskiej" (lata 80. XVIII w.), ograniczone tu do alejowo kształtowanych dróg, zbiegających się w Gorlicach,
- jedyny na omawianym terenie zespół uzdrowiskowy z XIX w. w Wysowej,
- bardzo liczne i zróżnicowane dzieła architektury sakralnej, kształtowane odmiennie na Pogórzu (związane z ludnością polską - rzymskokatolicką, a także z Żydami) i w Beskidzie Niskim (związane z grekokatolicką i prawosławną ludnością łemkowską), wraz z historycznym wyposażeniem; wyróżnić tu należy:
- mury, rzymskokatolickie kościoły gotyckie, barokowe, "józefińskie", eklektyczne, modernistyczne.
- drewniane kościoły rzymskokatolickie, późnogotyckie, utrzymane w tradycji gotyckiej, barokowe i późniejsze, nawiązujące do tradycji,
- drewniane cerkwie reprezentujące budownictwo północno-zachodniej Łemkowszczyzny,
- późniejsze cerkwie łemkowskie, mury i drewniane, prezentujące różne typy i ulegające różnym inspiracjom (najczęściej promieniującym z terenów Ukrainy),
- bożnice,
- cmentarze o zróżnicowanej genezie i formach:
- najstarsze: przykościelne i przycerkiewne,
- rzymskokatolickie, grekokatolickie, prawosławne i komunalne cmentarze poza centrami miast i wsi,
- cmentarze żydowskie (kirkuty),
- cmentarze wojskowe, zwłaszcza z I wojny światowej,
- cmentarze związane z zarazami;
- zespoły architektury rezydencjonalnej: pałace i dwory wraz z ogrodami (parkami) i historycznym wyposażeniem;
- architektura miejska:
- użyteczności publicznej, związana z tradycyjnymi funkcjami miejskimi, wykształconymi od doby lokacji na prawie niemieckim do XVIII w. włącznie (ratusz, elementy obronne) oraz w okresie urbanizacji z XIX i pocz. XX w. (szkoły różnych kategorii, siedziby urzędów, bank, siedziby towarzystw),
- architektura mieszkalna: kamienice, domy, wille;
- architektura wiejska:
- użyteczności publicznej (kuźnie, remizy, budynki szkół);
- mieszkalna: zagrody, chałupy i domy - ze zróżnicowaniem regionalnym pomiędzy Pogórzem a Łemkowszczyzną;
- architektura przemysłowa, szczególnie związana z początkami górnictwa naftowego;
- architektura kolejowa;
- wartości archeologiczne: warstwy kulturowe wraz z zawartymi w nich materiałem, relikty grodów wczesnośredniowiecznych;
- muzea różnych typów wraz z ich ekspozycjami;
- miejsca historycznych wydarzeń, w tym martyrologii Żydów, Polaków i Romów w dobie okupacji hitlerowskiej;
- wartości niematerialne: historyczne nazewnictwo, wielokulturowe historyczne tradycje i zwyczaje.

B. WALORYZACJA ZASOBU

Wartość chronionych zasobów jest zróżnicowana. Wyrazem waloryzacji zasobu jest umieszczanie poszczególnych obiektów na Liście Światowego Dziedzictwa UNESCO, wpisane do rejestru zabytków bądź pozostawienie poza rejestrem, przy wprowadzeniu do ewidencji konserwatorskiej.

1. Lista Światowego Dziedzictwa UNESCO

Umieszczenie obiektu na Liście Światowego Dziedzictwa UNESCO świadczy o uznanej przez społeczność międzynarodową randze zabytku, o istotnym znaczeniu dla kultury ludzkości. Z terenu powiatu gorlickiego w roku 2003 na Listę wpisano dwa późnogotyckie drewniane kościoły wraz z wyposażeniem, reprezentatywne dla niepowtarzalnego zjawiska, jakim jest małopolski kościół drewniany: w Sękowej i w Binarowej. Jednocześnie na liście znalazły się prezentujące podobną klasę późnogotyckie kościoły drewniane spoza gorlickiego: w Bliźnem, Dębnie Podhalańskim, Haczowie i Lipnicy Murowanej. Zdaniem niżej podpisanego w ramach kategorii "małopolski kościół drewniany" należy uwzględnić także czołową realizację drewnianej świątyni barokowej w postaci kościoła w Szalowej, z doskonale zachowaną architekturą i kompletnym wyposażeniem.

Wielokulturowy charakter południowo-wschodnich rubieży Polski wymaga też uwzględnienia na Liście najwybitniejszych, niepowtarzalnych w swym charakterze zabytków drewnianej, cerkiewnej architektury zachodniołemkowskiej, zwłaszcza z wieku XVII i XVIII, gdy rozwinął się nieznanym poza tę część Łemkowszczyzny typ architektoniczny. Z terenów powiatu gorlickiego winny być uwzględnione cerkwie w Owczarach i Kwiatoniu wraz z wyposażeniami.

2. Rejestr zabytków

Rejestr zabytków prowadzi Małopolski Wojewódzki Konserwator Zabytków. Wpis do rejestru oznacza uznanie znaczenia zabytku w skali krajowej bądź regionalnej, stwarza też możliwość uzyskania pomocy ze strony władz konserwatorskich. Wszystkie, liczne zabytki i zespoły zabytkowe wpisane do rejestru zabytków zostały odnotowane w katalogowej części niniejszego opracowania. Rejestr wymaga jednak korekt. Należy skreślić z niego obiekty, które od chwili wpisu uległy daleko posuniętej dewastacji, uniemożliwiającej ich zachowanie (dotyczy to zwłaszcza zabytków budownictwa wiejskiego) oraz wprowadzić niektóre obiekty dotąd nie uwzględnione (wskazane wyżej w części katalogowej), zwłaszcza zaś:

- dobrze zachowane, średniowieczne, lokacyjne układy urbanistyczne Biecza (nowelizacja decyzji decyzja Kl.IV-54/27/52 z dnia 31.12.1952, Ks. A-77, precyzująca granicę układu zgodnie z przebiegiem ujawnionej w badaniach archeologicznych linii obronnej), Bobowej i Gorlic;
- wszystkie nie wpisane dotąd do rejestru kościoły rzymskokatolickie, grekokatolickie i prawosławne oraz dwie bożnice (w Bieczu i w Gorlicach) powstałe do okresu międzywojennego XX w. włącznie;
- wszystkie nie wpisane dotąd do rejestru cmentarze wojskowe z I wojny światowej;
- wszystkie nie wpisane dotąd do rejestru, zachowane jeszcze zespoły dworskie bądź ich pozostałości w postaci parków (ogrodów);
- parki z XIX i pocz. XX w.: zdrojowy w Wysowej i miejski w Gorlicach;

- najciekawsze dzieła architektury użyteczności publicznej z doby autonomii galicyjskiej (zwłaszcza z terenu Gorlic);
- najciekawsze zabytki małej architektury: najstarsze kapliczki i figury przydrożne, Pomnik Grunwaldzki w Ropie.

3. Obiekty poza rejestrem zabytków

Na terenie powiatu znajdują się liczne obiekty współdecydujące o walorach kulturowych regionu; ich umieszczenie w rejestrze zabytków przyniosłoby nadmierną rozbudowę, wręcz dewaluację rejestru, stwarzając właścicielom i użytkownikom złudne nadzieje na pomoc finansową ze strony władz. Obiekty te - dziesiątki domów mieszkalnych miejskich i wiejskich, liczne cmentarze z wartościowymi kompozycjami zieleni, setki kapliczek i figur przydrożnych - winny znaleźć się (i często już się znajdują) pod opieką miejscowych społeczności; od świadomości miejscowego społeczeństwa zależy też ich zachowanie lub utrata.

C. OCHRONA UKŁADÓW URBANISTYCZNYCH I WIEJSKICH; OCHRONA KRAJOBRAZU

Cały obszar powiatu pokrywają historyczne układy miejskie i wiejskie, kształtowane w swych obecnych granicach i ogólnej dyspozycji w średniowieczu, to jest dobie osadnictwa na prawie niemieckim (na Pogórzu) oraz w okresie późnośredniowiecznym i nowożytnym, w dobie osadnictwa na prawie wołoskim (w Beskidzie Niskim). Ochrona tego zasobu - to jednocześnie ochrona krajobrazu kulturowego.

Zasady ochrony winny być określone przez strefy ochronne, które - zatwierdzone przez Małopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków oraz zapisane w planach zagospodarowania przestrzennego uchwalanych przez rady gminne - stałyby się prawem miejscowym. Zakres ochrony byłby zatem zdeterminowany przez obiektywne walory, sprecyzowane w naukowych studiach i przez świadomość jej potrzeby ze strony miejscowych społeczności.

Szczegółowe określenie stref ochronnych przekracza ramy niniejszego opracowania; podstawą naukową winny tu być specjalistyczne studia historyczno - urbanistyczne i historyczno - ruralistyczne (odnośnie terenów wiejskich). Ogólne zasady konstruowania stref winny przedstawiać się następująco: strefa ścisłej ochrony konserwatorskiej krajobrazu wraz z zabudową (A) winna obejmować najcenniejsze enklawy, w których obowiązywałaby zasada prymatu działań o charakterze zachowawczym (konserwatorskim) nad pozostałymi. Z uwagi na wynikające stąd ograniczenia i unikanie kolizji pomiędzy zasadami ochrony a interesami konkretnych osób i instytucji, enklawy te nie powinny być duże. W pierwszym rzędzie powinny objąć:

postulowane do wpisania do rejestru zabytków lokacyjne, średniowieczne centra osadnicze Bieczu, Bobowej i Gorlic (jednakże z wyłączeniem obszarów zurbanizowanych w XX w.); fragmenty centrów niektórych wsi, obejmujące zwłaszcza zespoły kościelne i cerkiewne i ewentualnie dworskie.

Strefa ścisłej ochrony konserwatorskiej krajobrazu bez zabudowy (AK), wykluczająca wprowadzanie zabudowy, winna objąć chronione tereny rolne (poła, łąki, pastwiska) i leśne. Winna ona zapewnić zachowanie elementów historycznego, lokacyjnego rozmierzenia terenów związane z osadnictwem na prawie niemieckim i wołoskim (ogólna dyspozycja podziału dawnych ról, czytelna do dziś w drogach polnych - dawnych miedzach) oraz ekspozycję najcenniejszych, wskazanych w postulowanych studiach widoków.

Strefa częściowej ochrony konserwatorskiej krajobrazu z zabudową (B) winna objąć wyodrębnione w studiach, historyczne centra wsi (dawne "nawsia") oraz historyczne przedmieścia: dążąc do utrzymania zachowanego tu zasobu zabytkowego - można tu kształtować nową zabudowę, w miarę możliwości nawiązującą do regionalnych tradycji. Strefa ta winna objąć:

historyczne przedmieścia miast (zabudowę przy starych drogach wybiegających z miast); przykładem może być Zawodzie w Gorlicach i zabudowa przy ul. Kazimierza Wielkiego w Bieczu, fragmenty historycznych centrów osadniczych wsi lokowanych na prawie niemieckim i wołoskim, zwłaszcza te, które znajdują się w pobliżu chronionych, cennych obiektów zabytkowych (kościół, cerkwi), centrum zespołu uzdrowskiego w Wysowej z XIX w. (w granicach parku zdrojowego).

Strefa częściowej ochrony konserwatorskiej krajobrazu bez zabudowy (BK) - to strefa, w której preferuje się krajobraz otwarty, z dopuszczeniem niskiej, rozproszonej w zieleni zabudowy, np. osiedlowej. Winna ona objąć te fragmenty historycznych terenów otwartych, na których rozwinęła się już nowsza zabudowa.

Strefa ochrony elementów (C) - to zarówno tereny zdominowane przez zabudowę bez zabytkowych walorów, jak tereny przeznaczone dla nowych inwestycji. Ochronie podlegać tu mogą jedynie pewne elementy: nieliczne zabytki, historyczna sieć drożna.

Na kształtowanie poszczególnych stref wpływ winny mieć też takie czynniki, jak chronione panoramy, ciągi, osie i punkty widokowe. Ich wyznaczenie winno być przedmiotem postulowanych studiów historyczno-urbanistycznych i historyczno-ruralistycznych.

D. OCHRONA ARCHITEKTURY I SZTUKI SAKRALNEJ

1. Kościoły rzymskokatolickie

Kościoły rzymskokatolickie prezentują znaczne zróżnicowanie typów i form. Większość z nich zachowana jest w dobrym stanie i otoczona bieżącą opieką ze strony władz kościelnych i wiernych. Większość zachowała bogate wyposażenia, narastające w ciągu wieków, będące dokumentem miejscowej historii, mecenatu artystycznego, potrzeb duchowych. W niektórych jednak wypadkach skala potrzeb konserwatorskich przekracza możliwości miejscowych wspólnot parafialnych.

Niepokojącym zjawiskiem jest zaniedbywanie starych, zabytkowych kościołów w miejscowościach, w których powstały nowe. Zjawisko to dotyczy zwłaszcza kościołów w Moszczeniicy, Rożnowicach (przerwanie prac podjętych po pożarze z 1992 r.), Libuszy (przerwanie rekonstrukcji zniszczonego pożarem kościoła), Wójtowej.

Spośród zadań dotyczących **monumentalnej, murowanej architektury kościelnej**, za szczególnie ważne uznać należy następujące:

Kompleksowa konserwacja kościoła parafialnego p.w. Bożego Ciała w Bieczu, zarówno z uwagi na wyjątkową - w skali Małopolski - klasę artystyczną tego wybitnego zabytku architektury późnogotyckiej, jak z uwagi na niemniej cenne wyposażenie, narastające tu od późnego średniowiecza (XV - pocz. XVI w.) poprzez manieryzm (koniec XVI - pocz. XVII w.) po późny barok (XVIII w.). Należy opracować dokumentację konserwacji architektury, uwzględniając zabezpieczenia konstrukcyjne (widoczne spękanie murów, zwłaszcza w prezbiterium), konserwację ceglano-licowej i kamiennego detalu (moż-

na tu wykorzystać bogate doświadczenia krakowskie, związane z konserwacją monumentalnych, ceglanych kościołów gotyckich z kamiennym detalem: Mariackiego, Dominikanów, św. Katarzyny, Bożego Ciała) oraz opracować pełny program konserwatorski dotyczący całokształtu wyposażenia wnętrza. Problematyka konserwatorska omawianej świątyni - to największe zadanie konserwatorskie na terenie powiatu, zarówno w zakresie wielomilionowych potrzeb finansowych, jak różnorodności i złożoności problematyki.

W zespole kościoła pilnej konserwacji poddać należy neogotycką kaplicę św. Barbary, gdzie postępuje destrukcja ceglanej fasady. Konieczne jest tu osuszenie i konserwacja elewacji z wyeliminowaniem biologicznych i chemicznych przyczyn zniszczeń.

Późnogotycki, kamienny, filialny kościół św. Zofii w Bobowej - wymaga pilnego opracowania programu postępowania konserwatorskiego i podjęcia prac z uwagi na systematycznie pogarszający się, aktualnie już zły stan kamiennych wątków muru i wykruszających się spoin. Należy zidentyfikować i usunąć przyczyny destrukcji, wzmocnić strukturę kamienia, opracować spoiny, przeprowadzić konserwację cennego, kamiennego detalu.

Kościół parafialny p.w. Wszystkich Świętych w Bobowej, o gotyckiej genezie, wymaga mniejszego zakresu prac. W trybie pilnym należy dokonać konserwacji kamiennego, gotyckiego portalu w fasadzie zachodniej oraz barokowego portalu południowego (z rekonstrukcją ubytku herbu Ogończyk). W perspektywie - przy kolejnym remoncie - należy przewidzieć zastąpienie ahistorycznych tynków "kropionych" gładkimi.

Bieżących prac remontowych pod nadzorem konserwatorskim wymaga **kościół parafialny w Siedliskach** (znaczenie tego zadania wnika z wczesnej genezy kościoła).

W barokowym **zespole klasztoru Reformatów w Bieczu** niewielkim zadaniem jest remont (pod nadzorem konserwatorskim) muru ze stacjami Drogi Krzyżowej, typowego elementu w XVII-wiecznych założeniach klasztorów reformackich.

W późnobarokowym **zespole kościoła św. Jana Chrzyciela w Kobylance** należy przeprowadzić badania stratygraficzne tynków (możliwość odkrycia polichromii we wnętrzu).

Pilnej interwencji i remontu konserwatorskiego wymaga **kościół Matki Boskiej Szkaplerznej w Moszczenicy** z początku XIX wieku, opuszczony i zaniedbany po wzniesieniu nowego kościoła. Jest to niechlubny wyjątek spośród utrzymanych w dobrym stanie zabytków architektury sakralnej na terenie powiatu. W tejsze miejscowości konserwacji ceglanych elewacji wymaga neogotycka kaplica z 1869 r.

W neogotyckim kościele w Szalowej należy kontynuować prace nad osuszeniem i poddać konserwacji niektóre elementy kamienne.

Dla neogotyckiego **kościół w Łuźnej** należy opracować ekspertyzę dotyczącą pęknięć murów z wnioskami do projektu konserwatorskiego; remont winien objąć konserwację wątków ceglanych i kamiennego detalu.

W kościołach drewnianych palącą potrzebą jest pełne zabezpieczenie przeciwpożarowe: nie można dopuścić do kolejnych zniszczeń, po doświadczeniach z pożarami kościołów w Libuszy (1986) i Rożnowicach (1992). Na czoło wysuwają się następujące zadania:

Wybitna klasa późnogotyckiego **kościół w Binarowej** wymaga opracowania harmonogramu konserwacji wyposażenia wnętrza wraz z polichromiami aktualnie prowadzone prace w chórze muzycznym) oraz pokrycia dachów gontami (w miejsce blachy).

W wybitnym dziele rodzimej, późnobarokowej sztuki, jakim jest **kościół w Szalowej**, należy kontynuować kompleksową konserwację wnętrza wraz z bogatym wyposażeniem, obejmując nią cały korpus nawowy. Z uwagi na klasę zabytku - zadanie to należy zaliczyć do priorytetowych w skali powiatu.

Pilnym zadaniem jest podjęcie przerwanych prac w **kościół w Rożnowicach**, poważnie uszkodzonym przez pożar w 1992 r.: do zrekonstruowania pozostała wieża w fasadzie oraz pozorne sklepienia we wnętrzach, konserwacji wymaga całość wyposażenia.

Dla **kościół parafialnego w Ropie** należy opracować kompleksowy program konserwacji architektury (zarówno drewnianej, jak elementów murowanych) i wyposażenia.

Podobny program należy opracować dla **kościół w Wójtowej**.

W kościołach w Szymbarku należy opracować program konserwacji wyposażenia wnętrza.

Programu konserwatorskiego (obejmującego też wyposażenie) wymaga wieloboczna, barokowa **kaplica na cmentarzu w Moszczenicy**.

Należy podjąć i dokończyć przerwane prace przy rekonstruowaniu spalonego **kościół w Libuszy**.

Utrzymany dziś w dobrym stanie kościół w Sękowej - wybitne dzieło późnogotyckiej architektury drewnianej - wymaga dalszej, bieżącej opieki.

Należy **zabezpieczyć przed kradzieżą wyposażenia wielu kapliczek przydrożnych**: dwóch w Ropicy Polskiej (barokowe, drewniane, polichromowane rzeźby o tematyce pasyjnej), a także w Szalowej (ludowo-barokowa rzeźba Matki Boskiej Niepokalanie Poczętej), Bodakach (ludowa rzeźba Matki Boskiej), Sękowej (ludowo-barokowa, kamienna rzeźba Matki Boskiej), Przysłupie (ołtarzyk z obrazem Matki Boskiej z Dzieciątkiem, koniec XIX w.), Skwirtnem (ludowa rzeźba Matki Boskiej, XIX w.), Mszance (ludowa rzeźba św. Floriana, XIX w.).

2. Cerkwie greckokatolickie i prawosławne

Charakterystyczne dla krajobrazu kulturowego Beskidu Niskiego **drewniane cerkwie typu północnozachodniotemkowskiego** są - dzięki ostatnim pracom konserwatorskim - w większości utrzymane w stanie dobrym. Należy jednak:

w cerkwi w Przysłupie przeprowadzić konserwację wnętrza z wyposażeniem (w tym usunięcie XIX-wiecznych przemalówek z ikon w ikonostasie), przywrócić gontowy szalunek ścian zewnętrznych (we wieży zastąpiony blachą),

w cerkwi Hańczowej przeprowadzić bieżący remont pod nadzorem konserwatorskim,

w cerkwi w Skwirtnem przewidzieć kompleksową konserwację z impregnacją (częściową wymianą) gontów oraz konserwacją wyposażenia, zwłaszcza zachowanej w złym stanie polichromii,

w cerkwi w Wołowcu podjąć bieżący remont konserwatorski z wymianą pokrycia blaszanego (zwłaszcza ścian wieży) na gonty.

w cerkwi w Śnietnicy kontynuować konserwację wyposażenia wnętrza, obejmując nią polichromię; podobny zakres prac winien być realizowany w cerkwi w Uściu Gorlickim;

w cerkwi w Wysowej, kontynuując prowadzone aktualnie (2007) prace, należy przeprowadzić kompleksową, specjalistyczną konserwację wystroju, zwłaszcza zachowanej w złym stanie polichromii.

w cerkwi w Zdyni prowadzić bieżący remont z impregnacją i częściową wymianą gontów oraz konserwacją wyposażenia (kontynuowanie prac).

Bieżącej opieki wymagają szczególnie cenne, zachowane w dobrym stanie cerkwie w Owczarach i w Kwiatoniu, a także cerkwie w Bielance, Szymbarku, Łosiach, Bartnem (jako filia Muzeum w Nowym Sączu i ewentualny zaczątek skansenu lemkowski; zob. str. 148), Bodakach, Małastowie, Ropicy Ruskiej (kontynuacja prac konserwatorskich we wnętrzu), Banicy, Brunarach, Czarnej, Kunkowej, Leszczynach, Nowicy, Rebetowie Wyżnym (kaplica będąca dawnym prezbiterium cerkwi).

Przy odbudowanej ze stanu ruiny murowanej cerkwi w Bielicznej z końca XVIII w. należy odtworzyć kamienne ogrodzenie oraz złożyć i zakonserwować rozbity nagrobek kamienny.

Spośród **późniejszych cerkwi**, prezentujące inne typy architektoniczne - należy uwzględnić zadania:

rekonstrukcję pominiętych przy odbudowie hełmów **cerkwi w Klimkówce** (zob. str. 62, 126);

konserwację **cerkwi w Krzywem** z przywróceniem szalunków z desek w miejsce szpeczącej blachy falistej; zastąpienie blachy drewnem winno nastąpić też w **cerkwi w Koniecznej** konserwatorski remont bieżący "józefińskiej" **cerkwi w Blechnarce**

bieżący remont konserwatorski murowanej **cerkwi w Izbach** (z 1886 r.) z przywróceniem gładkiej faktury tynków zewnętrznych; pracami należy objąć mur otaczający cerkiew z zachowaną w złym stanie bramką, drobne prace przy pochodzącej z lat 1928-1930 **cerkwi w Bartnem**,

Należy poddać konserwacji kopułową, murowaną kapliczkę w Uściu Gorlickim.

E. OCHRONA CMENTARZY

1. Cmentarze przykościelne i przycerkiewne

Cmentarze przykościelne i przycerkiewne są chronione wraz z kościołami i cerkwiami; problematykę tę scharakteryzowano wyżej.

2. Cmentarze rzymskokatolickie, greckokatolickie i komunalne z XVIII/XIX - XIX w.

Geneza tych cmentarzy sięga najczęściej XVIII/XIX w.: doby likwidowania - ze względów sanitarnych - cmentarzy przykościelnych i przycerkiewnych w centrach miast i wsi. Niektóre cmentarze zachowały elementy dawnych kompozycji, akcentujących oś kompozycyjną i podziały na pasma względnie kwatery. Na ogół nie przetrwały pierwotne kompozycje zieleni (szpalery drzew, rzadziej kompozycje o charakterze swobodnym). Niemal wszędzie zachowały się - w różnym stanie - nagrobki z 2 poł. XIX i początku XX w., przeważnie kamienne, często też żeliwne (w formie krzyży). Na okazalszych cmentarzach przetrwały grobowce a nawet kaplice - mauzolea, związane przeważnie z rodzinami właścicieli ziemskich.

Największym zadaniem w tej kategorii winny być prace na **cmentarzu w Gorlicach**, który wymaga rewaloryzacji jako kompozycja zieleni z licznymi, potrzebującymi konserwacji nagrobkami kamiennymi i żeliwnymi oraz kaplicami nagrobnymi.

Generalnego uporządkowania wraz ze złożeniem, ustawieniem oraz konserwacją kamiennych i żeliwnych nagrobków wymagają **zdeprawowane, zarośnięte drzewami cmentarze greckokatolickie** w Lipnej i w Czarnem oraz "stary" cmentarz w Wołowcu (gmina Sękowa), a także cmentarze w Bielicznej i Czertyżnem (gmina Uście Gorlickie).

Konserwacji wymagają **nagrobki na cmentarzach** w Bieczu, Binarowej, Libuszy, Rożnowicach (w gminie Biecz), Bobo-

wej, Jeżowie, Wilczyskach (w gminie Bobowa), Bielance, w Kobylance (wraz z konserwacją kaplicy), Szymbarku - Zalipiu (w gminie Gorlice), w Bednarce, Lipinkach (oba cmentarze w złym stanie), Rozdzielu, Wójtowej (gmina Lipinki), w Łuźnej, Szalowej (w gminie Łuźna), w Moszczenicy, Staszkówce (gmina Moszczenica), Łosiach, Ropie (gmina Ropa), Bartnem, Długiem, Małastowie, Męcynie Wielkiej, Nieznajomej, Owczarach, Pętnej, Radochnie, Ropicy Ruskiej (dwa cmentarze), Sękowej (gmina Sękowa), Banicy, Blechnarce, Brunarach, Gładyszowie, Hańczowej (dwa cmentarze), Kunkowej, Kwiatoniu, Leszczynach, Nowicy, Ropkach (dwa cmentarze), Smerkowcu, Stawiszy, Śnietnicy, Uściu Gorlickim, Zdyni (gmina Uście Gorlickie)

3. Cmentarze choleryczne

Podczas wielkich zaraz w XIX w. zmarłych - ze względów sanitarnych - chowano na wydzielonych, oddalonych od ludzkich siedzib terenach, przeważnie we wspólnych mogiłach. Dawne cmentarze choleryczne są - i winny być - odpowiednio oznaczone przez ogrodzenia i krzyże. Opieka tego rodzaju należy objąć dwa cmentarze w Wójtowej (gmina Lipinki) oraz cmentarze w Łosiach (gmina Ropa), Bartnem, Pętnej, Sękowej (gmina Sękowa) i Gładyszowie (gmina Uście Gorlickie).

4. Cmentarze wojenne

Specyfiką ziemi gorlickiej jest niemal 80 **cmentarzy wojskowych z doby I wojny światowej**. Projektowane przez znanych architektów i artystów, prezentują wysokie walory kompozycyjne, historyczne, zabytkowe; są pięknym dokumentem szacunku dla przeciwnika, traktowanego tu na równi z własnymi, poległymi żołnierzami.

Dzięki prowadzonym od kilkunastu lat pracom - stan cmentarzy z I wojny światowej, przed kilku-kilkunastu laty dramatyczny, radykalnie się poprawił: większość utrzymana jest w stanie dobrym, na niektórych trwają prace, nieliczne - wciąż zdeprawowane - oczekują jeszcze na rozpoczęcie robót. Zjawiskiem godnym najwyższego uznania jest szerokie zainteresowanie tą problematyką, znajdujące wyraz zarówno w różnorodnych źródłach finansowania prac, jak w podejmowanych przez różne środowiska i organizacje działaniach, jak wreszcie w publikacjach naukowych i popularnych oraz hasłach zamieszczanych w internecie.

W toku przeprowadzonych prac popełniono pewne, powtarzające się błędy, które obecnie powinny być korygowane. Generalną zasadą winna być **zgodność realizacji z pierwotnym wyglądem cmentarza**, możliwym do otworzenia w oparciu o zachowane najczęściej archiwalne projekty, o ikonografię (stare widoki, zwłaszcza fotografie) i analogie (niektóre elementy - zwłaszcza żeliwne i kute krzyże nagrobne - wykonywano według zróżnicowanych wprawdzie, ale powtarzalnych wzorów). Tam, gdzie tego dotąd nie zrobiono, należy przywracać pierwotne formy pomników, ogrodzeń, nagrobków, inskrypcji. Należy też przywracać właściwe poszczególnym cmentarzom kompozycje zieleni. Cmentarze winny odzyskiwać swą funkcję dominanty krajobrazowej, co w niektórych wypadkach wymaga wycięcia zarastających je lub ich otoczenie zagajników.

Kompleksowe prace konserwatorskie winny objąć cmentarze:

- **Nr 45 w Lipnej** (mogila na cmentarzu przykościelnym; celowa rekonstrukcja wg projektu Dušana Jurkovića),
- **Nr 50 w Wysowej** - z rekonstrukcją założenia wg archiwalnego projektu Dušana Jurkovića,

- **Nr 59 w Przysłupie** (zgodnie projektem Dušana Jurkovića),
 - **Nr 62 w Banicy** (z rekonstrukcją brakujących elementów wg projektu konserwatorskiego opartego o materiały archiwalne - projekt Dušana Jurkovića),
 - **Nr 96 w Stróżówce** (w związku z błędami popełnionymi w toku remontu z 2001 r.: kamień, niepotrzebnie pokryty tynkiem, wietrzeje, całość zarośnięta drzewami, niewidoczna),
 - **Nr 101 w Libuszy** - z rekonstrukcją brakujących elementów: ogrodzenia, krzyży nagrobnych, tabliczek inskrypcjami,
 - **Nr 104 w Strzeszynie** - z rekonstrukcją zniszczonych elementów,
 - **Nr 105 w Bieczu** wraz ze starszą figurą zwaną obeliskiem (teren osuwiskowy, konieczna stabilizacja zbocza wzgórze).
 - Nr 110 w Binarowej (kwatery na cmentarzu parafialnym) - z rekonstrukcją brakujących elementów niektórych krzyży i tabliczek na nagrobkach, ogrodzenia)
 - **Nr 111 w Raclawicach**: z rekonstrukcją ogrodzenia, drewnianego krzyża w centrum, mogił z kutymi krzyżami i inskrypcjami na tabliczkach oraz odsłonięciem widoku,
 - **Nr 112 w Rożnowicach** - z rekonstrukcją zniszczonych elementów,
 - **Nr 122 w Łuźnej** (poza konserwacją kamienia - remont i korekta ogrodzenia),
- Kontynuacji prac** wymagają cmentarze:
- **Nr 48 i 51** (na wzgórzu Rotunda) w Regetowie Wyżnym, 49 w Blechnarce, 106 (ponowne osadzenie krzyży żeliwnych) i 109 w Bieczu

Drobnych prac wymagają cmentarze Nr 55 i 61 w Gładyszowie (w obu wypadkach odsłonięcie widoku przez wycięcie zagajników), 57 w Uściu Gorlickim, 63 w Pętnej, 65 w Małastowie (przywrócenie drewnianego krzyża), 73 i 75 w Szymbarku, 77 i 78 w Ropicy Ruskiej, 81 w Męcinie Wielkiej, 84 w Bednarce (kwatery na cmentarzu parafialnym), 93, 94 i 97 w Stróżówce, 99 (konserwacja kaplicy wtórnie wmontowanej w kompozycję cmentarza) i 100 (konserwacja dębu, rekonstrukcja drewnianego krzyża) w Kobylance, 119 w Staszówce, 120 i 123 w Łuźnej (w tym ostatnim celowa rekonstrukcja niezachowanej kaplicy), 121 w Biesnej, Nr 124 w Mszance, Nr 125 w Zagórzanach.

Opieką konserwatorską należy objąć też cmentarz z II wojny światowej w Gorlicach, położony na terenach należących do rafinerii ropy naftowej "Glimar". Celowa jest tu wymiana nieco zaniedbanej tablicy z nazwiskami, umieszczenie danych o poległych na ich grobach oraz - po uzgodnieniu z rodzinami - ewent. symboli religijnych (krzyży cerkiewnych i rzymskich). Celowe jest też zaprojektowanie estetycznego ogrodzenia (obecne wykonane z metalowej siatki) z bramą oraz umieszczenie przy bramie zakładu przemysłowego informacji o dostępnosci cmentarza.

F. OCHRONA ZESPOŁÓW ARCHITEKTURY REZYDENCJONALNEJ: PAŁACE I DWORY WRAZ Z PARKAMI

Zabytki tej kategorii uległy najpoważniejszym zniszczeniom (niekiedy unicestwieniu) w dobie PRL-u, gdy w wyniku komunistycznej reformy rolnej siedziby ziemiaństwa - odebrane prawowitym właścicielom - utraciły swą pierwotną funkcję. Znaczna część poniesionych wówczas strat nigdy już nie zostanie zrekompensowana: najpierw rozproszeniu - a często zniszczeniu - uległy wyposażenia (elementy wystroju architektonicznego, meble, obrazy, księgozbiory), w następnej kolejności niszczeniu - niekiedy całkowitemu - ulegała architektura, parki zamieniały się w dziczące zespoły zieleni, często były traktowane

jako działki budowlane, na których wznoszono zwłaszcza szkoły (Bobowa, Szymbark).

Ostatnie lata przyniosły nieznaczną poprawę tego stanu, głównie dzięki odzyskiwaniu lub wykupywaniu zespołów dworskich przez prywatnych właścicieli. Na ogół nie dysponują oni jednak wystarczającymi - z reguły wielomilionowymi - środkami finansowymi, przez co problem rewaloryzacji zespołów pałacowych i dworskich nadal należy do najbardziej zaniedbanych i najpilniejszych zadań, wymagających działań programowych.

Szczególne znaczenie winny mieć następujące prace.

Rewaloryzacja zespołu renesansowego dworu Gładyszów w Szymbarku. Długotrwała przerwa w pracach konserwatorskich i brak zagospodarowania mają negatywny wpływ na stan zachowania cennego zabytku. Należy podjąć prace - remont i konserwację na cele muzealne - z zabezpieczeniem przed wilgocią, pełną konserwacją odkrytych malowideł ściennych (z sondażowymi badaniami stratygrafii tynków celem ujawnienia ewentualnych dalszych pozostałości zarówno w alkierzach, jak w innych pomieszczeniach), przywróceniem kamieniarki późnorenesansowej w otworach we wnętrzach (złożenie z zachowanych i ze zrekonstruowanych elementów), wykonaniem wg projektów konserwatorskich stropów belkowych przesłaniających stropy żelbetowe na piętrze, skompletowaniem wyposażenia wnętrza - z przeznaczeniem budowli dla celów muzealnych. Elementem programu winna być rekompozycja pozostałości założenia ogrodowego wg projektu konserwatorskiego.

Rewaloryzacja zespołu dworskiego w Ropie (rozpoczęta staraniem założonej w 2003 r. Fundacji "Szlachetne Zdrowie"): dokończenie remontu konserwatorskiego dworu (celowe badania stratygraficzne tynków we wnętrzach - pod kątem ujawnienia polichromii), uratowanie przed ruiną pary oficyn, przeprowadzenie badań architektonicznych i stratygraficznych badań tynków lamusa oraz pełna konserwacja lamusa wraz z wystrojem (m. in. wczesnoklasycystycznymi herkami), rewaloryzacja parku w oparciu o projekt konserwatorski i archiwalne przekazy planistyczne (plan katastralny z poł. XIX w.).

Rewaloryzacja dworu w Bobowej - winna być traktowana jako zadanie awaryjne, wobec opuszczenia obiektu będącego przyczyną postępującego zniszczenia. Prace projektowe i wykonawcze winny być tu poprzedzone badaniami historycznymi i terenowymi (archeologicznymi, architektonicznymi, stratygrafii tynków); analogie z sytuacjami dworów właścicieli Gorlic i Szymbarku zdają się wskazywać na wczesną, zapewne średniowieczną bryłę, elewacje i detale; badania stratygraficzne mogą ujawnić kolorystykę elewacji oraz dekoracje malarskie we wnętrzach. W fasadzie należy zachować tablice "grunwaldzką" z 1860 r. Pracami badawczymi, projektowymi i realizacyjnymi należy też objąć pozostałości parkowego otoczenia.

Rewaloryzacja zaniedbanego zespołu dworskiego w Lipinkach winna objąć dwór (użytkowany obecnie przez służbę zdrowia) z parkiem.

Rewaloryzacja zaniedbanego zespołu dworskiego w Wilczyskach - winna objąć remont konserwatorski dworu (celowe badania stratygraficzne tynków - możliwość odkrycia polichromii) z ekspozycją zamurowanego portyku kolumnowego oraz park (w oparciu o projekt konserwatorski).

Kontynuacja konserwacji zespołu dworskiego w Siarach - z objęciem pracami kordegardy z bramą, oranżerii i zespołu gospodarczego.

Kontynuacja remontu dworu w Szalowej, z uwzględnieniem rekompozycji parku.

Rewaloryzacja pozostałości zespołu dworskiego w Sękowej z objęciem nią reszt parku oraz murowanego spichlerza.

Rewaloryzacja niewielkiego zespołu dworskiego w Libuszy (dwór z parkiem wymagającym rekompozycji).

Konserwacja niewielkiego dworu w Grudnej Kępskiej.

Trudnym problemem jest **relikwiarz zespołu dworsko-folwarcznego w Bieczu na Załawiu** (przy granicy Korczyny). W stanie ruiny przetrwała tu narożna baszta - basteja, zapewne z XVI w. Cały teren - związany z miejscem siedziby bieckich wójtów - wymaga systematycznych badań terenowych (archeologicznych i architektonicznych). W razie zapewnienia odpowiedniej funkcji - należy wpisać obiekt do rejestru zabytków i podjąć remont konserwatorski z częściową rekonstrukcją bastei.

Zachowany dobrym stanie cenny **zespół dworski w Jeżowie** wymaga bieżących prac (impregnacja i częściowe uzupełnienie gontowego pokrycia dachu dworu) oraz konserwatorskiego remontu XVIII-wiecznego, drewnianego lamusa. Rewaloryzacji - w oparciu o projekt konserwatorski - wymaga tu park.

Rewaloryzacji wymagają zachowane jeszcze, lecz bardzo **zaniedbane parki dworskie** w Jankowej (gmina Bobowa), Kobylance, Kwiatonowicach, Szymbarku - Łęgu (gmina Gorlice), Biesnej, Woli Łużańskiej (gmina Łużna), Staszówce (gmina Moszczenica), Ropicy Polskiej - Nowodworcu (gmina Ropa). Podstawą winny być konserwatorskie dokumentacje projektowe, opracowane w oparciu o materiały archiwalne (zwłaszcza galicyjskie plany katastralne z poł. XIX w.) i inwentaryzacje zieleni (częściowo już opracowane, znajdujące się w archiwum nowosądeckiej delegatury Małopolskiego Województwa Konserwatora Zabytków).

Bieżącej pielęgnacji wymaga zespół dworski (dwór, park) w Szymbarku - Bystrzycy, prawidłowo użytkowany przez PAN.

G. OCHRONA WIEJSKIEJ ZABUDOWY REGIONALNEJ

W dawnej kulturze ludowej omawianych terenów rysują się dwa odrębne regiony: Pogórze (na północy) i Łemków (na południu, Beskidzie Niskim). Regionalne budownictwo obu tych kultur uległo w ostatnich dziesięcioleciach niemal zupełnemu unicestwieniu, co jest zresztą - odnośnie drewnianego budownictwa regionalnego - zjawiskiem ogólnopolskim. Przyczyny - to niska do niedawna świadomość społeczna wartości zasobu, niemożność dostosowania niewielkich budowli do potrzeb współczesnego życia (tu najsilniej wystąpił konflikt pomiędzy wymogami ochrony dóbr kultury a zrozumiętymi interesami mieszkańców), brak dostatecznych środków na wykupy i organizowanie muzeów typu skansenowskiego.

Ochrona wiejskiej zabudowy regionalnej winna mieć **dwie podstawowe formy**:

- **ochrona in situ**, wymagająca zmiany funkcji (dokonywana niekiedy na terenach Beskidu Niskiego poprzez wykupywanie chałup przez prywatne osoby dla celów wypoczynkowych),
- **ochrona poprzez przeniesienie do skansenu** (realizowana tu w pewnym stopniu przez parki etnograficzne w Sanoku i Nowym Sączu oraz przez filię tego ostatniego w jedynym na terenie powiatu skansenie w Szymbarku).

Zróznicowana problematyka budownictwa regionalnego Pogórze i Łemków wymaga oddzielnego omówienia.

1. Ochrona budownictwa regionalnego Pogórze

Kilkanaście budowli drewnianych zgromadzono w skansenie w Szymbarku, zlokalizowanym na terenie dawnego sadu

dworskiego i częściowo poniżej szkarpy powodziowej doliny Ropy. Ograniczona pojemność terenu - w zasadzie uniemożliwia rozbudowę skansenu.

Stan zachowania budownictwa regionalnego w terenie jest dziś w zasadzie bliski zera. Ochrony wymagają dwie kuźnie (w Stróżnej i Szalowej), w stanie bardzo złym zachowały się nieliczne chałupy (m. in. w Sękowej i przy cmentarzu parafialnym w Bieczu) oraz budynki gospodarcze. Są to materiały zbyt skromne dla utworzenia kolejnego skansenu. Można rozważyć przeniesienie do skansenu w Szymbarku chałup z Sękowej i Biecza, podczas gdy przeniesienie obu kuźni oznaczałoby "nad-reprezentację" tego typu zabudowy (w skansenie eksponowana jest podobna kuźnia z Turzy).

Całokształt zachowanych jeszcze budowli regionalnych wymaga zinwentaryzowania.

2. Ochrona budownictwa regionalnego Łemków

Kultura łemkowska jest reprezentowana dziś w skansenach w Nowym Sączu i Sanoku. Na terenie powiatu gorlickiego nie ma skansenu łemkowskiego, co pozostaje w sprzeczności ze znaczeniem kultury Łemków w tutejszej historii.

Próba ochrony regionalnego budownictwa łemkowskiego in situ - podjęte w Bartnem przez Małopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków poprzez wpis do rejestru zabytków zarówno centrum wsi, jak licznych chałup i zagród - nie przyniosła powodzenia; budownictwo regionalne nie spełnia współczesnych standardów mieszkaniowych.

Wydaje się, że aktualnie istnieją skuteczne **dwie drogi ochrony budownictwa regionalnego**, z zasady związane z koniecznością wykupów:

- **z zachowaniem na miejscu**, poprzez zagospodarowywanie dla celów użytkowych innych niż stałe zamieszkiwanie (np. jako mieszkania sezonowe dla przybyszów z zewnątrz w okresie urlopu lub w związku z prowadzoną działalnością; świetnym przykładem jest tu chałupa w Nowicy, użytkowana przez grupę "Magurycz", zajmującą się rekonstruowaniem i konserwowaniem kamiennych krzyży łemkowskich;

- **z przenoszeniem do skansenów**.

W przeciwieństwie do Pogórze - na terenie Beskidu Niskiego zachował się jeszcze, stale się zmniejszający, zasób regionalnego budownictwa drewnianego, który mógłby być podstawą dla utworzenia skansenu. Zgodnie ze współczesną teorią - skanseny winny w sposób maksymalny zachowywać więź pomiędzy obiektami a naturalnym środowiskiem i kulturowym krajobrazem. Przemawia to z resztkami z tworzenia wielkich jednostek, na rzecz gęstej sieci niewielkich skansenów, eksponujących zabudowę w najbliższych terenach, niekiedy tworzonych w oparciu i obiekty zachowane in situ.

Wydaje się, że w południowej części powiatu gorlickiego można wskazać co najmniej **dwie możliwości utworzenia skansenu łemkowskiego**:

- **przy cerkwi w Bartnem**, stanowiącej już dziś oddział Muzeum w Nowym Sączu (w niedalekiej przyszłości: Muzeum - Dwory Karwacjana i Gładyszów). Zaletą tej lokalizacji jest bezpośredni związek ze wsią, w której - dzięki wspomnianemu wpisowi do rejestru zabytków - zachowało się najwięcej dawnych, łemkowskich chałup i budynków gospodarczych; wadą - brak związku z historycznym rozplanowaniem wsi.
- **Na terenach jednej z opuszczonych wsi** w południowej części powiatu. Lokalizacja taka pozwoliłaby na najpełniejsze ukazanie związków pomiędzy ukształtowaniem terenu a krajobrazem wiejskim; zaleca się tu lokalizowanie obiektów w nawiązaniu do historycznego stanu odnotowanego na ga-

licyjskich planach katastralnych z połowy XIX wieku. Wadą tej propozycji mogą się okazać problemy własnościowe i konieczność dokonywania wielu wykupów.

W trybie bardzo pilnym należy przeprowadzić **ewidencję zasobu z rozeznaniem możliwości wykupu**, w kolejnym etapie - **opracować inwentaryzację pomiarową obiektów przewidzianych do przeniesienia do skansenu** i przystąpić do realizacji. Otwartym jest problem organizacji skansenu - w oparciu o istniejące muzea lub jako nowej placówki.

Należy uwzględnić **zabytki zachowane jeszcze w wielu wsiach**: w Bartnem, Bodakach, Nowicy, Czarnem, Gładyszowie, Koniecznej (zagroda Nr 11), Bielance. W skansenie lub in situ należałoby uratować przynajmniej jedną **drewnianą remizę strażacką** z pocz. XX w. (zachowane w Hańczowej i Wysowej). W programie skansenu winny też znaleźć się figury przydrożne i kapliczki wraz z wyposażeniem.

H. OCHRONA MAŁEJ ARCHITEKTURY

Powiat gorlicki - zwłaszcza zaś Łemkowszczyzna - jest wyjątkowo bogaty pod względem zasobów małej architektury: figur i krzyży przydrożnych oraz kapliczek. Zachowały się one we wszystkich wsiach, w niektórych po kilka lub kilkanaście.

Pewnym rodzajem zagrożenia dla kapliczek są niewłaściwie prowadzone remonty, gruntownie zmieniające ich wygląd. Prace te wymagają nadzoru konserwatorskiego, a niekiedy konserwatorskiego wykonawstwa.

Specjalistycznego, konserwatorskiego wykonawstwa wymagają też konserwacje kamiennych figur i krzyży przydrożnych oraz krzyży żeliwnych; są to problemy identyczne, jak konserwacja podobnych nagrobków na cmentarzach. Szczegółowe postulaty zawarto w części katalogowej. W niektórych wypadkach - przy daleko posuniętej destrukcji kamienia - celowe jest rekonstruowanie utraconych elementów (np. w ludowej figurze św. Floriana w Łużnej z 1826 r.). Istotną sprawą jest konserwacja ciekawego zespołu barokowych figur kamiennych w Rożnowicach, dwóch z połowy XVIII w. (św. Michała Archanioła i św. Jana Nepomucena) i jednej z ok. 1800 r. (św. Tadeusza).

Odrębnym zagadnieniem są nieliczne pomniki. Należy przeprowadzić specjalistyczną konserwację kamiennego pomnika Grunwaldzkiego w Ropie, wzniesionego w 1910 r. dla uczczenia 500-lecia bitwy. W stanie złym stanie znajduje się grób - pomnik siedmiu polskich lotników w Krzywej, którzy zginęli w Banicy podczas lotu z Włoch na pomoc Powstaniu Warszawskiemu we wrześniu 1944. Betonowa struktura nie przedstawia walorów artystycznych; celowe byłoby zaprojektowanie nowego pomnika.

I. OCHRONA WARTOŚCI NIEMATERIALNYCH

Wartości niematerialne - to m. in. nazwy miejscowości, rzek, potoków, pól, lasów, gór; także historyczne nazwy ulic w miastach. W południowej części powiatu, związanej z ludnością łemkowską, celowe jest pielęgnowanie nazw podwójnych: polskich i ukraińskich.

Inny rodzaj wartości niematerialnych, wymagających kulturowania, to zwyczaje i tradycje, takie jak:

- tradycje kultury łemkowskiej znajdujące odzwierciedlenie w dorocznej "Watrze Łemkowskiej" organizowanej w Zdyni,
- chrześcijańskie tradycje i obrzędy religijne związane z rzymskokatolickimi sanktuariami w Kobylance, Moszczenicy, Lipinkach i Staszówce oraz w prawosławnym w Wysowej na górze Jawor (zob. niżej, proponowany szlak chrześcijańskich sanktuariów),

- tradycje żydowskie, zwłaszcza chasydzkie, wyrażające się w pielgrzymkach przybywających do grobu cadyka z Bobowej Salomona Halberstama,
- wczesne tradycje przemysłu naftowego związane z działalnością Ignacego Łukasiewicza, udokumentowane przez liczne materialne pozostałości,
- tradycje instytucji takich jak orkiestra dęta w Szalowej (o 250-letniej historii udokumentowanej przez datę 1760 w rękopisach muzycznych), rozwijane przez tamtejsze Towarzystwo Muzyczne "Kapela" im. Stefana Wojny;
- tradycje szkolnictwa - i poszczególnych szkół - sięgające doby galicyjskiej,
- tradycje gorlickiego "Sokoła" (jako element zjawiska właściwego całej Galicji) sięgające roku 1892, z ich wyrazem w postaci gmachu "Sokoła" przy ul. Władysława Jagiełły, Lista ta nie jest pełna; wymaga uzupełnienia przez lokalne społeczności.

V. POPULARYZACJA WALORÓW KULTUROWYCH: SZLAKI HISTORYCZNE

A. SZLAKI ISTNIEJĄCE: ARCHITEKTURY DREWNIANEJ I CMENARZY Z I WOJNY ŚWIATOWEJ

W chwili obecnej przez teren powiatu gorlickiego przebiegają dwa znaczące szlaki historyczne, koncentrujące ruch turystyczny i przyczyniające się do popularyzacji walorów kulturowych: szlak budownictwa drewnianego, eksponujący cały zasób reprezentowany głównie przez drewniane kościoły, cerkwie oraz inne budowle i zespoły (np. skansen w Szymbarku) oraz szlak cmentarzy z I wojny światowej. Oba szlaki są ogólnie dobrze oznakowane, zaś szlakowi cmentarnemu towarzyszą wydawnictwa (na ogół niedostępne w księgarniach) i opracowania w internecie.

B. SZLAKI PROPONOWANE

Wspomniane dwa szlaki nie wyczerpują bogactwa walorów kulturowych powiatu. Należy zatem zaproponować kolejne, ściśle powiązane z terenami znacznie szerszymi, położonymi poza granicami powiatu:

- szlak miast średniowiecznych lokowanych na prawie niemieckim,
 - szlak renesansu,
 - szlak kultury łemkowskiej,
 - szlak kultury żydowskiej,
 - szlak pałaców i dworów,
 - szlak chrześcijańskich sanktuariów,
 - szlak tradycji przemysłu naftowego.
- Niektóre obiekty i zespoły zabytkowe leżą na trasie więcej niż jednego szlaku.

1. Szlak średniowiecznych miast lokowanych na prawie niemieckim

Lokacje miast i wsi dokonywane w XIII i XIV w. na ziemiach polskich w oparciu o prawo niemieckie i często niemieckich osadników były - jak w krajach ościennych - ważnym elementem procesów określanych jako melioratio terrae. Szachownicowa struktura planów urbanistycznych świetnie nadawała się do "porządkowania" w sposób jasny i klarowny różnorodnych zjawisk z życia społecznego, gospodarczego, religijnego. Geometryczne układy lokacyjnych miast i wsi w dojrzałej formie, to najistotniejszy może wkład społeczności Europy Środkowo-Wschodniej do kultury średniowiecza. Pełna podzielność

terenu, z kompletnym zdefiniowaniem funkcji tak całości, jak wszystkich, licznych elementów składowych, widoczna jest zarówno w perfekcyjnej urbanistyce zarówno takich dużych miast, jak Kraków, Wrocław, Poznań, jak w setkach miast mniejszych. Stałym punktem programu są prostokątne lub kwadratowe rynki i wybiegające z nich ulice, ujmujące bloki, podzielone na regularne, prostokątne działki siedliskowe.

Zjawisko to - szczególnie typowe dla kultury miejskiej ziem polskich, zaś w niewiele mniejszym natężeniu czeskich, słowackich i węgierskich - jest ewenementem w skali europejskiej, godnym szerokiego zaprezentowania międzynarodowej społeczności. Trzy miasta w północnej części powiatu gorlickiego - o dobrze zachowanych, lokacyjnych układach urbanistycznych, czyli Biecz, Bobowa i Gorlice - to tylko niewielki fragment tego zjawiska, które winno być ukazane na szlaku obejmującym całe ziemie Polski oraz naszych południowych sąsiadów (a także m. in. Lwów i Kamieniec Podolski na Ukrainie).

2. Szlak renesansu

Szlak ten może ukazywać całokształt fascynacji włoską sztuką w kulturze polskiej XVI i XVI/XVII w.; przy takim ujęciu centralnym punktem byłby Kraków z jagiellońskim Wawelem, zaś zjawiska na terenach karpaccich miałyby znaczenie drugorzędne. Można jednak skoncentrować się głównie na owych zjawiskach peryferyjnych, ukazujących infiltrację wielkich wzorów na prowincji. Przy takim ujęciu szlak - określany jako Szlak karpaccy renesansu - objąłby tereny po obu stronach Karpat, w granicach Polski, Słowacji i Ukrainy. W granicach powiatu gorlickiego ważnymi punktami byłyby dwory w Szymbarku i Jeżowie, Biecz ze swym ratuszem (czy raczej wieżą ratuszową), trzema kamienicami (tak zwanym Domem Kromera, Barianów-Rokickich i Chodorów), sgraffitową dekoracją gotyckiej dzwonnicy kościelnej i wybitnym dziełem włoskiego malarstwa w kościele parafialnym (Opłakiwanie Chrystusa z kręgu Michała Anioła).

3. Szlak kultury lemkowski

Szlak ten - obejmujący całość terenu Łemkowszczyzny po obu stronach Karpat - byłby nie tylko "zdublowaniem" szlaku architektury drewnianej (obejmującego wszak nie tylko kulturę Łemków), lecz uwzględniałby także cerkwie murowane, wiejskie budownictwo regionalne Łemkowszczyzny (wymagające ochrony zgodnie ze sprecyzowanymi wyżej zasadami) a także miejsca związane z prezentacjami kultury łemkowskiej; na terenie powiatu gorlickiego są to Muzeum Rzemiosła Łemkowskiego im. Stefana Czerhoniaka w Bielance i Zdynia jako miejsce dorocznej "Łemkowskiej Watry" (XXV Watra odbyła się w lipcu 2007 r.).

4. Szlak kultury żydowskiej

Na szlaku, który winien przechodzić przez Małopolskę, na terenie powiatu gorlickiego znajduje się bardzo istotny punkt: Bobowa, ze wzniesioną po 1732 r. bożnicą i założonym w tymże okresie, zlokalizowanym malowniczo na wzgórzu cmentarzem, związanym z kulturą chasydów - kultem słynnego cadyka z Bobowej, Salomona Halberstama (zm. 1906). Szlak winien też objąć miejsca męczeństwa Żydów w dobie Holocaustu: cmentarze w Bieczu, Stróżówce i Gorlicach.

5. Szlak pałaców i dworów

W północnej części powiatu, na Pogórzu, zachowały się liczne zespoły rezydencjonalne, dokumentujące bogatą, tra-

gicznie zniszczoną w dobie PRL-u kulturę polskiego ziemiaństwa. W gorlickim na trasie szlaku winy znaleźć się renesansowe zespoły dworskie w Jeżowie i Szymbarku (tamże również dworek Groblewskich w przysiółku Bystrzyca z 70. lat XIX w.), klasycystyczny zespół w Ropie, romantyczny zespół pałacowy w Zagórzanach, eklektyczny zespół pałacowy w Siarach, modernistyczny dwór w Lipinkach. Z uwagi na prywatny status własnościowy większości zespołów - zasady ich udostępniania winny być uzgadniane z właścicielami.

6. Szlak chrześcijańskich sanktuariów

Szlak, który winien przebiegać przez całą Małopolskę, na terenie powiatu gorlickiego miałby kilka punktów:

- okazały, barokowy zespół kościoła w Kobylance, związany z kultem obrazu Ukrzyżowania (przywieszonego z Włoch w końcu XVIII w.),
- stary i nowy kościół w Moszczenicy, związane z kultem obrazu Matki Boskiej Szkaplerznej,
- kościół Staszówce jako sanktuarium Matki Boskiej Staszowskiej - późnogotyckiego obrazu z XV w. w typie zwanym Matą Boską Piekarską, po spaleniu w dobie I wojny światowej (1915) zastąpionego kopią (1946) autorstwa wybitnego konserwatora zabytków Józefa . Dutkiewicza,
- oba kościoły w Lipinkach: stary (z lat 1780-1782) i nowy z gotycką rzeźbą Matki Boskiej Lipińskiej (niezachowany oryginał z końca XIV w., kopia z 1972 r.);
- skromną, prawosławną kaplicę na stoku góry Jawor w Wysowej, zbudowaną w latach międzywojennych XX w. według projektu miejscowego nauczyciela w związku z objawieniami Matki Boskiej (1925),
- cerkiew prawosławną i cmentarz w Zdyni jako miejsce kultu Maksyma Sandowicza.

7. Szlak tradycji przemysłu naftowego

Szlak ten powinien wyeksponować fakt, że to właśnie w okolicach Gorlic kształtowały się początki tak ważnego zjawiska dla współczesnej cywilizacji, jakim jest przemysł naftowy. Na szlaku winny znaleźć się:

- Gorlice z poświęconym przemysłowi naftowemu działem Muzeum, rekonstrukcją pierwszej lampy naftowej przy ratuszu, figurą Chrystusa Frasobliwego, gdzie po raz pierwszy lampa taka zapłonęła oraz najstarsze elementy zabudowy związane z zakładami przemysłowymi - założoną przez Mac Garveya rafinerią ropy w Gliniku Mariampolskim;
- Muzeum Przemysłu Naftowego i Etnografii Anny i Tadeusza Pabisów w Libuszy;
- miejscowości, w których były względnie zachowały się pozostałości po wydobyciu ropy naftowej (wymagają one zidentyfikowania i oznaczenia): Libusza, Kobylanka, Dominikowice, Sękowa, Męcina Wielka, Lipinki, Kryg, Wójtowa, Siary, Ropica Ruska, Pagorzyna, Łosie, Bodaki i w inne;
- siedziby (domy, dwory, pałace), w których mieszkali właściciele kopalń i przedsiębiorstw: park dworski w Kobylance - jako pozostałość rezydencji Stanisława Jabłonowskiego; pałac Siarach związany z działalnością Władysława Długosza; dwór w Libuszy, związany z życiem Aleksandra Skrzyńskiego, założyciela tamtejszej kopalni ropy naftowej; dom przy ul. Kard. Wyszyńskiego 12 w Gorlicach, gdzie zamieszkiwał William HeNry Mac Garvey, założyciel Rafinerii Ropy Naftowej w Gliniku Mariampolskim; dwór w Lipinkach, związany z Jadwigą Straszewską, właścicielką kopalni i rafinerii nafty; willa przy ul. Bieckiej 28 w Gorlicach (z 1938 r.), związana z Ignacego Króla, właściciela kopani w Krygu.

VI. GMINNE PROGRAMY OCHRONY ZABYTKÓW

A. GMINA SĘKOWA

1. Charakterystyka zasobu

Na terenie Gminy zachowały się liczne, cenne zespoły i obiekty zabytkowe. Większość z nich wiąże się z kulturą łemkowską, kultura łańciska jest bogato reprezentowana na północnym skraju Gminy.

Liczne są **wiejskie układy przestrzenne** z nawsiami skupiającymi osadnictwo (w dolinach potoków) oraz z rolami na zboczach. Starsze układy tego typu - w północnej części Gminy - powstały w ramach **osadnictwa na prawie niemieckim w 2. poł. XIV w.** Są one czytelne w Sękowej (lokowanej przez Kazimierza Wielkiego w 1363 r.), Męcinie Wielkiej (1377), Siarach, Owczarach (mamy tu do czynienia z późniejszym od lokacji na prawie niemieckim osadzeniem ludności wołoskiej w 1417 r.); w XV w. wytyczono układ wiejski Małastowa. Podobnie prezentują się **wsie lokowane w XV i zwłaszcza w XVI w. na prawie wołoskim**, związane z kulturą łemkowską. Najlepiej zachował się układ Bartnego, przetrwały też układy Długiego, Jasionki, Krzywej, Pętnej, Ropicy Ruskiej, Wapiennego i Wołowca. Czytelne są też układy przestrzenne wsi opuszczonych po 1947 r.: Długiego, Nieznajomej i Radocyny.

Greckokatolicką architekturę sakralną najświetniej reprezentują liczne **cerkwie drewniane**, z których najstarsze należą do typu północnołemkowskiego. Najwybitniejszym zabytkiem w tej kategorii jest pochodząca z 1653 r. **cerkiew w Owczarach**. Cennymi zabytkami są też cerkwie w Bartnem (użytkowana jako muzeum), **Męcinie Wielkiej** (1806-7; dawne formy przywróciły tu prace konserwatorskie), **Ropicy Ruskiej** (1813 lub 1819), Wołowcu (koniec XVIII w.). Inny typ architektoniczny prezentują późne drewniane cerkwie w **Bodakach** (1902) i **Krzywej** (1924). Cenna cerkiew z Czarnej została przeniesiona do Sądeckiego.

Murowana **cerkiew greckokatolicka w Małastowie** (1805) prezentuje typ "urzędowy", lansowany przez austriacką biurokrację na przełomie XVIII/XIX w.

Późne, **prawosławne, murowane cerkwie w Bartnem** (1928-1930) i **Bodakach** (1934) sięgają do wzorów architektonicznych z terenu Ukrainy.

Rzymskokatolicką architekturę sakralną najświetniej reprezentuje **kościół w Sękowej**, czołowy - w skali krajowej - przykład późnogotyckiego budownictwa drewnianego z 1. ćwierci XVI w.; o jego klasie artystycznej i bogactwie wystrój świadczy umieszczenie na Liście Światowego Dziedzictwa UNESCO. Na uwagę zasługuje też dzisiejszy **kościół parafialny w Sękowej**, murowana, neogotycka budowla z lat 1885-1886 oraz neogotycka **kaplica w Męcinie Małej** (1906).

Liczne są **cmentarze parafialne z XIX w.**, zwłaszcza greckokatolickie (Bartne, Bodaki, Czarne, Krzywa, Lipna, Małastów, Męcina Wilka, Nieznajowa, Owczary, Pętna, Ropica Ruska, Wołowiec), z kamiennymi nagrobkami (szczególnie krzyżami); niektóre z nich wykonywał czynny tu na przełomie XIX/XX w. ...łemkowski kamieniarz Wasyl Gracoń. Na **cmentarzu rzymskokatolickim w Sękowej** zachowały się neostylowe kaplice grobowe z koca XIX w., Długoszków (właściciele pobliskich Siar) i Kostiałów-Gabryelów.

Jeszcze liczniejsze są starannie projektowane **cmentarze wojskowe** - dokument walk z I wojny światowej. Niektóre z nich projektował Hans Meyr, uczeń wybitnego architekta wiedeńskiego Oto Wagnera (Nr 63 w Pętnej, Nr 64 w Bartnem, Nr 65 i 66 w Małastowie, Nr 67, 77 i 78 w Ropicy Ruskiej, Nr 69 w Bodakach, Nr 70 w Owczarach, Nr 76 w Siarach, Nr 79 i 80

w Sękowej, Nr 82 w Męcinie Wielkiej, Nr 83 w Wapiennem), inne niemniej wybitny architekt Dušan Jurkovič (Nr 43 w Radocznem, Nr 44 w Długiem, Nr 45 w Lipnej, Nr 53 w Czarnem, Nr 58 na Magurze Małastowskiej, Nr 60 w Przełęczy Małastowskiej).

Architekturę rezydencjonalną ziemiaństwa najlepiej reprezentuje neostylowy **zespół pałacowy Długoszków w Siarach** z pocz. XX w., złożony z pałacu, licznych zabudowań i okazałego parku z rzeźbami i zbiornikiem wodnym. Z **zespołu dworskiego w Sękowej** (należącego również do Długoszków) z XIX w. zachowały się zabudowania gospodarcze z parkiem.

Wciąż kurczy się zasób **regionalnej zabudowy drewnianej** z XIX i pocz. XX w. **Budownictwo łemkowskie** wciąż jeszcze reprezentowane jest przez szereg **chałup i zagród w Bartnem** oraz pojedyncze budowle w innych wsiach (m. in. przez chałupę w Czarnem). Znacznie mniej liczne są budowle regionalne na terenach zamieszkałych przez Pogórczan (chałupa Nr 99 w Siarach).

Wyjątkowe bogactwo prezentują przydrożne kapliczki i figury (zwłaszcza kamienne), reprezentowane przez liczne przykłady w każdej z tutejszych wsi.

Ważną pamiątką historyczną jest pomnik ku czci siedmiu polskich lotników w Krzywej, którzy zginęli w locie bojowym we wrześniu 1944 r., spiesząc na pomoc Powstaniu Warszawskiemu.

2. Ochrona układów przestrzennych; ochrona krajobrazu

Wszystkie wspomniane wyżej (pkt a) wsie o zachowanych układach z doby lokacji na prawie niemieckim (w północnej części Gminy) i wołoskim (w części południowej) winny otrzymać studia historyczno-ruralistyczne, które - w oparciu o analizy układów i zasobów zabytkowych - określiłyby strefy ochrony konserwatorskiej. Strefy te - po ich zatwierdzeniu przez Małopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków - winny być uwzględnione w planach zagospodarowania przestrzennego, stając się prawem lokalnym po jego przyjęciu przez Radę Gminy. Najcenniejsze pod względem walorów zabytkowych obszary powinny być objęte strefą ścisłej ochrony konserwatorskiej krajobrazu z zabudową (A; zwłaszcza otoczenia zabytkowych kościołów), otwarte tereny rolne (nie budowlane) - strefą ścisłej ochrony konserwatorskiej krajobrazu bez zabudowy (AK), obszary budowlane o mniejszych walorach zabytkowych - strefą częściowej ochrony konserwatorskiej krajobrazu z zabudową (B), częściowo zurbanizowane dawne tereny rolne - strefą częściowej ochrony konserwatorskiej krajobrazu bez zabudowy (BK), tereny przeznaczone pod nowe inwestycje - strefą ograniczającą ochronę do wybranych elementów (C).

Ewentualne, powtórne **osiedlanie opuszczonych wsi łemkowskich** - Długiego, Nieznajomej i Radocyny - winno nawiązywać do ich historycznego rozplanowania, czytelnego jeszcze w terenie, udokumentowanego na archiwalnych planach katastralnych sprzed połowy XIX w.

3. Ochrona architektury i sztuki sakralnej

Drewniane cerkwie greckokatolickie są zachowane w ogół w stanie dobrym.

Jeden z najwybitniejszych - w skali krajowej - zabytków sakralnego budownictwa drewnianego, **cerkiew w Owczarach**, zasługuje na umieszczenie na liście światowego dziedzictwa UNESCO. Cerkiew ta zachowana jest w stanie dobrym, potrzebuje jedynie bieżących konserwacji; celowy jest remont bramki-dzwonnicy.

Stan zachowania **cerkwi w Krzywej** należy określić jako średni. Celowy wpis do rejestru zabytków cerkwi wraz z cmentarzem, przeprowadzenie kompleksowego remontu konserwatorskiego cerkwi z usunięciem nieestetycznej blachy falistej (bęben kopuły, fartuch nad podmurowaniem) na rzecz drewna (desek), poprawa instalacji odgromowej oraz rekonstrukcja cmentarza wg zachowanego archiwalnego projektu z przywróceniem drewnianych elementów wyposażenia (w tym rzeźbionego krzyża). W **cerkwi w Małastowie** potrzebna jest kontynuacja prac nad osuszaniem murów i konserwatorskie odnowienie wyposażenia. Przy **cerkwi w Bartnem** celowa jest konserwacja gontowego pokrycia kostnicy. Bieżącej opieki wymagają zachowane w dobrym stanie **cerkwie w Męcinie Wielkiej, Ropicy Ruskiej, Wołowcu i Bodakach**.

Murowana **cerkiew greckokatolicka w Małastowie** (1805) prezentuje typ "urzędowy", lansowany przez austriacką biurokrację na przełomie XVIII/XIX w.

Murowana cerkiew greckokatolicka w Małastowie, zachowana w dobrym stanie, wymaga kontynuacji prac nad osuszaniem murów i konserwatorskiego odnowienia wyposażenia (przez artystów konserwatorów, według programu zatwierdzonego przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków).

Prawosławna, murowana cerkiew w Bartnem wymaga kontynuacji prac izolacyjnych; celowe jest zaprojektowanie stylowego ogrodzenia. Podobna cerkiew w Bodakach, zachowana w stanie dobrym, wymaga tylko bieżącej pielęgnacji.

Jeden z najwybitniejszych zabytków drewnianej architektury rzymskokatolickiej, **późnogotycki kościół w Sękowej** wraz z bogatym wyposażeniem, zachowany jest w dobrym stanie; wymaga dalszej, bieżącej opieki. W murowanym, **parafialnym kościele w Sękowej** (stan ogólny dobry) pożądane są dalsze prace nad osuszeniem murów i konserwatorskie odnowienie wyposażenia; celowa jest też konserwacja niektórych elementów kamiennych (prace winni prowadzić artyści konserwatorzy według programów zatwierdzonych przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków). Niefachowy remont obniżył stylowe walory neogotyckiej **kaplicy w Męcinie Małej** poprzez wprowadzenie nowych, ceglanych i kamiennych okładzin w elewacjach. W perspektywie celowe jest przywrócenie pierwotnego wyglądu oraz otoczenie kaplicy opieką konserwatorską poprzez wpis do rejestru zabytków.

4. Ochrona cmentarzy

Spośród licznych, **greckokatolickich cmentarzy**, kilka - położonych w opuszczonych lub częściowo opuszczonych wsiach - znajduje się w bardzo złym stanie i wymaga pełnej rewaloryzacji z usunięciem samosiewek, zaakcentowaniem granic, przywróceniem alejek, ustawieniem i złożeniem wywróconych i rozbitych nagrobków oraz ze specjalistyczną konserwacją elementów kamiennych i żeliwnych przez artystów konserwatorów, według programów zatwierdzonych przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Są to cmentarze w Czarnem, Lipnej i Nieznajowej.

Pozostałe cmentarze greckokatolickie (w Bartnem, Bodakach, Długiem, Krzywej, Małastowie, Męcinie Wielkiej, Owczarach, Pętnej, Radochnie, Ropicy Ruskiej) zachowane są w znacznie lepszym stanie, niemniej i one wymagają specjalistycznych prac konserwatorskich przy poszczególnych nagrobkach. Podobnych zabiegów wymagają nagrobki na **cmentarzach rzymskokatolickich** w Ropicy Ruskiej, Sękowej i Siarach.

Złożona jest problematyka bardzo tu licznych **cmentarzy wojskowych z I wojny światowej**. Cmentarz Nr 45 w Lipnej, odnowiony niezgodnie z pierwotnym wyglądem, winien zyskać konserwatorski projekt oparty o materiały archiwalne

(projekt archiwalny i ikonografię), według którego należy przeprowadzić kompleksowe prace. Bieżącej opieki i pielęgnacji wymagają zachowane w dobrym stanie cmentarze Nr 43 w Radochnie, Nr 44 w Długiem, Nr 53 w Czarnem, Nr 58 na Magurze Małastowskiej, Nr 60 w Przełęczy Małastowskiej, Nr 64 w Bartnem, Nr 65 w Małastowie, Nr 67 i 68 w Ropicy Ruskiej, Nr 69 w Bodakach, Nr 70 w Owczarach, Nr 76 w Siarach, Nr 79 i 80 w Sękowej, Nr 82 w Męcinie Wielkiej. Należy kontynuować prowadzone od 2005 r. prace na cmentarzu w Pętnej. Na cmentarzu Nr 66 w Małastowie należy przywrócić wg archiwalnych przekazów drewniany krzyż. Uporządkowania wymagają cmentarze Nr 77 i 78 w Ropicy Ruskiej. Cmentarz Nr 81 w Męcinie Wielkiej wymaga bieżącej konserwacji.

5. Ochrona zespołów dworskich

Najwybitniejszy - w skali Gminy - zespół zabytkowy w tej kategorii, to jest **zespół pałacowy w Siarach**, wymaga kontynuowania prac konserwatorskich prowadzonych przez prywatnego właściciela. Winny one objąć kolejne elementy zespołu: kordegardę, oranżerię, dom ogrodnika i zabudowania gospodarcze.

W Sękowej celowe jest wpisanie do rejestru zabytków **pozostałości zespołu dworskiego**: spichlerza i reszt parku. Spichlerz - zachowany w złym stanie - wymaga określenia funkcji i kapitalnego remontu konserwatorskiego, park rekompozycji według projektu konserwatorskiego.

6. Ochrona architektury wiejskiej

Największy - w skali powiatu - **zespół regionalnej, drewnianej zabudowy łemkowskiej, zachowany w Bartnem**, znajduje się dziś w złym, sukcesywnie pogarszającym się stanie (poza kilkoma obiektami wykorzystywanymi w celach letniskowych). Zasób ten stale jest uszczuplany przez wyburzenia i rujnację. Wobec niemożności utrzymania zespołu in situ i pogodzenia wymogów ochrony konserwatorskiej z potrzebami mieszkańców - konieczne zorganizowanie w trybie pilnym **skansenu łemkowskiego** z przyjęciem jego lokalizacji np. w otoczeniu cerkwi w Bartnem (użytkowanej jako filia Muzeum w Nowym Sączu, zaś w niedalekiej przyszłości jako filia Muzeum - Dwory Karwacjana i Gładyszów) lub na terenach jednej z opuszczonych wsi w południowej części powiatu (w gminie Sękowa lub Uście Gorlickie). Projekt zagospodarowania winien nawiązywać do tradycyjnego rozplanowania wsi i zagród. Wykupem i przenoszeniem obiektów należałoby objąć zabytki zachowane nie tylko w Bartnem, lecz i w innych wsiach łemkowskich, m. in. w Czarnem.

Spośród dawnego **budownictwa Pogórzan** uwagę zwraca wspomniana chałupa Nr 99 w Siarach zachowana - mimo wpisu do rejestru zabytków w stanie złym (elewacje zabezpieczone płytami); należy rozważyć jej wykupienie i przeniesienie do skansenu

7. Ochrona kompozycji zieleni

Problem ten wiąże się z omówioną wyżej ochroną cmentarzy i zespołów dworskich.

8. Ochrona "małej architektury": kapliczek, figur przydrożnych, pomnika

Zasób zachowanych na terenie Gminy - zwłaszcza w obrębie kultury łemkowskiej - kapliczek i figur przydrożnych jest wyjątkowo duży, zaś ich stan zachowania - zróżnicowany. Dwie

kapliczki w Bartnem wymagają zabezpieczenia wewnątrz przed kradzieżą. Jedna z najstarszych na terenie Gminy kapliczek - znajdująca się w Siarach, przy drodze do Owczar. Pochodząca z XVIII w. - wymaga remontu pod nadzorem konserwatorskim. Wiele figur i krzyży kamiennych wymaga specjalistycznej konserwacji przez uprawnionych artystów konserwatorów (wg programów zatwierdzonych przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków); niektóre z nich - porozbijane - wymagają złożenia. Szczegółowe wnioski dla konkretnych obiektów zawarło wyżej, w części katalogowej.

Grób - pomnik polskich lotników z II wojny światowej w Krzywej utrzymany jest w złym stanie, nie licującym z jego historycznym znaczeniem. Należy przeprowadzić restaurację albo zaprojektować nowy.

9. Problematyka muzealna

W przeciwieństwie do Pogórza - na terenie Beskidu Niskiego zachował się jeszcze, stale się zmniejszający, zasób regionalnego budownictwa drewnianego, który mógłby być podstawą dla utworzenia skansenu. Zgodnie ze współczesną teorią - skanseny winny w sposób maksymalny zachowywać więź pomiędzy obiektami a naturalnym środowiskiem i kulturowym krajobrazem. Przemawia to z rezygnacji z tworzenia wielkich jednostek, na rzecz gęstej sieci niewielkich skansenów, ekspozycyjnych zabudowę w najbliższych terenów, niekiedy stworzonych w oparciu i obiekty zachowane in situ.

Wydaje się, że w południowej części powiatu gorlickiego można wskazać co najmniej **dwie możliwości utworzenia skansenu lemковского**:

- **przy cerkwi w Bartnem**, stanowiącej już dziś oddział Muzeum w Nowym Sączu (w niedalekiej przyszłości: Muzeum - Dwory Karwacjana i Gładyszów). Zaletą tej lokalizacji jest bezpośredni związek ze wsią, w której - dzięki wspomnianemu wpisowi do rejestru zabytków - zachowało się najwięcej dawnych, lemkowych chałup i budynków gospodarczych; wadą - brak związku z historycznym rozplanowaniem wsi.
- **Na terenach jednej z opuszczonych wsi** w południowej części powiatu (a więc w obrębie Gminy Sękowa lub Gminy Uście Gorlickie). Lokalizacja taka pozwoliłaby na najpełniejsze ukazanie związków pomiędzy ukształtowaniem terenu a krajobrazem wiejskim; zaleca się tu lokalizowanie obiektów w nawiązaniu do historycznego stanu odnotowanego na galicyjskich planach katastralnych z połowy XIX wieku. Wadą tej propozycji mogą się okazać problemy własnościowe i konieczność dokonywania wielo wykupów.

W trybie bardzo pilnym należy przeprowadzić **ewidencję zasobu z rozeznaniem możliwości wykupu**, w kolejnym etapie - **opracować inwentaryzację pomiarową obiektów przewidzianych do przeniesienia do skansenu** i przystąpić do realizacji. Otwartym jest problem organizacji skansenu - w oparciu o istniejące muzea lub jako nowej placówki.

Z terenu Gminy Sękowa należy uwzględnić zabytki zachowane jeszcze w Bartnem, Bodakach i Czarnem. W programie skansenu winny też znaleźć się figury przydrożne i kapliczki wraz z wyposażeniem.

10. Ochrona miejsc historycznych i wartości niematerialnych

Ochrony i eksponowania wymaga wielokulturowa tradycja Gminy.

Pamięć krwawych walk z I wojny światowej utrwalają liczne cmentarze wojskowe i systematyczna opieka nad nimi.

Pamięć II wojny światowej winna być utrwalona w odrestaurowanym lub na nowo zaprojektowanym i wykonanym pomniku - grobie siedmiu polskich lotników w Krzywej, którzy zginęli we wrześniu 1944 r. w Banicy niosą pomoc Powstaniu Warszawskiemu.

Ochronie winny podlegać nazwy miejscowości, przysiółków, rzek, potoków, pól, lasów, wzniesień.

VII. BIBLIOGRAFIA

A. PUBLIKACJE

- A. Bartczak, Franciszek Maria Lanci, Warszawa 1984
- J. Bartoszewicz, Szkic dziejów kościoła ruskiego w Polsce, Kraków 1880
- M. Bartuś, 50 lat Muzeum w Bieczu 1953-2003, Biecz 2003
- J. Barut, Studium historyczno-urbanistyczne miasta Biecza, mps, PKZ Kraków 1959 (opublikowane: Biecz 1991)
- J. Barut, niepublikowane materiały do historii Biecza, mps, Muzeum w Bieczu
- J. Barut, Gorlice. Studium historyczno-urbanistyczne do planu zagospodarowania przestrzennego, mps, PKZ Warszawa 1955-1956
- J. Barut, Gorlice. Studium historyczno-urbanistyczne miasta, Rzeszów 1991
- J. Barut, S. Motyka, T. Ślawski, Nad rzeką Ropą. Z dziejów Biecza, Gorlic i okolicy, cz. 1, Kraków 1962
- Z. Beiersdorf, T. Szpytma, Szymbark. Koncepcja programowo-projektowa zagospodarowania zabytkowego zespołu dworu obronnego, wydruk komputerowy, Kraków 2004, Muzeum Okręgowe w Nowym Sączu
- J. Bereźnicki, J. Rogulski, Badania architektoniczne dotyczące rozbudowy kamienicy Służewskiej w Bieczu, mps, PKZ Kraków 1959
- E. Bergman, J. Jagielski, Zachowane synagogi i domy modlitwy w Polsce. Katalog, Warszawa 1996
- R. Biskupski, Malarstwo ikonowe od XV do 1. poł. XVII w. na Łemkowszczyźnie, "Polska Sztuka Ludowa" 39, 1985
- Biecz. Studia historyczne, red. R. Kaleta, Wrocław-Warszawa-Kraków 1963
- Biecz. Szkice historyczne, red. T. Ślawski, Biecz 2002
- A. Bochnak, "Opłakiwanie Chrystusa". Obraz w głównym ołtarzu kościoła parafialnego w Bieczu, Lwów 1936
- W. Boczoń, Gorlice 1918-1990, Gorlice 1992
- J. Bogdanowski, Mury obronne miasta Biecza. Dokumentacja naukowa. Wstępne badania architektoniczne, mps, PKZ Kraków 1964
- J. Bogdanowski, Obwarowania miasta Biecza, "Spraw. Z Pos. Kom. PAN O/Kraków" VII-XII, 1965
- J. Bogdanowski, Mury miejskie w Bieczu. Wyniki badań architektonicznych przeprowadzonych w latach 1964-1966, mps, PKZ Kraków 1967
- J. Bogdanowski, Obronna wieża mieszkalna dworu Karwacjanów w Gorlicach, w: Architektura rezydencjonalna i obronna województwa rzeszowskiego w świetle badań ratowniczych prowadzonych w 25-lecie PRL. Materiały z sesji naukowej, Łańcut 9-10 maja 1970, Łańcut 1972, s. 77-83
- R. Brykowski, Spis zabytków w powiatach gorlickim i jasielskim, w: Zabytki Architektury i Budownictwa w Polsce, zesz. 13, Warszawa 1973
- R. Brykowski, Z problematyki badań nad drewnianą architekturą sakralną w Karpatach - typy architektoniczne cerkwi i ich rozmieszczenie, "Rocznik Muzeum Etnograficznego w Krakowie" 5, 1974, s. 149-178

- R. Brykowski, Drewniana architektura kościelna w diecezji przemyskiej, Kraków 1976
- R. Brykowski, Drewniana architektura kościelna w Małopolsce XV wieku, Ossolineum 1981
- R. Brykowski, Kręgi kulturowe drewnianej architektury cerkiewnej, "Ukraiński Kalendarz 1983", Warszawa 1983, s. 178-183
- R. Brykowski, Drewniane cerkwie łemkowskie, "Poznaj Swój Kraj" 26, 1983, Nr 5, s. 6-9
- R. Brykowski, Drewniane cerkwie, "Architektura" 37, 1983, Nr 5, s. 53-58
- R. Brykowski, Z rozważań nad architekturą cerkwi łemkowskiej, PSL 39, 1983, z. 3-4, s. 137-152.
- R. Brykowski, Łemkowska drewniana architektura cerkiewna w Polsce, na Słowacji i Rusi Zakarpackiej, Wrocław 1986
- R. Brykowski, Drewniana architektura cerkiewna na koronnych ziemiach Rzeczypospolitej, Warszawa 1995
- R. Brykowski, M. Kornecki, Drewniane kościoły w Małopolsce Południowej, Wrocław 1984
- F. Bujak, Materiały do historii miasta Biecza, Kraków 1902
- F. Bujak, Materiały do historii miasta Biecza, cz. I (1364-1574), "Sprawozdania Komisji do Badań Historii Sztuki w Polsce" 7. 1906, szp. 291-356
- F. Bujak, Materiały do historii miasta Biecza (1361-1632), Kraków 1914
- F. Bujak, Materiały do historii miasta Biecza (1361-1632), Kraków 1914
- T. Chrzanowski, M. Kornecki, Sztuka Ziemi Krakowskiej, Kraków 1982
- J. Czajkowski, Wiejskie budownictwo mieszkalne w Beskidzie Niskim i na przyległym Pogórzu, "Rocznik Muzeów Województwa Rzeszowskiego" 2, 1969, s. 29-50
- K. Czyżyk, Tajne nauczanie w powiecie gorlickim, Rzeszów 1986
- M. Dayczak-Domanasiewicz, Jeżów, dwór obronny. Dokumentacja historyczno-naukowa, mps, PKZ Kraków 1957; archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Nowym Sączu
- Z. Dmochowski, Dzieła architektury w Polsce, Londyn 1956
- M. Dobrowolska, Z badań nad osadnictwem łemkowszczyzny, w: Drugi Zjazd Sprawozdawczy - Naukowy poświęcony środkowym i wschodnim Karpatom polskim w Krakowie dnia 30 i 31 października 1938 roku, Warszawa 1938
- K. Dobrowolski, Studia nad powstaniem kultury ludowej w Karpatach Zachodnich, w: Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby, t. 2, Kraków 1938, s. 181-246
- K. Dobrowolski, Badania nad ugrupowaniami etnograficznymi w Karpatach Zachodnich, "Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń PAU" 43, 1938, Nr 5, s. 181-184
- M. Dragan, Ukraińskie cerkwie drewniane, Lwów 1937
- J. P. Drogomir, Polegli w Galicji Zachodniej 1914-1915 (1918): wykazy poległych i zmarłych pochowanych na 400 cmentarzach wojennych w Galicji Zachodniej, t. 1-3, Tarnów 1999, 2002, 2005.
- J. Dürr, Dziennik rysunkowy Wyspiańskiego a wycieczki na Podkarpacie, "Ziemia" 25, 1935, Nr 9, s. 7
- L. Dusza, Miejsca walk, straceń i męczeństwa ludności w powiecie gorlickim, Rzeszów 1971
- A. Falniowska-Gradowska, Studia nad społeczeństwem województwa krakowskiego w XVIII wieku, Warszawa 1982
- K. Dziwiak, Struktura i rozmieszczenie feudalnej własności ziemskiej w Sądecczyźnie w XV wieku, "Rocznik Biblioteki PAN w Krakowie" 7-8, 1965
- J. T. Frazik, Artystyczne związki późnogotyckich sklepień fary w Bieczu, "Czasopismo Techniczne" 71, 1966, Nr 5, s. 17-23
- J. T. Frazik, Sklepienia żebrowe w Polsce XV wieku, w: Sztuka i ideologia XV wieku, red. P. Skubiszewski, Warszawa 1978, s. 521-566
- R. Frazikowa, Architektura późnogotyckiej fary w Bieczu, "Rocznik Muzeów Województwa Rzeszowskiego" 8, 1974, s. 51-111
- R. Frodyma, Cmentarze wojskowe z okresu I wojny światowej w rejonie Beskidu Niskiego i Pogórza, Warszawa 1989
- R. Frodyma, Galicyjskie cmentarze wojenne: przewodnik, t. 1 Beskid Niski i Pogórze, Warszawa 1995
- W. Fusek, Biecz i dawna ziemia biecka na tle legend, bajek, przesądów i zwyczajów, Biecz 1939
- M. Gosztyła, M. Proksa, Zamki Polski południowo-wschodniej, Przemyśl 1997
- T. Jakimowicz, Dwór murowany w Polsce XVI w. (wieża - kamienica - kasztel), Poznań 1979
- A. Jodłowski, Materiały archeologiczne z badań powierzchniowych w dolinie Białej Dunajcowej, "Acta Archeologica Carpathica" 14, 1974
- L. Kajzer, S. Kołodziejski, J. Salm, Leksykon zamków w Polsce, Warszawa 2001
- A. Kamieniobrodzki, Biecz i jego zabytki, "Tygodnik ilustrowany" 2, 1868, Nr 40, s. 40
- A. Karp, Biecz - perła Podkarpacia, Rzeszów 1998
- A. Karp, Lipinki, zarys dziejów, Tarnów 1992
- F. Kiryk, Zarys dziejów powiatu gorlickiego do roku 1945, w: Ziemia gorlicka, Kraków 1965
- F. Kiryk, Rozwój urbanizacji Małopolski XIII-XV w. Województwo krakowskie (powiaty południowe), Kraków 1985
- M. Klimecki, Gorlice 1915, Warszawa 1991
- S. Klos, Gorlice i okolica, Warszawa 1976
- S. Komornicki, Dwory murowane w Małopolsce z czasów Odrodzenia, "Prace Komisji Historii Sztuki" 5, 1934
- F. Kopera, Kościoły drewniane Galicji Zachodniej, Kraków 1916
- M. Kornecki, Kościół w Siemiechowie i południowo-małopolska grupa kościołów drewnianych, "Biuletyn Historii Sztuki" 31, 1969, Nr 3, s. 348-353
- M. Kornecki, Uwagi do systematyki gotyckich kościołów drewnianych w Małopolsce, "Teki Komisji Urbanistyki i Architektury" 4, 1970, s. 142-155
- M. Kornecki, Kościoły diecezji tarnowskiej, w: Rocznik diecezji tarnowskiej na rok 1972, Tarnów 1972
- M. Kornecki, Kościoły drewniane w polskich Karpatach, "Karpaty" 1975, Nr 1-2
- M. Kornecki, Tendencje w architekturze kościelnej w pierwszym stuleciu Diecezji Tarnowskiej, "Currenda" 1986, Nr 1-3.
- M. Kornecki, Dawne drewniane kościoły i dzwonnice w diecezji tarnowskiej, "Currenda" 1986, Nr 4-6, s. 185-210
- M. Kornecki, Drewniany kościół Narodzenia Najświętszej Maryi Panny w Libuszy, "Currenda. Pismo Urzędowe Diecezji Tarnowskiej" 1986, Nr 9-12
- M. Kornecki, Kościoły drewniane w Małopolsce: zagadnienia uwarunkowań oraz systematyki typów i form architektury (od średniowiecza do XX w.), Warszawa 1999
- B. Krasnowolski, Zabytki architektury na terenie dorzecza Białej Dunajcowej, "Studia Ośrodka Dokumentacji Fizjograficznej" 5, Ossolineum 1976
- B. Krasnowolski, Lokacyjne układy urbanistyczne na obszarze Ziemi Krakowskiej w XIII i XIV wieku, cz. 1-2, Kraków 2004
- J. Krzyżanowski, Polityka miejska Bolesława Wstydlivego, w: Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby, t. 2, Kraków 1938, s. 381-430.
- K. Kubal, Bobowa - w gminie i okolicy, Krosno 1999
- A. Kunysz, Grodziska w województwie rzeszowskim, "Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za 1966", s. 25-87.
- A. Kunysz, A. Kwolek, Badania archeologiczne w roku 1963 na terenie podgrodzia i miasta lokacyjnego w Bieczu, "Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego" 1963, s. 45-51

- J. Kurek, Drewniane cerkwie karpackie - problem konstrukcji i formy, w: Drewniane budownictwo sakralne w górach Materiały sympozjum, Centralny Ośrodek Turystyki Górskiej, Kraków 2001
- A. Kuropatnicki, Geografia Galicji i Lodomerii, Lwów 1858
- K. Kuśnierz, Gorlice. Zarys rozwoju przestrzennego miasta do czasów najnowszych, "Monografie" 96, Politechnika Krakowska 1990
- A. Kwolek, Badania archeologiczne na terenie miasta Bieczu w roku 1964, "Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego" 1964, s. 42-46
- A. Laskowski, Biecki szpital św. Ducha w kontekście ruchu budowlanego w Bieczu i budownictwa szpitalnego Małopolski, Kraków 1996
- F. Latinik, Żołnierz polski pod Gorlicami 1915, Przemyśl 1923
- L. Lenarczyk, Materiały archeologiczne z Góry Zamkowej w Bieczu, "Materiały i Sprawozdania Regionalnego Ośrodka Archeologicznego" 1984, s. 143-170.
- S. Leszczyki, Fizjonomia przedwojennych wsi Łemkowszczyzny, "Polska Sztuka Ludowa" 39, 1985, s. 193-209
- J. Łoziński, A. Miłobędzki, Atlas zabytków architektury w Polsce, Warszawa 1967
- W. Łuszczkiewicz, Zabytki dawnego budownictwa w Krakowskim, Kraków 1864
- W. Łuszczkiewicz, Przyczynek do historii architektury dworu szlacheckiego Polsce w XVI w. Jeżów, Szymbark, Drzewica, "Pamiętnik Akademii Umiejętności", Wyd. Filozoficzno-Historyczny 8, 1890
- W. Łuszczkiewicz, Sprawozdanie z wycieczki naukowej w okolice Sącza i Bieczu w r. 1889, "Sprawozdania Komisji do Badań Historii Sztuki w Polsce" 4, 1891
- "Magury", Rocznik krajoznawczy poświęcony Beskidowi Niżskiemu, 1972-2005
- K. Majcher, Bobowa. Historia, ludzie, zabytki, Bobowa 1991
- M. Majka, Z problematyki budownictwa dworskiego w Małopolsce, "Karpaty" 1975, z. 1-2.
- J. Marszałek, Katalog grodzisk i zamczysk w Karpatach, Warszawa 1993
- H. Martuszczyńska, Badania wykopaliskowe w Bieczu pow. gorlicki, "Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego" 1965, Rzeszów 1966, s. 97-102
- Nad rzeką Ropą, red. F. Kiryk, Kraków 1968
- J. Michalak, Gorlice, Biecz i okolice, Krosno 1995
- J. Michalak, Gorlice, Biecz, Wysowa Zdrój i okolice, przewodnik turystyczno-krajoznawczy, Krosno 2002
- B. Michońska, W. Chudybowa, Ewidencja zabytkowego ogrodu dworskiego w Szymbarku, mps, Kraków 1991, archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Nowym Sączu
- A. Miłobędzki, Zarys dziejów architektury w Polsce, Warszawa 1963
- A. Miłobędzki, Późnogotyckie typy sakralne w architekturze ziem polskich, w: Późny gotyk, Warszawa 1965, s. 83-112
- K. Mokłowski, Sztuka ludowa Polsce, Lwów 1903
- B. Mościcki, Gorlice, Pruszków - Gorlice 1992
- J. Nowacka, Sprawozdanie z prac konserwatorsko-budowlanych przy murach obronnych w Bieczu w r. 1963, mps, PKZ Kraków 1963
- K. Nowiński, Sprawozdanie z prac archeologicznych w Bieczu, mps, 1966, Biuro Dokumentacji Zabytków w Rzeszowie, archiwum Muzeum w Bieczu
- M. Opalek, Gorlice, Kraków 1915
- M. Orłowicz, Ilustrowany przewodnik po Galicji, Lwów 1914
- T. Pabis, Gorlickie Zagłębie Naftowe, Libusza 2001
- T. Pabis, Śladami gorlickich naftowców, Tuchów 2006
- M. Parczewski, Stan badań nad grodziskami wczesnośredniowiecznymi we wschodniej części polskich Karpat, "Acta Archeologica Carpatica" 25, 1986, s. 189 nn.
- M. Piechotka, K. Piechotka, Bramy niebios: bożnice murowane na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej, Warszawa 1999
- K. Pieradzka, Na szlakach Łemkowszczyzny, Kraków 1939
- J. Piórecki, Dokumentacja ewidencyjna zabytkowego parku w Siarach, mps, Przemyśl 1972, archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Nowym Sączu
- M. Pokorzyna, Słownik terminologiczny wyposażenia świątyni obrządku wschodniego, Warszawa 2001
- M. Pokropek, Budownictwo ludowe w Polsce, Warszawa 1976
- R. Próchniewicz-Bor, Ikonostas z Owczar, Lublin 1992
- M. Przeździecka, O małopolskim malarstwie ikonowym w XIX w., Ossolineum 1973
- R. Reinfuss, Cerkwie drewniane na Łemkowszczyźnie, "Kurier Literacko-Naukowy" 1933, Nr 34, s. V, dodatek do "Ilustrowanego Kuriera Codziennego" 10, 1933, Nr 231
- R. Reinfuss, Latynizacja stylu cerkiewnego na Łemkowszczyźnie, "Głos Literacko-Naukowy", 1934, dodatek do "Głosu Narodu", 43, 1934, Nr 324
- R. Reinfuss, Budownictwo ludowe na zachodniej łemkowszczyźnie, "Lud" 5, 1935, s. 83-112
- R. Reinfuss, Etnograficzne granice Łemkowszczyzny, "Ziemia" 26, 1936, Nr 10-11, s. 240-253
- R. Reinfuss, Łemkowie jako grupa etnograficzna, "Prace i Materiały Etnograficzne" 7, Lublin 1948, s. 77-3210
- R. Reinfuss, Problem Karpat w badaniach kultury ludowej, "Etnografia Polska" 5, 1961, s. 63-69
- R. Reinfuss, Sztuka ludowa Łemkowszczyzny, "Polska Sztuka Ludowa" 16, 1962, Nr 1, s. 9-25
- R. Reinfuss, Ze studiów nad kulturą ludową Łemkowszczyzny po obu stronach Karpat, "Polska Sztuka Ludowa" 20, 1966, Nr 1, s. 3-22
- R. Reinfuss, Śladami Łemków, Warszawa 1990.
- J. Ross, Szkicownicy i rysunki uczniów Krakowskiej Szkoły Sztuk Pięknych z podróży po Podkarpaciu w r. 1890, "Zeszyty Naukowe ASP w Krakowie" 1970, Nr 1
- Schematismus universi venerabilis cleri saecularis & regularis dioecesis vit. Lat. Premyslensis pro anno Domini 1889, Przemysł 1888
- Schematyzm Diecezji Tarnowskiej na rok 1987, Tarnów 1987
- K. Sinko-Popielowa, S. Świszczowski, Dwór obronny w Szymbarku, "Biuletyn Historii Sztuki i Kultury" 6, 1938
- J. Smoleńska, Działalność budowlana Jana Długosza, "Kwartalnik Architektury i Urbanistyki" 14, 1969, z. 3-4, s. 161-181
- F. M. Sobieszcański, Wiadomości historyczne o sztukach pięknych w dawnej Polsce, t. 1-2, Warszawa 1847, 1849
- F. M. Sobieszcański, Wnętrze fary w Bieczu, "Tygodnik Ilustrowany" 1, 1860, Nr 10, s. 75-76
- M. Sokołowski, Dwa gotycyzmy, wileński i krakowski, w architekturze i złotnictwie i źródła ich znamion charakterystycznych, "Sprawozdania Komisji do Badań Historii Sztuki w Polsce" 8, 1912, z. 1-2. szp. 1-40
- Z. Szanter, Cerkiew w Przysłupie i jej remont, "Polska Sztuka Ludowa", 1985/6, Nr 3-4.
- Z. Szanter, Dorzecze górnej Ropy. Z przeszłości Łemkowszczyzny, Warszawa 2005
- S. Szczotka, Studia z dziejów prawa wołoskiego w Polsce, Czasopismo Prawno-Techniczne 2, Poznań 1949
- Schematyzm greko-katolicko- duchowieństwa apostołsko-go administracji Łemkowszczyzny, Lwów 1936 (tamże m. in.: Korotkij ogląd istoriji Łemkowszczyzny)
- Schematyzm. Katalog świątyni i duchowieństwa prawosławnego diecezji przemysko-sądeckiej (stan na 31.11.1999), opr. R. Dubec, J. Falenczak, Gorlice 1999
- T. Szydłowski, Ruiny Polski, Warszawa 1919

- S. Szymański, Wystroje malarskie kościołów drewnianych, Warszawa 1970
- G. Ślawska, T. Ślawnski, Biecz w dawnej grafice i fotografii, Biecz 2004
- T. Ślawnski, Biecz i okolice, Warszawa 1973
- T. Ślawnski, Z zagadnień konserwatorskich Biecza i najbliższej okolicy, "Tekka Konserwatorska". Polska Południowo-Wschodnia", Rzeszów 1982, s. 34-82
- T. Ślawnski, Biecz, Warszawa 1986
- T. Ślawnski, Biecz i okolice, Krosno 1999
- T. Ślawnski, Biecz na jubileusz 2000-lecia, Biecz 2000
- T. Ślawnski, Biecz, Biecz 2001
- T. Ślawnski, Biecz i Gorlice: ośrodki handlu winem od XIV do XVIII w., Biecz 2001
- T. Ślawnski, Biecz: szkice historyczne, Biecz 2002
- T. Ślawnski, Biecz i okolice. Przewodnik, Biecz 2005
- B. Świeykowski, Z dni grozy w Gorlicach. Od 25.IX.1914 do 2.V.1915, Kraków 1919
- S. Tomkowicz, Gotische Taufbecken Aus der Umgebung von (Neu-) Sandez und Gorlice in Galizien, Wien 1891
- S. Tomkowicz, Powiat grybowski, "Tekka Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej" 1, 1900
- S. Udziela, Ziemia łemkowska przed półwieczem, Lwów 1934
- M. Wałag, Gorlice 1900-200: bibliografia - wybór, Gorlice 2000
- A. Wachała, Biecz. Starożytne miasto grodowe, Grudziądz 1930
- J. Widawski, Mury obronne w państwie polskim od początku XV wieku, Warszawa 1973
- A. Włodarek (red.). Katalog zabytków, w: Architektura gotycka w Polsce, red. T. Mroczko, M. Arszyński, Warszawa 1995
- M. Wodziński, Groby cadyków w Polsce
- Z. Wojewoda, Zarys historii Kościoła Greckokatolickiego w Polsce w latach 1944-1989, Kraków 1994
- K. Wolski, Stan polskich badań nad osadnictwem wołoskim na północ od Karpat, "Rocznik Przemyski" 9, 1958, z. 1, s. 211-223.
- A. Wójcik, Gładyszowie - pionierzy osadnictwa na Pogórzu, Gorlice 1948
- B. KARTY EWIDENCYJNE W ARCHIWUM MAŁOPOLSKIEGO WOJEWÓDZKIEGO KONSERWATORA ZABYTKÓW - DELEGATURZE W NOWYM SĄCZU (wybór)**
- Banica, cerkiew fil. greckokatolicka p.w. św. św. Kosmy i Damiana, opr. M. Wierzchostawska 1997
- Bartne, zabudowa wiejska, opr. M. Majka 1977
- Bednarka, cerkiew grecko-katolicka p.w. Opieki N. P. Marii, opr. B., A. Bosakowie, 1991
- Biecz, kościół par. Bożego Ciała, opr. M. Czuba, 08.1997
- Biecz, dzwonnica kościoła parafialnego, opr. M. Czuba, 08.1997
- Biecz, kościół św. Barbary, opr. M. Czuba, 08.1997
- Biecz, stara plebania - klasztor Norbertanek, opr. M. Czuba, 08.1997
- Biecz, kościół św. Piotra, opr. B. Tondos 1959
- Biecz, zespół klasztoru Reformatorów, opr. B. Wolff, J. Łoziński 1955; B. Tondos 1959
- Biecz, bramka w ogrodzeniu kościół par., opr. J. Tur 1969
- Biecz, ratusz, opr. B. Tondos 1959
- Biecz, dawna bożnica, Rynek 20, opr. B. Tondos 1959
- Biecz, fortyfikacje miejskie, opr. J. Tur 1969
- Biecz, dom - gród starościański, opr. B. Tondos 1959
- Biecz, dawny szpital św. Ducha, opr. B. Tondos 1959
- Biecz, teren dawnego zamku na Górze zamkowej, opr. R. Brykowski 1967
- Biecz, dawna zabudowa mieszkalna, opr. B. Wolff, J. Łoziński 1955 oraz B. Tondos 1959
- Biecz, d. folwark wójtowski na Załawiu, opr. J. Tur 1969
- Biecz, dworek "Nędzówka", opr. B. Tondos 1959
- Bielanka, cerkiew fil. p.w. Opieki Bogurodzicy, opr. Z. Szanter, 1979
- Bielanka, budynek d. łemkowskiej szkoły ludowej, opr. M. Grabski, 10. 1998
- Meliczna, cerkiew fil. greckokatolicka, opr. Z. Szanter 1979
- Binarowa, kościół par. p.w. św. Michała Archanioła, opr. M. Czuba, 1996
- Blechnarka, cerkiew grecko-katolicka (dziś prawosławna) p.w. św. św. Kosmy i Damiana; opr. Z. Szanter 1979
- Bobowa, kościół par. p.w. Wszystkich Świętych, opr. J. Tur, 1968
- Bobowa, kościół św. Zofii, opr. J. Tur, 1968
- Bobowa, bożnica, opr. J. Tur, 1968
- Bobowa, fortyfikacje miejskie, opr. J. Tur 1968
- Bobowa, zabudowa mieszkalna, opr. J. Tur 1969
- Bodaki, cerkiew grecko-katolicka p.w. św. Dymitra, opr. Z. Szanter 1978
- Czarna (gm. Uście Gorlickie), cerkiew grecko-katolicka p.w. św. Dymitra, opr. J. Tur 1969; opr. Z. Szanter 1979
- Brunary Wyżne, cerkiew grecko-katolicka p.w. św. Michała Archanioła (dziś kościół), opr. Z. Szanter 1979
- Czarne, cerkiew greckokatolicka p.w. św. Dymitra, opr. P. Sygowski 1979
- Czarne (gm. Sękowa), chałupa Nr 5, opr. M. Grabski 1998
- Gładyszów, cerkiew grecko-katolicka p.w. św. Michała Archanioła (dziś kościół p.w. Narodzenia św. Jana Chrzciciela), opr. M. Grabski, 11.2006
- Gładyszów, dawna kaplica par. grecko-katolicka, opr. R. Brykowski 1965
- Gorlice, bożnica, opr. M. Grabski 12. 1993
- Gorlice, dwór Karwacjanów, opr. J. Tur, 1969
- Gorlice, kamienica, Rynek 6, opr. J. Tur 1969
- Gorlice, kamienica, Rynek 7, opr. J. Tur 1968
- Gorlice, budynek mieszalny "Szkłarczykówka", ul. Legionów 13, opr. M. Grabski 11. 1998
- Gorlice, budynek Dyrekcji Odbudowy Gorlic, ul. Ogrodowa 1, opr. J. Tur 1969
- Gorlice, dom t. zw. Oskara Kolberga, ul. Wąska 11, opr. J. Tur 1968
- Hańczowa, cerkiew greckokatolicka p.w. Opieki N.P. Marii, opr. Z. Szanter 1979
- Izby, cerkiew greckokatolicka p.w. św. Łukasza, opr. Z. Szanter 1979
- Jeżów, dwór obronny, opr. M. Grabski 1998
- Klimkówka, cerkiew p.w. Zaśnięcia N. P. Marii, opr. Z. Szanter 1979
- Klimkówka, kaplica cmentarna p.w. Narodzenia N. P. Marii, opr. R. Brykowski 1965
- Kobylanka, kościół par. p.w. św. Jana Chrzciciela, opr. Z. Brykowski 1964
- Kobylanka, kaplica p.w. Matki Boskiej Królowej Korony Polskiej, opr. M. Grabski 1998
- Konieczna, Cerkiew grecko-katolicka p.w. Wasyla Wielkiego (dziś prawosławna), opr. M. Grabski 11.2006
- Krzywe, cerkiew św. św. Kosmy i Damiana, opr. J. Tur 1969
- Kunkowa, cerkiew grecko-katolicka p.w. św. Łukasza Apostoła (dziś prawosławna), opr. E. Gwóźdź 2000; M. Grabski, 11. 2006
- Kwiaton, cerkiew greckokatolicka p.w. św. Paraskewii, opr. Z. Szanter 1979
- Leszczyny, cerkiew p.w. św. Łukasza Ewangelisty, opr. Z. Szanter 1979
- Libusza, kościół par. p.w. Narodzenia N.P. Marii, opr. R. Brykowski, T. Chrzanowski 1964
- Lipinki, kościół p. w. Wniebowzięcia N. P. Marii, opr. B., A. Bosakowie 1998
- Łosie, cerkiew fil. greckokatolicka p.w. Narodzenia N. P. Marii, opr. Z. Szanter 1979
- Łużna, kościół par. p.w. św. św. Marcina, opr. M. Grabski 10. 1998

Małastów, cerkiew grecko-katolicka p.w. św. św. Kosmy i Damiana (dziś kościół p.w. Wniebowzięcia N.P. Marii), opr. ???
Męcina Wielka, cerkiew grekokatolicka p.w. św. św. Kosmy i Damiana, opr. Z. Lewczuk 1988
Moszczenica, kościół par. p.w. Matki Boskiej Szkaplerznej, opr. R. Brykowski 1965
Moszczenica, kaplica cmentarna, opr. R. Brykowski 1968
Nowica, cerkiew grekokatolicka p.w. św. Paraksewii, opr. Z. Szanter 1979
Nowica, kaplica p.w. N. P. Marii Wniebowziętej, opr. T. Śledziowski 1993
Oderne, kościół fil. p.w. św. Stanisława Biskupa, opr. M. Grabski 1995
Owczary, cerkiew par. grekokatolicka p.w. Opieki Bogurodzicy, opr. J. Tur 1959; Z. Szanter 1979
Pętna, cerkiew grekokatolicka św. Parascewii, opr. M. Grabski 11. 2006.
Przysłup, cerkiew grecko-katolicka p.w. św. Michała Archanioła, opr. M. Grabski 11. 2006
Regetów Niżny, cerkiew prawosławna p.w. św. Michała Archanioła, opr. J. Tur 1968
Regetów Wyżny, kaplica, opr. J. Tur 1968
Ropa, kościół fil. rzymskokatolicki p.w. św. Michała Archanioła, opr. M. Grabski 1996
Ropa, zespół dworski (dwór, lamus, oficyny), opr. J. Tur 1968, 1969
Ropica Dolna, kapliczka, opr. R. Brykowski 1967
Ropica Górna, cerkiew grekokatolicka p.w. św. Michała Archanioła, opr. M. Grabski 1996
Ropki, cerkiew fil. p.w. Narodzenia N. P. Marii, opr. R. Brykowski 1966
Rozdziele, cerkiew par. grecko-katolicka p.w. Narodzenia Przechystej Bogarodzicy, opr. B., A. Bosakowie 1991
Rozdziele, cerkiew grecko-katolicka p.w. Matki Boskiej Opieki, opr. B., A. Bosakowie 1991
Rożnowice, kościół par. p.w. św. Andrzeja, opr. R. Brykowski, T. Chrzanowski 1964
Rożnowice, reszta dworu, opr. J. Tur 1968
Rożnowice, spichlerz plebański, opr. R. Brykowski, T. Chrzanowski 1964
Sękowa, kościół par. p.w. św. Józefa Oblubieńca N.P. Marii, opr. M. Grabski 11.2006
Sękowa, kapliczka, opr. M. Grabski 11. 1998
Siary, zespół pałacowy, opr. M. Grabski, 1995
Siedliska, kościół par. p.w. św. Mikołaja, opr. J. Tur 1968
Skwirtne, cerkiew grekokatolicka p.w. św. św. Kosmy i Damiana, opr. Z. Szanter 1979
Smerekowiec, cerkiew grecko-katolicka p.w. św. Michała Archanioła (dziś kościół), opr. M. Grabski, 12.2006
Szałowa, kościół par. p.w. św. Michała Archanioła, opr. M. Grabski 1996
Szymbark, kościół par. p.w. św. Wojciecha, opr. M. Grabski, 10. 1999
Szymbark (przysiółek Wólka), cerkiew p.w. Narodzenia Bogurodzicy, opr. Z. Szanter 1979
Szymbark, kaplica p.w. Imienia N. P. Marii, opr. M. Grabski 1995
Szymbark, dwór obronny, opr. M. Grabski 10. 1999
Śnietnica, cerkiew par.. grekokatolicka p.w. św. Dymitra, opr. M. Wierzchosławska
Uście Gorlickie, cerkiew grekokatolicka p.w. św. Paraksewii, opr. Z. Szanter 1979
Uście Gorlickie, kaplica cmentarna, opr. Z. Szanter
Wilczyska, kościół par. p.w. św. Stanisława Biskupa, opr. M. Grabski 1999
Wilczyska, kaplica w ogrodzeniu kościoła, opr. M. Grabski 1999
Wilczyska, kaplica, opr. M. Grabski 1999

Wołowiec, cerkiew fil. Grekokatolicka p.w. Opieki Marii, opr. Z. Szanter 1978
Wójtowa, kościół par. p.w. św. Bartłomieja, opr. M. Czuba 11. 1997
Wysowa, cerkiew par. grekokatolicka p.w. św. Michała Archanioła, opr. Z. Szanter 1979
Zagórzany, kościół rzymskokatolicki p.w. św. Wawrzyńca, opr. R. Brykowski 1965
Zagórzany, zespół pałacowy, opr. M. Grabski 1998
Zdynia, cerkiew par. grekokatolicka p.w. Opieki Bogarodzicy, opr. M. Grabski, 1996

C. REJESTRACJE STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH: Archeologiczne zdjęcie Polski, archiwum Wojewódzkiego Małopolskiego Konserwatora Zabytków w Krakowie, sekcje:

109-66 (Sędziszowa), 67 (opr. B. Frankowicz-Szpunar, A. Szpunar, J. Okoński, konsultacja M. Redl, 2006), 69 (Biecz, opr. B. Szpunar, A. Cetera, J. Okoński, konsultacja M. Parczewski, 1986);
110-66 (Bobowa), 67 (Łużna; opr. J. Okoński, B. Szpunar, A. Szpunar, konsultacja M. Redl, 2000), 69 (Wójtowa, Libusza, opr. B. Szpunar, A. Cetera, J. Okoński, konsultacja M. Parczewski, 1986);
111-67 (Bystra, Bieśnik, opr. B. Frankowicz-Szpunar, konsultacja M. Redl, 1998), 68 (Gorlice, opr. J. Okoński, B. Szpunar, A. Szpunar, konsultacja M. Redl, 1998), 69 (Kryg, opr. W. Poradyło, konsultacja M. Parczewski, 2002);
112-67 (Ropa, Szymbark, opr. J. Okoński, konsultacja M. Redl, 1998), 68 (Sękowa, Owczary, opr. W. Poradyło, konsultacja S. Czopek, 2003);
113-68 (Leszczyny, Nowica, Kunkowa, opr. W. Poradyło, konsultacja S. Czopek, 2004);
114-68 (Kwiatów, Uście Gorlickie).

VIII. Wstęp (część finansowa)

Przedstawiona analiza została przygotowana na podstawie następujących danych źródłowych:
- ustawę o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami,
- dane Głównego Urzędu Statystycznego,
- prognozy Głównego Urzędu Statystycznego,
- uchwały budżetowe rad gmin powiatu gorlickiego, Rady Miasta Gorlice, Rady Powiatu Gorlickiego,
- danych Biuletynu Informacji Publicznej,
- Narodowy Program Kultury "Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego" na lata 2004-2013.
Opracowanie w części finansowej bazuje na danych o liczbie mieszkańców z dnia 31 grudnia 2005 i uchwałach budżetowych na rok 2007 przyjętych przez rady gmin, Radę Miasta Gorlice i Radę Powiatu Gorlickiego. Posłużyły one ocenie stanu wyjściowego i stanowiły pomoc dla określenia dalszych części analizy strategicznej. Wszelkie kwoty pieniężne podane w programie w części prognostycznej i części dotyczącej tworzenia nowych szlaków turystycznych mają charakter orientacyjny.

IX. Ocena sytuacji wyjściowej - analiza SWOT

Głównym celem analizy SWOT jest określenie aktualnej i perspektywicznej pozycji przedmiotu analizy SWOT oraz prognoza strategii postępowania. Zakres rodzajowy czynników, które mają wpływ na przedmiot analizy SWOT jest bardzo szeroki. Z jednej strony są to czynniki zewnętrzne i wewnętrzne, a z drugiej pozytywne i negatywne. Skuteczna ich identyfikacja jest podstawą analizy SWOT. Pomocnym w celu identyfikacji tych czynników jest schemat dzielący czynniki analizy SWOT na cztery kategorie:

- zewnętrzne pozytywne (szanse lub okazje). Należy znaleźć w otoczeniu kluczowe czynniki, które pozwolą na utrzymanie pozycji lub jej ekspansję, a jednocześnie osłabią zagrożenia. Szanse mają pozytywny wpływ na rozwój i pokonywanie barier płynących z otoczenia.
- zewnętrzne negatywne (zagrożenia). Musimy zidentyfikować w otoczeniu kluczowe czynniki, które są przeszkodą dla utrzymania pozycji, rozwoju lub ekspansji. Zagrożenia mają negatywny wpływ przede wszystkim na utrzymanie pozycji, jak również na perspektywy rozwoju. Skuteczna ich identyfikacja jest podstawą opracowania prawidłowej strategii. Czynniki zewnętrzne mogą w jednym przypadku być szansą, a w innych są zagrożeniem. Typowymi przykładami jest polityka gospodarcza prowadzona przez państwo, tendencje rynkowe, koncesjonowanie działalności gospodarczej.
- wewnętrzne pozytywne (mocne strony). Identyfikacja mocnych stron wynika ze znajomości przedmiotu analizy. Im ta znajomość jest głębsza, tym wynik analizy jest bardziej efektywny. Mocne strony zależą od rodzaju przedmiotu analizy. Całkowicie inaczej będzie prowadzona ich identyfikacja w przypadku przedsiębiorstwa, a inaczej w przypadku analizy przedsięwzięcia, które nie będzie miało charakteru gospodarczego. Praktycznie w każdym przypadku mocne strony są wynikiem wszelkiego rodzaju zasobów i kwalifikacji przedmiotu analizy.
- wewnętrzne negatywne (słabe strony). Identyfikacja słabych stron przebiega podobnie jak identyfikacja mocnych stron przedmiotu analizy i jest wynikiem znajomości przedmiotu analizy. Praktycznie w każdym przypadku słabe strony są wynikiem wszelkiego rodzaju braku zasobów i braku kwalifikacji przedmiotu analizy.

Powiat Gorlicki obejmuje powierzchnię 967 km² i jest zamieszkały przez 106 544 osoby. Zgodnie z podziałem administracyjnym w jego skład wchodzi:

- Gmina miejska - Gorlice
- Gmina miejsko-wiejska - Biecz
- Gminy wiejskie - Bobowa, Gorlice, Lipinki, Łużna, Moszczenica, Ropa, Sękowa, Uście Gorlickie.

Poniższa mapa przedstawia podział administracyjny Powiatu Gorlickiego.

Z gmin wiejskich największą powierzchnię obejmuje gmina Uście Gorlickie, a najmniejszą gmina Moszczenica. Z kolei najliczniejsza gmina wiejska to Gorlice, a najmniej liczna to Moszczenica.

Poniższa tabela zawiera informacje na temat powierzchni i ludności gmin Powiatu Gorlickiego.

Lp.	Gmina	Ludność	Powierzchnia w km ²
1	Biecz	16930	99
2	Bobowa	9101	50
3	Gorlice	16131	103
4	Gorlice miasto	28628	24
5	Lipinki	6791	66
6	Łużna	8187	56
7	Moszczenica	4706	38
8	Ropa	5052	49
9	Sękowa	4758	195
10	Uście Gorlickie	6260	287
	POWIAT	106544	967

Zgodnie z klasyfikacją budżetową dział oznaczony numerem 921 nosi tytuł Kultura i ochrona dziedzictwa narodowego. Jest to bardzo szeroka pozycja obejmująca między innymi wydatki na kinematografię, teatr, muzea, domy, ośrodki kultury, świetlice, biblioteki. Jeden z rozdziałów oznaczony jest numerem 92120 Ochrona zabytków i opieka nad zabytkami - obejmuje środki finansowe objęte niniejszym opracowaniem.

Poniższa tabela przedstawia wydatki gmin Powiatu Gorlickiego zapisane w uchwałach budżetowych na rok 2007.

Lp.	Gmina	Wydatki budżetu	Wydatki w dziale 921	Wydatki w rozdziale 92120	w tym dotacja
1	Biecz	34 576 200,00 zł	947 000,00 zł	100 000,00 zł	100 000,00 zł
2	Bobowa	25 522 774,00 zł	1 781 540,00 zł	- zł	- zł
3	Gorlice	39 977 618,00 zł	600 493,00 zł	- zł	- zł
4	Gorlice miasto	67 281 419,00 zł	4 177 962,00 zł	- zł	- zł
5	Lipinki	13 433 399,00 zł	152 000,00 zł	- zł	- zł
6	Łużna	17 552 000,00 zł	291 000,00 zł	- zł	- zł
7	Moszczenia	9 614 400,00 zł	172 000,00 zł	- zł	- zł
8	Ropa	12 252 143,00 zł	260 000,00 zł	- zł	- zł
9	Sękowa	11 658 613,00 zł	88 040,00 zł	- zł	- zł
10	Uście Gorlickie	16 124 471,00 zł	310 000,00 zł	20 000,00 zł	20 000,00 zł
11	POWIAT	69 791 069,00 zł	261 716,00 zł	- zł	- zł
	GMINY	247 993 037,00 zł	8 780 035,00 zł	120 000,00 zł	120 000,00 zł
	POWIAT	69 791 069,00 zł	261 716,00 zł	- zł	- zł
	RAZEM	317 784 106,00 zł	9 041 751,00 zł	120 000,00 zł	120 000,00 zł

Umieszczone w czwartej kolumnie wydatki obrazują zaangażowanie poszczególnych gmin w finansowanie kultury i ochronę dziedzictwa narodowego. Należy nadmienić, że dział 921 jest kategorią bardzo szeroką, a wydatki poszczególnych gmin w większości przypadków przypisane są do następujących rozdziałów: 92116 Biblioteki, 92118 Muzea, 92109 Domy i ośrodki kultury, świetlice i kluby, a także 92113 Centra kultury i sztuki.

Piąta kolumna przedstawia nakłady przypisane bezpośrednio na ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami. Z pośród

10 gmin tylko dwie uczyniły zapisy rezerwujące środki finansowe w rozdziale 92120. Zarówno w przypadku gminy Biecz, jak i Uście Gorlickie środki zostały przekazane jako dotacje. Działania takie są zgodne z ustawą o Ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Dwie poniżej zamieszczone tabele zawierają procentowy udział wydatków w dziale 921 i rozdziale 92120 zapisanych w uchwałach budżetowych w gminach powiatu gorlickiego.

Lp.	Gmina	Wydatki budżetu	Wydatki w dziale 921	Udział procentowy
1	Biecz	34 576 200,00 zł	947 000,00 zł	2,74%
2	Bobowa	25 522 774,00 zł	1 781 540,00 zł	6,98%
3	Gorlice	39 977 618,00 zł	600 493,00 zł	1,50%
4	Gorlice miasto	67 281 419,00 zł	4 177 962,00 zł	6,21%
5	Lipinki	13 433 399,00 zł	152 000,00 zł	1,13%
6	Łużna	17 552 000,00 zł	291 000,00 zł	1,66%
7	Moszczenia	9 614 400,00 zł	172 000,00 zł	1,79%
8	Ropa	12 252 143,00 zł	260 000,00 zł	2,12%
9	Sękowa	11 658 613,00 zł	88 040,00 zł	0,76%
10	Uście Gorlickie	16 124 471,00 zł	310 000,00 zł	1,92%
11	POWIAT	69 791 069,00 zł	261 716,00 zł	0,37%

GMINY	247 993 037,00 zł	8 780 035,00 zł	3,54%
POWIAT	69 791 069,00 zł	261 716,00 zł	0,37%
RAZEM	317 784 106,00 zł	9 041 751,00 zł	2,85%

Lp.	Gmina	Wydatki budżetu	Wydatki w rozdziale 92120	Udział procentowy
1	Biecz	34 576 200,00 zł	100 000,00 zł	0,29%
2	Bobowa	25 522 774,00 zł	- zł	0,00%
3	Gorlice	39 977 618,00 zł	- zł	0,00%
4	Gorlice miasto	67 281 419,00 zł	- zł	0,00%
5	Lipinki	13 433 399,00 zł	- zł	0,00%

Lp.	Gmina	Wydatki budżetu	Wydatki w rozdziale 92120	Udział procentowy
6	Łużna	17 552 000,00 zł	- zł	0,00%
7	Moszczenia	9 614 400,00 zł	- zł	0,00%
8	Ropa	12 252 143,00 zł	- zł	0,00%
9	Sękowa	11 658 613,00 zł	- zł	0,00%
10	Uście Gorlickie	16 124 471,00 zł	20 000,00 zł	0,12%
11	POWIAT	69 791 069,00 zł	- zł	0,00%

GMINY	247 993 037,00 zł	120 000,00 zł	0,05%
POWIAT	69 791 069,00 zł	- zł	0,00%
RAZEM	317 784 106,00 zł	120 000,00 zł	0,04%

Jak widać w tabeli największy procentowy udział wydatków w dziale 921 Kultura i ochrona dziedzictwa narodowego ma miejsce w gminie wiejskiej Bobowej i gminie miejskiej Gorlice. W obu samorządach wydatki zapisane w uchwałach budżetowych stanowią 6-7 % ogółu wszystkich nakładów. Zarówno Bobowa, jak i Gorlice zasługują na szczególną uwagę gdyż znacznie odbiegają w górę od średniej w powiecie Gorlickim wynoszącej 3,54 %. Należy podkreślić, że są to jedyne gminy, które przewyższają pod względem nakładów poziom średni dla całego powiatu. W przypadku miasta powiatowego - Gorlice - sytuacja zdeterminowana jest jego rangą, z kolei Bobowa odznacza się zlokalizowaniem w niej dużej liczby zabytków. Dokonując dalszej analizy procentowego udziału wydatków przypadających na dział 921 wyróżnić należy jeszcze gminy Biecz i Ropa. W odróżnieniu od pozostałych jednostek samorządowych, środki przeznaczone na kulturę i ochronę dziedzictwa narodowego przekraczają w nich 2 % ogólnej puli wydatków. Ostatnie miejsce w rankingu zajmuje Gmina Sękowa,

w której zarezerwowane środki w 2007 roku nie przekraczają 1 %. Na szczeblu powiatu w 2007 roku na kulturę i ochronę dziedzictwa narodowego zapisano 0,37 % ogółu wydatków.

Bardziej szczegółowy zapis klasyfikacji budżetowej w ramach działu 921 wyróżnia rozdział 92120 Ochrona zabytków i opieka nad zabytkami. W analizowanych gminach Powiatu Gorlickiego jedynie samorządowcy z Bieczy i Uście Gorlickiego uczynili odpowiednie zapisy, przeznaczające środki finansowe na rozdział 921. Radni Gminy Biecz na ochronę zabytków i opiekę nad nimi zarezerwowali 100 000 zł (0,29 % ogółu wydatków), a radni gminy Uście Gorlickie 20 000 zł (0,12 % ogółu wydatków). W pozostałych samorządach gminnych, a także na szczeblu powiatu, nie dokonano zapisów w rozdziale 92120.

Kolejna tabela ukazuje ogólne wydatki budżetowe, wydatki w dziale 921 i wydatki w rozdziale 92120 ponoszone w poszczególnych gminach i odniesione do liczby zamieszkujących je mieszkańców.

Lp.	Gmina	Ludność	Wydatki budżetu	Wydatki na mieszkańca
1	Biecz	16 930	34 576 200,00 zł	2 042,30 zł
2	Bobowa	9 101	25 522 774,00 zł	2 804,39 zł
3	Gorlice	16 131	39 977 618,00 zł	2 478,31 zł
4	Gorlice miasto	28 628	67 281 419,00 zł	2 350,20 zł
5	Lipinki	6 791	13 433 399,00 zł	1 978,12 zł
6	Łużna	8 187	17 552 000,00 zł	2 143,89 zł
7	Moszczenia	4 706	9 614 400,00 zł	2 043,01 zł
8	Ropa	5 052	12 252 143,00 zł	2 425,21 zł
9	Sękowa	4 758	11 658 613,00 zł	2 450,32 zł
10	Uście Gorlickie	6 260	16 124 471,00 zł	2 575,79 zł
11	POWIAT	106 544	69 791 069,00 zł	655,04 zł

GMINY	106 544,00 zł	247 993 037,00 zł	2 327,61 zł
POWIAT	106 544,00 zł	69 791 069,00 zł	655,04 zł
RAZEM	213 088,00 zł	317 784 106,00 zł	2 982,66 zł

Wydatki w dziale 921	Wydatki na mieszkańca	Wydatki w rozdziale 92120	Wydatki na mieszkańca
947 000,00 zł	55,94 zł	100 000,00 zł	5,91 zł
1 781 540,00 zł	195,75 zł	- zł	- zł
600 493,00 zł	37,23 zł	- zł	- zł

Wydatki w dziale 921	Wydatki na mieszkańca	Wydatki w rozdziale 92120	Wydatki na mieszkańca
4 177 962,00 zł	145,94 zł	- zł	- zł
152 000,00 zł	22,38 zł	- zł	- zł
291 000,00 zł	35,54 zł	- zł	- zł
172 000,00 zł	36,55 zł	- zł	- zł
260 000,00 zł	51,46 zł	- zł	- zł
88 040,00 zł	18,50 zł	- zł	- zł
310 000,00 zł	49,52 zł	20 000,00 zł	3,19 zł
261 716,00 zł	2,46 zł	- zł	- zł

8 780 035,00 zł	82,41 zł	120 000,00 zł	1,13 zł
261 716,00 zł	2,46 zł	- zł	- zł
9 041 751,00 zł	84,86 zł	120 000,00 zł	1,13 zł

Pod względem ludności trzy spośród prezentowanych gmin zdecydowanie wyróżniają się na tle innych - miejska Gmina Gorlice, wiejska Gmina Gorlice i Gmina Biecz. Jednak pod względem wydatków budżetowych na jednego mieszkańca pierwsze miejsce zajmuje Bobowa. Gmina ta zdecydowanie wyprzedza pozostałe samorzady i może być uznana za najbogatszą Gminę w Powiecie Gorlickim. Wydatki na poziomie 2804,39 zł zdecydowanie przekraczają średnią powiatową wynoszącą 2327,61 zł. Z kolei najbiedniejszą gminą powiatu są Lipinki z ogólnym średnim poziomem wydatków na mieszkańca wynoszącym 1978,12 zł. W procentowym ujęciu wydatków w dziale 921 przypadających na jednego mieszkańca zdecydowanie na prowadzenie wysuwają się Gminy Bobowa i Gorlice (gmina miejska). Wydatki na kulturę i ochronę dziedzictwa narodowego w obu tych jednostkach samorządowych zdecydowanie przekraczają średnią powiatową wynoszącą 82,41 zł na osobę (Bobowa 195,75 zł, Gorlice 145,94 zł). Należy podkreślić, że są to jedyne Gminy, które podobnie jak w przypadku procentowego udziału wydatków w dziale 921 do ogólnego poziomu wydatków, przewyższają pod względem nakładów poziom średni dla całego powiatu. W tej klasyfikacji na końcu rankingu znajduje się gmina wiejska Sękowa (18,50 zł na mieszkańca), którą nieznacznie tylko wyprzedza gmina Lipinki (22,38 zł na mieszkańca). Pod względem wydatków ponoszonych w rozdziale 92120 analiza nakładów przypadających na jednego mieszkańca jest zbędna, gdyż tylko dwie Gminy (Biecz i Uście Gorlickie) poczyniły w swoich uchwałach budżetowy stosowne zapisy.

Powyższa analiza, obrazuje obecną sytuację w gminach powiatu gorlickiego. Dzięki analizie porównawczej i zestawieniu wszystkich gmin łącznie można pokusić się o kilka generalnych wniosków:

1. Gminy powiatu gorlickiego cechują się dużą różnorodnością, zarówno pod względem zamieszkującej je ludności, jak i zajmowanej powierzchni. Blisko połowa populacji powiatu zamieszkuje w Gorlicach i ich okolicy (gmina miejska i wiejska).
2. Pod względem wydatków na kulturę zdecydowanie od reszty odbiegają Gmina Bobowa i Miasto Gorlice zdecydowanie przekraczające średnią powiatową.
3. W zestawieniach najslabiej wypadają Gminy Lipinki i Sękowa, w których nakłady na szeroko rozumianą kulturę są bardzo znikome.
4. Gminy powiatu gorlickiego nie wykorzystują możliwości jakie daje im ustawa o Ochronie zabytków i opiece nad zabytkami pozwalająca na obieganie się o udzielenie do-

tacji celowej z budżetu państwa na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych. (tylko dwa samorzady zdecydowały się na taką formę pomocy).

A. Gmina Sękowa

Gmina Sękowa swoim zasięgiem obejmuje obszar 195 km², co czyni ją drugą co do wielkości gminą w powiecie gorlickim. Mieszka w niej niecałe 5 tys. osób (drugi od końca wynik pod względem liczby mieszkańców). Jest to więc obszar bardzo słabo zaludniony.

W Sękowej najcenniejszymi zabytkami są: układ przestrzenny wsi, Kościół p.w. św. Filipa i Jakuba, Kościół parafialny p.w. św. Józefa Oblubieńca N.P. Marii, cmentarze i przydrożne kapliczki. Na uwagę zasługują również: układ przestrzenny i dawna zabudowa wsi w Bartnem, Cerkiew greckokatolicka p.w. św. Kosmy i Damiana w Bartnem, Cerkiew greckokatolicka p.w. św. Dymitra, Cerkiew parafialna greckokatolicka p.w. Opieki Bogurodzicy w Owczarach, Cerkiew greckokatolicka św. Paraskewii, zespół pałacowy w Siarach i Cerkiew greckokatolicka p.w. Opieki N.P. Marii we wsi Wołowiec. Na uwagę zasługują także przydrożne krzyże, kapliczki, chaty i dworki. Ponadto na terenie tej Gminy znajduje się wiele elementów architektury, które należy wpisać do rejestru zabytków. W większości są one w bardzo złym stanie i wymagają dużych nakładów na prace projektowe, konserwatorskie, remontowe i budowlane.

W uchwale budżetowej na rok 2007 wydatki Gminy zamknęły się kwotą 11,7 mln zł. Z kolei na jednego mieszkańca przypada tu 2450,32 zł (jeden z lepszych wyników wśród gmin powiatu gorlickiego). Wydatki w dziale 921 Kultura i ochrona dziedzictwa narodowego zamknęły się kwotą 88 040 zł co stanowi 0,76% ogólnych wydatków budżetowych jednostki w roku 2007. Tak niski odsetek jest zdecydowanie najgorszy wśród gmin powiatu gorlickiego i bardzo wyraźnie odbiega od średniej wynoszącej 3,54%. Pod względem wydatków na kulturę i ochronę dziedzictwa narodowego na jednego mieszkańca Gminy przypada średnio 18,50 zł i przy średniej w powiecie wynoszącej 82,41 zł jest to zdecydowanie najgorszy wynik w regionie.

Podobnie jak w większości gmin powiatu gorlickiego, rada Gminy Sękowa nie dokonała zapisu przypisującego środki finansowe w rozdziale 92120 Ochrona zabytków i opieka nad zabytkami.

X. Długookresowa i średniookresowa prognoza sytuacji w gminach powiatu gorlickiego

Prognoza długoterminowa została przygotowana na lata 2008-2030, zaś średnioterminowa na okres 2008-2012.

Jednym z wniosków płynących z Narodowego Programu Kultury "Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego" na lata 2004-2013 jest niepokojąca teza stanowiąca, iż niewielka liczba gmin przeznaczają w swoich budżetach środki

na ochronę zabytków. Bez zmiany polityki dotyczącej kultury i ochrony dziedzictwa narodowego bardzo trudne będzie wygospodarowanie środków choćby na bieżące utrzymanie i opiekę nad zabytkami. Poniższe tabele przedstawiają prognozy średnich wydatków gmin powiatu gorlickiego w trzech różnych wariantach:

- Brak wzrostu PKB
- Zakładany średnioroczny wzrost PKB o 3%
- Zakładany średnioroczny wzrost PKB o 5%

Brak wzrostu PKB w okresie 2008-2030

Lp.	Wyszczególnienie	2005
1	Prognoza liczby mieszkańców	106,3
	KWOTY DLA CAŁEJ POPULACJI	
2	Prognoza wydatków budżetowych (w gminach łącznie)	247 425 099,80 zł
3	Prognoza wydatków budżetowych w dziale 921 (w gminach łącznie)	8 759 927,55 zł
4	Prognoza wydatków budżetowych w rozdziale 92120 (w gminach łącznie)	119 725,18 zł
5	Prognoza wydatków budżetowych na szczeblu powiatu	69 631 238,12 zł
6	Prognoza wydatków budżetowych na szczeblu powiatu w dziale 921	261 116,64 zł
7	Prognoza wydatków budżetowych na szczeblu powiatu w rozdziale 92120	- zł
8	Wydatki budżetowe w dziale 921 (gminy i powiat)	9 021 044,18 zł
9	Wydatki budżetowe w rozdziale 92120 (gminy i powiat)	119 725,18 zł
	KWOTY NA MIESZKAŃCA	
10	Prognoza wydatków budżetowych (w gminach łącznie)	2 327,61 zł
11	Prognoza wydatków budżetowych w dziale 921 (w gminach łącznie)	82,41 zł
12	Prognoza wydatków budżetowych w rozdziale 92120 (w gminach łącznie)	1,13 zł
13	Prognoza wydatków budżetowych na szczeblu powiatu	655,04 zł
14	Prognoza wydatków budżetowych na szczeblu powiatu w dziale 921	2,46 zł
15	Prognoza wydatków budżetowych na szczeblu powiatu w rozdziale 92120	- zł
16	Wydatki budżetowe w dziale 921 (gminy i powiat)	84,86 zł
17	Wydatki budżetowe w rozdziale 92120 (gminy i powiat)	1,13 zł

2010	2015	2020	2025	2030
106,8	107,5	108	107,8	106,7
248 588 905,54 zł	250 218 233,57 zł	251 382 039,31 zł	250 916 517,01 zł	248 356 144,39 zł
8 801 131,34 zł	8 858 816,66 zł	8 900 020,46 zł	8 883 538,94 zł	8 792 890,59 zł
120 288,33 zł	121 076,74 zł	121 639,89 zł	121 414,63 zł	120 175,70 zł
69 958 760,41 zł	70 417 291,61 zł	70 744 813,90 zł	70 613 804,98 zł	69 893 255,95 zł
262 344,84 zł	264 064,33 zł	265 292,54 zł	264 801,25 zł	262 099,20 zł
- zł	- zł	- zł	- zł	- zł
9 063 476,19 zł	9 122 880,99 zł	9 165 313,00 zł	9 148 340,20 zł	9 054 989,79 zł
120 288,33 zł	121 076,74 zł	121 639,89 zł	121 414,63 zł	120 175,70 zł
2 327,61 zł	2 327,61 zł	2 327,61 zł	2 327,61 zł	2 327,61 zł
82,41 zł	82,41 zł	82,41 zł	82,41 zł	82,41 zł
1,13 zł	1,13 zł	1,13 zł	1,13 zł	1,13 zł
655,04 zł	655,04 zł	655,04 zł	655,04 zł	655,04 zł
2,46 zł	2,46 zł	2,46 zł	2,46 zł	2,46 zł
- zł	- zł	- zł	- zł	- zł
84,86 zł	84,86 zł	84,86 zł	84,86 zł	84,86 zł
1,13 zł	1,13 zł	1,13 zł	1,13 zł	1,13 zł

3% średnioroczny wzrost PKB w okresie 2008-2030

Lp.	Wyszczególnienie	2005
1	Prognoza liczby mieszkańców	106,3
	KWOTY DLA CAŁEJ POPULACJI	
2	Prognoza wydatków budżetowych (w gminach łącznie)	247 425 099,80 zł
3	Prognoza wydatków budżetowych w dziale 921 (w gminach łącznie)	8 759 927,55 zł
4	Prognoza wydatków budżetowych w rozdziale 92120 (w gminach łącznie)	119 725,18 zł
5	Prognoza wydatków budżetowych na szczeblu powiatu	69 631 238,12 zł
6	Prognoza wydatków budżetowych na szczeblu powiatu w dziale 921	261 116,64 zł
7	Prognoza wydatków budżetowych na szczeblu powiatu w rozdziale 92120	- zł
8	Wydatki budżetowe w dziale 921 (gminy i powiat)	9 021 044,18 zł
9	Wydatki budżetowe w rozdziale 92120 (gminy i powiat)	119 725,18 zł
	KWOTY NA MIESZKAŃCA	- zł
10	Prognoza wydatków budżetowych (w gminach łącznie)	2 327,61 zł
11	Prognoza wydatków budżetowych w dziale 921 (w gminach łącznie)	82,41 zł
12	Prognoza wydatków budżetowych w rozdziale 92120 (w gminach łącznie)	1,13 zł
13	Prognoza wydatków budżetowych na szczeblu powiatu	655,04 zł
14	Prognoza wydatków budżetowych na szczeblu powiatu w dziale 921	2,46 zł
15	Prognoza wydatków budżetowych na szczeblu powiatu w rozdziale 92120	- zł
16	Wydatki budżetowe w dziale 921 (gminy i powiat)	84,86 zł
17	Wydatki budżetowe w rozdziale 92120 (gminy i powiat)	1,13 zł

2010	2015	2020	2025	2030
106,8	107,5	108	107,8	106,7
288 182 673,35 zł	336 272 382,51 zł	391 645 026,36 zł	453 183 140,34 zł	520 002 613,82 zł
10 202 923,39 zł	11 905 508,81 zł	13 865 941,89 zł	16 044 659,49 zł	18 410 360,24 zł
139 447,14 zł	162 717,01 zł	189 510,98 zł	219 288,32 zł	251 621,23 zł
81 101 377,21 zł	94 634 951,59 zł	110 218 114,95 zł	127 536 386,50 zł	146 340 956,75 zł
304 129,57 zł	354 880,38 zł	413 317,13 zł	478 260,52 zł	548 777,52 zł
- zł	- zł	- zł	- zł	- zł
10 507 052,97 zł	12 260 389,19 zł	14 279 259,01 zł	16 522 920,01 zł	18 959 137,77 zł
139 447,14 zł	162 717,01 zł	189 510,98 zł	219 288,32 zł	251 621,23 zł
- zł	- zł	- zł	- zł	- zł
2 698,34 zł	3 128,12 zł	3 626,34 zł	4 203,93 zł	4 873,50 zł
95,53 zł	110,75 zł	128,39 zł	148,84 zł	172,54 zł
1,31 zł	1,51 zł	1,75 zł	2,03 zł	2,36 zł
759,38 zł	880,33 zł	1 020,54 zł	1 183,08 zł	1 371,52 zł
2,85 zł	3,30 zł	3,83 zł	4,44 zł	5,14 zł
- zł	- zł	- zł	- zł	- zł
98,38 zł	114,05 zł	132,22 zł	153,27 zł	177,69 zł
1,31 zł	1,51 zł	1,75 zł	2,03 zł	2,36 zł

5% średnioroczny wzrost PKB w okresie 2008-2030

Lp.	Wyszczególnienie	2005
1	Prognoza liczby mieszkańców	106,3
	KWOTY DLA CAŁEJ POPULACJI	
2	Prognoza wydatków budżetowych (w gminach łącznie)	247 425 099,80 zł
3	Prognoza wydatków budżetowych w dziale 921 (w gminach łącznie)	8 759 927,55 zł
4	Prognoza wydatków budżetowych w rozdziale 92120 (w gminach łącznie)	119 725,18 zł
5	Prognoza wydatków budżetowych na szczeblu powiatu	69 631 238,12 zł
6	Prognoza wydatków budżetowych na szczeblu powiatu w dziale 921	261 116,64 zł
7	Prognoza wydatków budżetowych na szczeblu powiatu w rozdziale 92120	- zł
8	Wydatki budżetowe w dziale 921 (gminy i powiat)	9 021 044,18 zł
9	Wydatki budżetowe w rozdziale 92120 (gminy i powiat)	119 725,18 zł
	KWOTY NA MIESZKAŃCA	- zł
10	Prognoza wydatków budżetowych (w gminach łącznie)	2 327,61 zł
11	Prognoza wydatków budżetowych w dziale 921 (w gminach łącznie)	82,41 zł
12	Prognoza wydatków budżetowych w rozdziale 92120 (w gminach łącznie)	1,13 zł
13	Prognoza wydatków budżetowych na szczeblu powiatu	655,04 zł
14	Prognoza wydatków budżetowych na szczeblu powiatu w dziale 921	2,46 zł
15	Prognoza wydatków budżetowych na szczeblu powiatu w rozdziale 92120	- zł
16	Wydatki budżetowe w dziale 921 (gminy i powiat)	84,86 zł
17	Wydatki budżetowe w rozdziale 92120 (gminy i powiat)	1,13 zł

2010	2015	2020	2025	2030
106,8	107,5	108	107,8	106,7
317 269 436,78 zł	407 579 136,18 zł	522 605 205,31 zł	665 756 218,77 zł	841 022 056,66 zł
11 232 721,66 zł	14 430 078,86 zł	18 502 503,33 zł	23 570 673,49 zł	29 775 848,48 zł
153 521,78 zł	197 221,25 zł	252 880,59 zł	322 149,15 zł	406 957,58 zł
89 287 076,05 zł	114 702 347,94 zł	147 073 387,16 zł	187 359 446,72 zł	236 683 372,63 zł
334 825,88 zł	430 132,97 zł	551 524,13 zł	702 596,56 zł	887 560,92 zł
- zł	- zł	- zł	- zł	- zł
11 567 547,55 zł	14 860 211,83 zł	19 054 027,46 zł	24 273 270,05 zł	30 663 409,40 zł
153 521,78 zł	197 221,25 zł	252 880,59 zł	322 149,15 zł	406 957,58 zł
- zł	- zł	- zł	- zł	- zł
2 970,69 zł	3 791,43 zł	4 838,94 zł	6 175,85 zł	7 882,12 zł
105,18 zł	134,23 zł	171,32 zł	218,65 zł	279,06 zł
1,44 zł	1,83 zł	2,34 zł	2,99 zł	3,81 zł
836,02 zł	1 067,00 zł	1 361,79 zł	1 738,03 zł	2 218,21 zł
3,14 zł	4,00 zł	5,11 zł	6,52 zł	8,32 zł
- zł	- zł	- zł	- zł	- zł
108,31 zł	138,23 zł	176,43 zł	225,17 zł	287,38 zł
1,44 zł	1,83 zł	2,34 zł	2,99 zł	3,81 zł

Powyższa analiza wykonana w ujęciu trójwariantowym, a przeprowadzenie jej w wariantach pesymistycznym (brak wzrostu PKB), optymistycznym (wzrost PKB o 5%) i uśrednionym (wzrost PKB o 3%) daje pełniejszy obraz. Obliczenia zostały wykonane w oparciu o założenie zerowej inflacji. Przyjęcie takiego uproszczenia, po pierwsze ułatwia obliczenia, a po drugie ukazuje przyszłe wydatki w wysokości realnej. W wypadku realizacji wariantu pesymistycznego ciężko jest się spo-

dziewać realnego wzrostu wydatków na ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami. Dlatego można przyjąć, że łączne realne wydatki we wszystkich gminach powiatu gorlickiego nie wzrosną w sposób znaczny, a ich poziom pozwoli jedynie pokryć koszty bieżącego utrzymania. Realizacja wariantu optymistycznego (wzrost PKB o 5%) na przestrzeni 20 lat spowoduje bardzo realny wzrost wydatków na kulturę i ochronę zabytków. Już za 10 lat (2017) wydatki w tych obszarach po-

dwoją się, a w roku 2030 będą 4-krotnie wyższe niż obecnie. Mimo, że realny wzrost wydatków jest bardzo wysoki to i tak nie wydaje się, że pozwoli on na podjęcie skutecznych działań mogących zapobiec degradacji dziedzictwa kulturowego. Stosownym wydaje się pogląd, iż bez zmiany polityki w zakresie ochrony zabytków i opieki nad nimi nie uda się stworzyć systemu pozwalającego jednostką samorządu terytorialnego finansować opiekę nad zabytkami. Najbardziej prawdopodobny scenariusz, zakładający średnioroczny wzrost PKB na poziomie 3%, nie pozwoli w sposób skuteczny zapewnić ochrony dziedzictwa kulturowego powiatu gorlickiego. Należy podkreślić, że powinien on być wystarczający, aby pokryć koszty bieżącego utrzymania.

W średnim okresie (lata 2008-2012) wskazanym jest podjęcie starań dywersyfikujących źródła finansowania opieki nad zabytkami. W kolejnym podrozdziale "Możliwości finansowania - sytuacja prawna i proponowane rozwiązania" zostały zaproponowane najbardziej przystępne dla jednostek samorządu terytorialnego możliwości działania. Ważne jest, aby Gminy z własnej inicjatywy podjęły próbę wygospodarowania w swoich budżetach środków w rozdziale 92120 Ochrona zabytków i opieka nad zabytkami. Takie postępowanie przyczyniłoby się do zapewnienia niezbędnego wkładu własnego w projekty finansowane ze źródeł zewnętrznych i pozwoliło na podjęcie powolnych, zaś systematycznych kroków w kierunku odrestaurowania kolejnych elementów dziedzictwa kulturowego.

XI. Możliwości finansowania - sytuacja prawna i proponowane rozwiązania

W Polsce ochrona zabytków i opieka nad nimi regulowana jest przez ustawę z dnia 23 lipca 2003 roku o Ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Rozdział 7 tej Ustawy określa zasady finansowania opieki nad zabytkami. Zgodnie z zapisami, finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych w zabytkach spoczywa na osobie fizycznej lub jednostce organizacyjnej (w tym także jednostce samorządu terytorialnego) posiadającej tytuł prawny wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu, ograniczonego prawa rzeczowego albo stosunku zobowiązaniowego. Opieka, o której mowa wyżej dla jednostki samorządu terytorialnego jest jej zadaniem własnym.

Ustawa nakłada na zarząd powiatu lub wójta (burmistrza, prezydenta miasta) obowiązek sporządzenia raz na 4 lata odpowiednio powiatowego lub gminnego programu opieki nad zabytkami. Jednocześnie nakazuje raz na 2 lata przygotowywać sprawozdanie, które przedstawia się odpowiednio radzie powiatu lub radzie Gminy.

Ustawa określa również cele, jakim służyć mają tworzone programy opieki nad zabytkami, są nimi:

- 1) włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
- 2) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- 3) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- 4) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- 5) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;

6) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;

7) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Przed gminami stawiane jest realizowanie bardzo szerokiego celu, aby sprostać temu zadaniu konieczne staje się poszukiwanie zdywersyfikowanych źródeł finansowania. Gminy zobowiązane są do sięgania po możliwości zdobycia funduszy pozabudżetowych, zarówno w kraju jak i zagranicą. Pronuje się wykorzystanie kilku, spośród wielu istniejących, mechanizmów finansowania:

- dotacje na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych udzielane przez ministra właściwego ds. kultury lub wojewodę.
- Mechanizm Finansowy Europejskiego Obszaru Gospodarczego oraz Norweski Mechanizm Finansowy.
- Programy Operacyjne Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego
- Fundusz Kościelny
- Program Operacyjny "Infrastruktura i Środowisko" na lata 2007-2013

A. Dotacje na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych udzielane przez ministra właściwego ds. kultury lub wojewodę.

Zgodnie z artykułem 73 Ustawy jednostka samorządu terytorialnego lub inna jednostka organizacyjna, będąca właścicielem bądź posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadająca taki zabytek w trwałym zarządzie, może ubiegać się o udzielenie dotacji celowej z budżetu państwa na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy tym zabytku. Dotacja może być udzielona w wysokości do 50 % nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku. W wyjątkowych sytuacjach, gdy zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową albo wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych, dotacja może być udzielona w wysokości do 100 % nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót. Także w sytuacji, gdy stan zachowania zabytku wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku, dotacja może być również udzielona do wysokości 100 % nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.

Zgodnie z ustawą dotacja może być udzielona przed i po podjęciu prac z zakresu ochrony zabytków, szczegółowe rozwiązania są następujące i przewidują zwrot:

- 1) nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru, ustalonych na podstawie kosztorysu zatwierdzonego przez wojewódzkiego konserwatora zabytków, które zostaną przeprowadzone w roku złożenia przez wnioskodawcę wniosku o udzielenie dotacji lub w roku następującym po roku złożenia tego wniosku;
- 2) nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru, które zostały przeprowadzone w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia przez wnioskodawcę wniosku o udzielenie dotacji.

Artykuł 77 precyzuje zakres prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych na jakie może być przyznana dotacja i jednocześnie stanowi syntetyczną listę działań po-

dejmowanych w ramach ochrony zabytków i opieki nad nim. Nakładami, o których mowa w ustawie są:

- 1) sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich;
- 2) przeprowadzenie badań konserwatorskich, architektonicznych lub archeologicznych;
- 3) wykonanie dokumentacji konserwatorskiej;
- 4) opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich;
- 5) wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego;
- 6) sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrza;
- 7) zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku;
- 8) stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku;
- 9) odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki;
- 10) odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50 % oryginalnej substancji tej przynależności;
- 11) odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych odrzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych;
- 12) modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności;
- 13) wykonanie izolacji przeciwwilgociowej;
- 14) uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomości o własnych formach krajobrazowych;
- 15) działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu;
- 16) zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru, o których mowa w pkt 7-15;
- 17) zakup i montaż instalacji przeciw włamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Szczegółowe warunki i tryb udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku określi w drodze rozporządzenia właściwy minister.

W tym miejscu należy nadmienić, że również organy stanowiące gmin i powiatów mają możliwość udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru. Udzielenie dotacji odbywa się na zasadach określonych w podjętej przez te organy uchwale.

B. Mechanizm Finansowy Europejskiego Obszaru Gospodarczego oraz Norweski Mechanizm Finansowy

Głównym celem utworzonego przez państwa-darczyńców Mechanizmu Finansowego EOG oraz Norweskiego Mechanizmu Finansowego jest realizacja projektów prorozwojowych przyczyniających się do zmniejszania różnic ekonomicznych i społecznych w obrębie Europejskiego Obszaru Gospodarczego.

W ramach komponentu III - Równe szanse i integracja społeczna - realizowane będzie między innymi wspieranie inicjatyw kulturowych poprzez łączenie ochrony dziedzictwa kulturowego z rozwojem lokalnych społeczności.

W ramach obszaru tematycznego Łączenie ochrony dziedzictwa kulturowego z rozwojem lokalnych społeczności wspierane mogą być następujące pola działalności:

- renowacja, modernizacja i adaptacja obiektów historycznych wraz z ich otoczeniem dla celów kulturalnych i społecznych (np. centra kulturalne, muzea, galerie, młodzieżowe domy kultury, strefy rekreacji i edukacji dla dzieci i młodzieży),
- zachowanie i promowanie lokalnego dziedzictwa kulturowego oraz atrakcji turystycznych związanych z regionalnymi tradycjami,
- ochrona i zachowanie miejsc pamięci i martyrologii,
- zbliżenie międzykulturowe grup dyskryminowanych.

Maksymalna wartość dofinansowania wynosi 90% kosztów kwalifikowanych projektu. Minimalna wartość dofinansowania na jeden projekt, o jakie można się ubiegać wynosi 5 000 euro. Maksymalna wartość dofinansowania na jeden projekt, o jakie można się ubiegać wynosi 250 000 euro. W ramach komponentu trzeciego wnioski o realizację projektów przyjmowane będą w pierwszych kwartałach w latach 2008 i 2009.

C. Programy Operacyjne Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Ogłaszane decyzją Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego programy operacyjne stanowią podstawę ubiegania się o środki Ministra KiDN na zadania z zakresu kultury realizowane przez jednostki samorządu terytorialnego, instytucje kultury, instytucje filmowe, szkoły i uczelnie artystyczne, organizacje pozarządowe oraz podmioty gospodarcze.

Programy operacyjne określają: cele, zadania, typy projektów, alokację finansową, uprawnionych wnioskodawców, tryb naboru i wyboru wniosków, kryteria oceny, zobowiązania wnioskodawców, wskaźniki monitoringu.

Przy ocenie wniosków branych jest pod uwagę wiele kryteriów, m.in.: wartość merytoryczna, zakorzenienie w tradycji, zasadność realizacji projektu, wiarygodność organizatora, efektywność wykorzystania środków. Corocznie Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego ogłasza programy operacyjne. W 2007 roku ochrona zabytków i opieka nad nimi przypisana została do programu "Dziedzictwo Kulturowe".

W roku 2007 Program Operacyjny Dziedzictwo Kulturowe obejmował następujące priorytety:

- Rewaloryzacja zabytków nieruchomych i ruchomych,
 - Prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków.
- rozwój instytucji muzealnych,
 - zakupy dzieł sztuki i kolekcji dla instytucji muzealnych;
 - zakupy starodruków i archiwaliów;
 - konserwacja i mikrofilmowanie muzealiów, archiwaliów, starodruków, księgozbiorów oraz zbiorów filmowych, wykonanie kopii starodruków i inkunabułów;
- organizacja wystaw muzealnych, wraz z drukiem katalogów;
- wspieranie działalności edukacyjnej prowadzonej przez muzea (np. konkursy, warsztaty, lekcje muzealne, itp.);
- organizacja konferencji, seminariów i innych spotkań mających na celu wymianę opinii i doświadczeń z zakresu muzealnictwa, archiwistyki i ochrony zabytków oraz dofinansowanie wydawnictw pokonferencyjnych;
- ochrona dziedzictwa narodowego poza granicami kraju,
 - rewaloryzacja oraz prace remontowe i konserwatorskie w zabytkach polskich lub z Polską związanych, znajdujących się poza granicami kraju;

- rewaloryzacja zabytkowych cmentarzy oraz renowacja, ochrona i zachowanie miejsc pamięci i martyrologii za granicą;
- dokumentowanie utraconego i rozproszonego za granicą polskiego dziedzictwa (w tym badania naukowe, kwerendy biblioteczne i archiwalne i inwentaryzacja);
- promowanie badań naukowych nad dziedzictwem narodowym poza granicami kraju;
- upamiętnianie wybitnych osób lub zdarzeń historycznych związanych z dziedzictwem narodowym poza granicami kraju;
- pomoc instytucjom stowarzyszonym w Stałej Konferencji Muzeów, Bibliotek i Archiwów Polskich na Zachodzie oraz innym organizacjom i instytucjom polonijnym lub emigracyjnym, prowadzącym działalność w zakresie ochrony dziedzictwa narodowego poza granicami kraju.
- ochrona zabytków archeologicznych,
 - inwentaryzacja zabytków archeologicznych;
 - badanie, dokumentowanie, opracowanie wyników nieinwestorskich ratowniczych badań zabytków archeologicznych;
 - rewitalizacja, rewaloryzacja, konserwacja, renowacja, modernizacja i adaptacja na cele publiczne nieruchomości zabytków archeologicznych o własnej formie krajobrazowej;
 - konserwacja ruchomych zabytków archeologicznych;
 - zabezpieczanie zabytków archeologicznych przed zagrożeniami naturalnymi;
 - ochrona zabytków archeologicznych na wypadek eksploatacji rabunkowej;
 - opracowanie i publikowanie wyników badań archeologicznych;
 - badania zabytków archeologicznych posiadających znaczenie dla polskiego dziedzictwa narodowego znajdujących się poza granicami kraju.
- tworzenie zasobów cyfrowych dziedzictwa kulturowego,
 - współfinansowanie budowy i rozbudowy sieci i systemów informatycznych;
 - budowa baz danych, stron internetowych i portali z zakresu kultury i dziedzictwa narodowego;
 - wyposażenie pracowni digitalizacyjnych;
 - realizacja prac badawczych w zakresie tworzenia i udostępniania zasobów cyfrowych, w tym opracowanie standardów;
 - tworzenie kolekcji cyfrowych;
 - współfinansowanie digitalizacji dokumentów bibliotecznych, archiwalnych i muzealiów.
- ochrona zabytkowych cmentarzy.
 - Działania planowane do przeprowadzenia na cmentarzach wpisanych do rejestru zabytków, z wyłączeniem grobów i cmentarzy wojennych, polegające na wykonaniu prac:
 - konserwatorskich i restauratorskich przy zabytkowych budowlach grobowych i zabytkowych nagrobkach,
 - pielęgnacyjnych dotyczących zieleni,
 - związanych z renowacją,
 - dokumentacyjnych.

Podstawowym celem programu jest: ochrona i zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, zwiększanie narodowego zasobu dziedzictwa kulturowego (w tym dziedzictwa archeologicznego), kompleksowa rewaloryzacja zabytków, zwiększenie roli zabytków i muzealiów w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości poprzez tworzenie zintegrowanych narodowych produktów turystycznych, poprawa warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w zakresie ochrony zabytków i ich dokumentacji, zabezpieczenie zabytków, muze-

aliów i archiwaliów przed skutkami klęsk żywiołowych, kradzieżami i nielegalnym wywozem za granicę oraz na wypadek sytuacji kryzysowych, udostępnianie zabytków na cele publiczne, utrwalanie zasobów dziedzictwa kulturowego w formie cyfrowej, renowacja i konserwacja zabytkowych cmentarzy (z wyjątkiem grobów i cmentarzy wojennych).

Możliwe jest także skorzystanie przez Gminy z Programu Operacyjnego Promesa Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Celem programu jest zwiększenie efektywności wykorzystania środków europejskich na rzecz rozwoju kultury. Program polega na dofinansowaniu przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego wkładu krajowego do wybranych projektów kulturalnych, realizowanych ze środków europejskich.

Promesa MKiDN może pokrywać maksymalnie 90 % wkładu krajowego. W szczególnych przypadkach Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego może zdecydować o pokryciu więcej niż 90 % wkładu krajowego.

D. Fundusz Kościelny

Jednostki samorządu terytorialnego mają możliwość skorzystania ze środków tego funduszu dla sfinansowania prac przy obiektach sakralnych, nie obejmujących konserwacji ruchomego wyposażenia kościołów. Celem funduszu jest między innymi konserwacja i odbudowa miejsc poświęconych kultowi religijnemu, a także obiektów sakralnych o wartości zabytkowej.

E. Program Operacyjny "Infrastruktura i Środowisko" na lata 2007-2013

Program Operacyjny "Infrastruktura i Środowisko" na lata 2007-2013 stanowi jeden z programów operacyjnych będących podstawowym narzędziem do osiągnięcia założonych w Narodowych Strategicznych Ramach Odniesienia celów przy wykorzystaniu środków Funduszu Spójności i Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego.

Głównym celem Programu jest podniesienie atrakcyjności inwestycyjnej Polski i jej regionów poprzez rozwój infrastruktury technicznej przy równoczesnej ochronie i poprawie stanu środowiska, zdrowia, zachowaniu tożsamości kulturowej i rozwijaniu spójności terytorialnej.

W ramach Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko realizowanych będzie 17 osi priorytetowych. Priorytet XII nosi nazwę Kultura i dziedzictwo kulturowe. Jego celem jest Wykorzystanie potencjału kultury i dziedzictwa kulturowego o znaczeniu światowym i europejskim dla zwiększenia atrakcyjności Polski.

Cel strategiczny priorytetu będzie realizowany poprzez następujące cele szczegółowe:

1. Ochrona i zachowanie dziedzictwa kulturowego o znaczeniu ponadregionalnym.
2. Poprawa stanu infrastruktury kulturalnej o znaczeniu ponadregionalnym oraz zwiększenie dostępu do kultury.

W ramach priorytetu realizowane będą projekty związane przede wszystkim z rozbudową i modernizacją infrastruktury kultury i ochrony dziedzictwa kulturowego o znaczeniu ponadregionalnym. Zadania z zakresu ochrony i zachowania zabytków nieruchomości o znaczeniu ponadregionalnym obejmą m.in. obiekty wpisane na listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Naturalnego UNESCO lub uznane przez Prezydenta RP za Pomniki Historii. Wsparcie mają również otrzymać pro-

jekty z zakresu ochrony zabytków ruchomych, a także z zakresu rozwoju zasobów cyfrowych w dziedzinie zasobów bibliotecznych i archiwalnych oraz zasobów wirtualnych muzeów. W ramach tego priorytetu będą realizowane także zadania z zakresu rozwoju oraz poprawy stanu infrastruktury kultury.

Beneficjentami pomocy mogą być:

W ramach projektów dotyczących budowy i rozbudowy infrastruktury:

- jednostki samorządu terytorialnego,
- instytucje kultury (samorządowe, państwowe oraz współprowadzone z ministrem właściwym ds. kultury i dziedzictwa narodowego),
- szkoły i uczelnie artystyczne,
- organizacje pozarządowe ze sfery kultury,

W ramach projektów dotyczących ochrony i zachowania dziedzictwa kulturowego:

- jednostki samorządu terytorialnego,
- kościelne osoby prawne,
- instytucje kultury (samorządowe, państwowe oraz współprowadzone z ministrem właściwym ds. kultury i dziedzictwa narodowego),
- uczelnie publiczne,
- archiwa państwowe,
- organizacje pozarządowe ze sfery kultury,
- zabytkowa kopalnia soli w Bochni i Wieliczce.

Podstawa prawna

Jak można przeczytać w Narodowym Programie Kultury "Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego" na lata 2004-2013 kultura to, w rozumieniu historycznym, także dziedzictwo narodowe, wytwory i czynności danego narodu, należące do kategorii kultury symbolicznej, mające wyjątkową powszechną wartość, szczególnie dla danego narodu poprzez dawanie poczucia identyfikacji, więzi. Są to w szczególności: dobra ruchome lub nieruchome, zarówno religijne, jak i świeckie (na przykład zabytki historii, architektury, sztuki, rzeźby, malarstwa, muzyki, literatury); stanowiska archeologiczne; zespoły budowlane posiadające jako takie znaczenie historyczne lub artystyczne; dzieła sztuki, rękopisy, książki i inne przedmioty o znaczeniu artystycznym, historycznym lub archeologicznym, jak również zbiory naukowe i zbiory książek, archiwaliów lub reprodukcji wyżej określonych dóbr.¹

Do dbałości o dziedzictwo narodowe w Polsce w sposób bezpośredni obowiązują:

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej,
- ustawa o działach administracji rządowej,
- ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

W myśl Ustawy o działach administracji rządowej dział kultura i ochrona dziedzictwa narodowego obejmuje sprawy rozwoju i opieki nad materialnym i niematerialnym dziedzictwem narodowym oraz sprawy działalności kulturalnej, w tym mecenatu państwowego nad tą działalnością, w szczególności w zakresie:

- podtrzymywania i rozpowszechniania tradycji narodowej i państwowej,
- ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, działalności muzeów,
- miejsc pamięci narodowej, grobów i cmentarzy wojennych, pomników zglądy i ich stref ochronnych,
- działalności twórczej, artystycznej, kultury ludowej i rękodzieła artystycznego oraz ich ochrony,

- wydawnictw, księgarstwa, bibliotek i czytelnictwa,
- edukacji kulturalnej,
- wystaw artystycznych,
- polityki audiowizualnej,
- amatorskiego ruchu artystycznego, organizacji i stowarzyszeń regionalnych oraz społeczno-kulturalnych,
- wymiany kulturalnej z zagranicą,
- działalności widowiskowej i rozrywkowej.

Podstawę prawną sporządzania powiatowych i gminnych programów opieki nad zabytkami stanowi Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. O ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U.03.162.1568), która wprowadza obowiązek sporządzania przez samorządy zarówno wojewódzkie, powiatowe oraz gminne programów opieki nad zabytkami.

Zgodnie z art. 87 ust. 1 zarząd województwa, powiatu lub wójt (burmistrz, prezydent miasta) zobowiązany jest do sporządzania na okres 4 lat wojewódzkiego, powiatowego lub gminnego programu opieki nad zabytkami.

Powyższa ustawa reguluje szereg kwestii związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego w Polsce. W sposób całościowy określa pojęcia zabytku, ochrony i opieki nad zabytkami, form ochrony, kompetencje organów ochrony zabytków, w tym administracji rządowej i samorządowej, formy finansowania opieki nad zabytkami, ich ewidencjonowania itd.

Zgodnie z kolejnymi artykułami Ustawy:

- **Ochrona zabytków** polega na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwale zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie, zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków, udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków, przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę, kontrole stanu zachowania i przeznaczenia zabytków, uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.
- **Opieka nad zabytkiem** sprawowana jest przez jego właściciela lub posiadacza i polega na zapewnieniu warunków naukowego badania i dokumentowania zabytku; prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku; zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie; korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwale zachowanie jego wartości; popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz o jego znaczeniu dla historii kultury.
- **Zabytek** jest to nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.
- **Zabytki nieruchome** są to krajobrazy kulturowe, układy urbanistyczne, ruralistyczne i zespoły budowlane, dzieła architektury i budownictwa, dzieła budownictwa obronnego, obiekty techniki, cmentarze, parki, ogrody i inne formy zaprojektowanej zieleni, miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne lub działalność wybitnych osobistości bądź instytucji.
- **Zabytki ruchome** są to dzieła sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej, kolekcje, numizmaty oraz pamiątki historyczne, wytwory techniki, materiały biblioteczne, instrumenty muzyczne, wytwory sztuki ludowej i rękodzieła oraz inne obiekty etnograficzne oraz przedmioty upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

¹ NARODOWY PROGRAM KULTURY "OCHRONA ZABYTKÓW I DZIEDZICTWA KULTUROWEGO" NA LATA 2004-2013, s. 6

- **Zabytki archeologiczne** są pozostałości terenowe pradziejowego i historycznego osadnictwa, cmentarzyska, kurhany, relikty działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Ustawa wprowadziła również formy ochrony zabytków:

- wpis do rejestru zabytków, dokonywany na podstawie prawomocnej decyzji administracyjnej wojewódzkiego konserwatora zabytków,
- uznanie za pomnik historii, dokonywane przez Prezydenta RP w drodze rozporządzenia,
- utworzenie parku kulturowego, następujące w drodze uchwały rady Gminy
- ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, przyjmowanym w drodze uchwały rady Gminy.

Z mocy Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami organami ochrony zabytków w Polsce są:

- Minister Kultury, w imieniu którego zadania i kompetencje, dotyczące ochrony zabytków, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków,
- wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje zakresie ochrony zabytków wykonuje wojewódzki konserwator zabytków.

XII. Propozycje nowych szlaków turystycznych

W powiecie gorlickim istnieją obecnie dwa szlaki turystyczne o tematyce historycznej:

- Szlak budownictwa drewnianego
- Szlak cmentarzy z I wojny światowej

Jednocześnie bardzo szerokie zasoby kulturowe gmin powiatu gorlickiego determinują konieczność zaproponowania kolejnych szlaków tematycznych. Będą to kolejne propozycje w ramach bardzo dynamicznie rozwijającej się turystyki weekendowej i jednodniowej. Taka forma spędzania wolnego czasu cieszy się coraz większą popularnością i w przyszłości ma szansę przyczynić się do zwiększenia wpływów budżetowych z szeroko rozumianej turystyki.

Proponowane szlaki turystyczne:

- Szlak miast średniowiecznych lokowanych na prawie niemieckim,

- Szlak renesansu,
- Szlak kultury łemkowskiej,
- Szlak kultury żydowskiej,
- Szlak pałaców i dworów,
- Szlak chrześcijańskich sanktuariów,
- Szlak tradycji przemysłu naftowego.

Każda z przedstawionych propozycji szlaku turystycznego powinna być opracowana na podstawie jednolitego wzorca. Przyczyni się to do obniżenia nakładów inwestycyjnych i zaprezentowania jednolitej, łatwo identyfikowalnej oferty szerokiego gronu odbiorców. Każdy ze szlaków w powiecie gorlickim powinien być jedynie częścią szerszej oferty znacznie wybiegającej terytorialnie poza obszar regionu. Jako że zadanie przygotowania nowych szlaków ma charakter międzygminny powinno być ono realizowane na szczeblu powiatu.

A. Szlak miast średniowiecznych lokowanych na prawie niemieckim

Na Szlaku miast średniowiecznych lokowanych na prawie niemieckim powinny znaleźć się trzy propozycje o najlepiej zachowanych układach urbanistycznych - Biecz, Bobowa, Gorlice. W każdym z miast wskazane jest umieszczenie dwóch tablic: pierwszej - informującej o danym układzie urbanistycznym, drugiej - informującej o możliwości zobaczenia dwóch pozostałych miejsc (razem 6 tablic). Przygotowanie tablic powinno uwzględniać opracowanie dokumentacji opisowej i fotograficznej. Materiały te mogą być wykorzystane w publikacji promującej atrakcje turystyczne całego powiatu gorlickiego. Dodatkowo dokumentacja fotograficzna posłuży przygotowaniu widokówek (3 miejsca po 5 rodzajów). Konieczne jest wykonanie oznaczeń drogowych, dla turystów podróżujących samochodami i na rowerach. Każde z miast powinno być oznaczone specjalnie przygotowanymi tabliczkami (z podaniem odległości) - sugeruje się wykonanie 5 tabliczek informacyjnych dla każdego z trzech punktów na trasie szlaku (razem 15 tablic). Wszystkie informacje o szlaku turystycznym powinny znaleźć się na stronie internetowej powiatu.

Poniższa tabela przedstawia niezbędne nakłady inwestycyjne. Wysokość kosztów ma charakter orientacyjny.

Lp.	Wyszczególnienie	Koszt jednostkowy	Ilość	Wartość
1	Tablice informacyjne	2 000,00 zł	6	12 000,00 zł
2	Tablice drogowe	1 000,00 zł	15	15 000,00 zł
3	Dokumentacja opisowa	1 000,00 zł	3	3 000,00 zł
4	Dokumentacja fotograficzna	300,00 zł	3	900,00 zł
5	Koordinacja projektu	1 000,00 zł	1	1 000,00 zł
6	Podróże służbowe	0,78 zł	500	392,30 zł
7	Aktualizacja strony internetowej	300,00 zł	1	300,00 zł
8	Przygotowanie projektów widokówek	150,00 zł	15	2 250,00 zł
	RAZEM			34 842,30 zł

Szacuje się że w kolejnych latach (2009-2017) konieczne będzie poniesienie następujących kosztów konserwatorskich:

- 6 tablic informacyjnych - dwukrotna w roku konserwacja 6 x 2 x 300 zł = 3600 zł

- 15 tablic drogowych - dwukrotna w roku konserwacja 15 x 2 x 200 zł = 6000 zł
- Podróże służbowe - przeglądy kontrolne, monitorowanie, dojazd przy przeprowadzaniu prac konserwatorskich ok. 1000 km rocznie

Poniższa tabela przedstawia zestawienie kosztów:

Rok	Tablice informacyjne	Tablice drogowe	Podróże służbowe	Razem
2009	3 600,00 zł	6 000,00 zł	784,60 zł	10 384,60 zł
2010	3 600,00 zł	6 000,00 zł	784,60 zł	10 384,60 zł
2011	3 600,00 zł	6 000,00 zł	784,60 zł	10 384,60 zł
2012	3 600,00 zł	6 000,00 zł	784,60 zł	10 384,60 zł
2013	3 600,00 zł	6 000,00 zł	784,60 zł	10 384,60 zł
2014	3 600,00 zł	6 000,00 zł	784,60 zł	10 384,60 zł
2015	3 600,00 zł	6 000,00 zł	784,60 zł	10 384,60 zł
2016	3 600,00 zł	6 000,00 zł	784,60 zł	10 384,60 zł
2017	3 600,00 zł	6 000,00 zł	784,60 zł	10 384,60 zł

Dzięki rozszerzeniu oferty turystycznej powiatu można liczyć na zwiększenie wpływów z szeroko rozumianej turystyki. Można spodziewać się zwiększenia liczby turystów. Założenia do oszacowania korzyści społeczno-ekonomicznych są następujące:

- 1 osoba zostanie zatrudniona do koordynacji projektu (umowa zlecenie, 1000 zł)
- miasta zostaną odwiedzone przez 2 nowych turystów dziennie w ramach turystyki jednodniowej (szacuje się, że każdy z nich wyda około 50 zł na gastronomię, transport, pamiątki etc.) - rocznie 730 osób x 50 zł = 36500 zł

- miasta zostaną odwiedzone przez 2 nowych turystów w każdy weekend w ramach turystyki weekendowej (szacuje się, że każdy z nich wyda około 1500 zł na nocleg, gastronomię, transport, pamiątki etc.) - rocznie 100 osób x 150 zł = 15000 zł

Obliczenia zostały wykonane przy uwzględnieniu rocznego 3 % wzrostu PKB, inflacja została pominięta.

Poniższa tabela przedstawia korzyści społeczno ekonomiczne płynące ze wzbogacenia oferty turystycznej regionu - okres 10 lat (2008-2017).

Rok	Turystyka jednodniowa	Turystyka weekendowa	Inne	Razem
2008	36 500,00 zł	15 000,00 zł	1 000,00 zł	52 500,00 zł
2009	37 595,00 zł	15 450,00 zł	- zł	53 045,00 zł
2010	38 722,85 zł	15 913,50 zł	- zł	54 636,35 zł
2011	39 884,54 zł	16 390,91 zł	- zł	56 275,44 zł
2012	41 081,07 zł	16 882,63 zł	- zł	57 963,70 zł
2013	42 313,50 zł	17 389,11 zł	- zł	59 702,61 zł
2014	43 582,91 zł	17 910,78 zł	- zł	61 493,69 zł
2015	44 890,40 zł	18 448,11 zł	- zł	63 338,50 zł
2016	46 237,11 zł	19 001,55 zł	- zł	65 238,66 zł
2017	47 624,22 zł	19 571,60 zł	- zł	67 195,82 zł

Poniższa tabela przedstawia relacje nakładów do korzyści społeczno-ekonomicznych w perspektywie 10 lat (2008-2017).

Lp.	Wyszczególnienie	2008	2009	2010	2011
1	Nakłady inwestycyjne	34 842,30 zł	- zł	- zł	- zł
2	Nakłady konserwatorskie	- zł	10 384,60 zł	10 384,60 zł	10 384,60 zł
3	Nakłady łączne	34 842,30 zł	10 384,60 zł	10 384,60 zł	10 384,60 zł
4	Korzyści społeczno-ekonomiczne	52 500,00 zł	53 045,00 zł	54 636,35 zł	56 275,44 zł
	Bilans	17 657,70 zł	42 660,40 zł	44 251,75 zł	45 890,84 zł

2012	2013	2014	2015	2016	2017
- zł	- zł	- zł	- zł	- zł	- zł
10 384,60 zł	10 384,60 zł	10 384,60 zł	10 384,60 zł	10 384,60 zł	10 384,60 zł
10 384,60 zł	10 384,60 zł	10 384,60 zł	10 384,60 zł	10 384,60 zł	10 384,60 zł
57 963,70 zł	59 702,61 zł	61 493,69 zł	63 338,50 zł	65 238,66 zł	67 195,82 zł
47 579,10 zł	49 318,01 zł	51 109,09 zł	52 953,90 zł	54 854,06 zł	56 811,22 zł

B. Szlak renesansu

Szlak renesansu w powiecie gorlickim powinien być częścią Szlaku karpackiego renesansu, a na terenie omawianego powiatu konieczne jest umieszczenie następujących propozycji: dwór w Szymbarku, dwór w Jeżowie, wieża ratuszowa w Bieczu, Dom Kromera w Bieczu, Dom Barianów-Rokickich w Bieczu, Dom Chodorów, dzwonnica kościelna w Bieczu i malowidło w kościele parafialnym w Bieczu. Na terenie powiatu gorlickiego szlak obejmowałby 8 punktów zlokalizowanych w trzech miejscowościach. Przy każdym z zabytków wskazane jest umieszczenie dwóch tablic: pierwszej - informującej o danym zabytku okresu renesansu, drugiej - informującej o możliwości zobaczenia innych punktów szlaku (razem 16 tablic). Przygotowanie tablic powin-

no uwzględniać opracowanie dokumentacji opisowej i fotograficznej. Materiały te mogą być wykorzystane w publikacji promującej atrakcje turystyczne całego powiatu gorlickiego. Dodatkowo dokumentacja fotograficzna posłuży przygotowaniu widokówek (8 miejsc po 5 rodzajów). Konieczne jest wykonanie oznaczeń drogowych, dla turystów podróżujących samochodami i na rowerach. Każda z trzech miejscowości powinna być oznaczona specjalnie przygotowanymi tabliczkami (z podaniem odległości) - sugeruje się wykonanie 5 tabliczek informacyjnych dla każdej miejscowości na trasie szlaku (razem 15 tablic). Wszystkie informacje o szlaku turystycznym powinny znaleźć się na stronie internetowej powiatu.

Poniższa tabela przedstawia niezbędne nakłady inwestycyjne. Wysokość kosztów ma charakter orientacyjny.

Lp.	Wyszczególnienie	Koszt jednostkowy	Ilość	Wartość
1	Tablice informacyjne	2 000,00 zł	16	32 000,00 zł
2	Tablice drogowe	1 000,00 zł	15	15 000,00 zł
3	Dokumentacja opisowa	1 000,00 zł	8	8 000,00 zł
4	Dokumentacja fotograficzna	300,00 zł	8	2 400,00 zł
5	Koordinacja projektu	2 000,00 zł	1	2 000,00 zł
6	Podróże służbowe	0,78 zł	1000	784,60 zł
7	Aktualizacja strony internetowej	500,00 zł	1	500,00 zł
8	Przygotowanie projektów widokówek	150,00 zł	40	6 000,00 zł
RAZEM				66 684,60 zł

Szacuje się, że w kolejnych latach (2009-2017) konieczne będzie poniesienie następujących kosztów konserwatorskich:

- 16 tablic informacyjnych - dwukrotna w roku konserwacja 16 x 2 x 300 zł = 9600 zł
- 15 tablic drogowych - dwukrotna w roku konserwacja 15 x 2 x 200 zł = 6000 zł

- Podróże służbowe - przeglądy kontrolne, monitorowanie, dojazd przy przeprowadzaniu prac konserwatorskich ok. 2000 km rocznie

Poniższa tabela przedstawia zestawienie kosztów:

Rok	Tablice informacyjne	Tablice drogowe	Podróże służbowe	Razem
2009	9 600,00 zł	6 000,00 zł	1 569,20 zł	17 169,20 zł
2010	9 600,00 zł	6 000,00 zł	1 569,20 zł	17 169,20 zł
2011	9 600,00 zł	6 000,00 zł	1 569,20 zł	17 169,20 zł
2012	9 600,00 zł	6 000,00 zł	1 569,20 zł	17 169,20 zł
2013	9 600,00 zł	6 000,00 zł	1 569,20 zł	17 169,20 zł
2014	9 600,00 zł	6 000,00 zł	1 569,20 zł	17 169,20 zł
2015	9 600,00 zł	6 000,00 zł	1 569,20 zł	17 169,20 zł
2016	9 600,00 zł	6 000,00 zł	1 569,20 zł	17 169,20 zł
2017	9 600,00 zł	6 000,00 zł	1 569,20 zł	17 169,20 zł

Dzięki rozszerzeniu oferty turystycznej powiatu można liczyć na zwiększenie wpływów z szeroko rozumianej turystyki. Można spodziewać się zwiększenia liczby turystów. Założenia do oszacowania korzyści społeczno-ekonomicznych są następujące:

- 1 osoba zostanie zatrudniona do koordynacji projektu (umowa zlecenie, 2000 zł)
- miejscowości zostaną odwiedzone przez 2 nowych turystów dziennie w ramach turystyki jednodniowej (szacuje się, że każdy z nich wyda około 50 zł na gastronomię, transport, pamiątki etc.) - rocznie 730 osób x 50 zł = 36500 zł

- miasta zostaną odwiedzone przez 2 nowych turystów w każdy weekend w ramach turystyki weekendowej (szacuje się, że każdy z nich wyda około 150 zł na nocleg, gastronomię, transport, pamiątki etc.) - rocznie 100 osób x 150 zł = 15000 zł

Obliczenia zostały wykonane przy uwzględnieniu rocznego 3 % wzrostu PKB, inflacja została pominięta.

Poniższa tabela przedstawia korzyści społeczno ekonomiczne płynące ze wzbogacenia oferty turystycznej regionu - okres 10 lat (2008-2017).

Rok	Turystyka jednodniowa	Turystyka weekendowa	Inne	Razem
2008	36 500,00 zł	15 000,00 zł	2 000,00 zł	53 500,00 zł
2009	37 595,00 zł	15 450,00 zł	- zł	53 045,00 zł
2010	38 722,85 zł	15 913,50 zł	- zł	54 636,35 zł
2011	39 884,54 zł	16 390,91 zł	- zł	56 275,44 zł
2012	41 081,07 zł	16 882,63 zł	- zł	57 963,70 zł
2013	42 313,50 zł	17 389,11 zł	- zł	59 702,61 zł
2014	43 582,91 zł	17 910,78 zł	- zł	61 493,69 zł
2015	44 890,40 zł	18 448,11 zł	- zł	63 338,50 zł
2016	46 237,11 zł	19 001,55 zł	- zł	65 238,66 zł
2017	47 624,22 zł	19 571,60 zł	- zł	67 195,82 zł

Poniższa tabela przedstawia relacje nakładów do korzyści społeczno-ekonomicznych w perspektywie 10 lat (2008-2017).

Lp.	Wyszczególnienie	2008	2009	2010	2011
1	Nakłady inwestycyjne	66 684,60 zł	- zł	- zł	- zł
2	Nakłady konserwatorskie	- zł	17 169,20 zł	17 169,20 zł	17 169,20 zł
3	Nakłady łączne	66 684,60 zł	17 169,20 zł	17 169,20 zł	17 169,20 zł
4	Korzyści społeczno-ekonomiczne	53 500,00 zł	53 045,00 zł	54 636,35 zł	56 275,44 zł
	Bilans	- 13 184,60 zł	35 875,80 zł	37 467,15 zł	39 106,24 zł

2012	2013	2014	2015	2016	2017
- zł	- zł	- zł	- zł	- zł	- zł
17 169,20 zł	17 169,20 zł	17 169,20 zł	17 169,20 zł	17 169,20 zł	17 169,20 zł
17 169,20 zł	17 169,20 zł	17 169,20 zł	17 169,20 zł	17 169,20 zł	17 169,20 zł
57 963,70 zł	59 702,61 zł	61 493,69 zł	63 338,50 zł	65 238,66 zł	67 195,82 zł
40 794,50 zł	42 533,41 zł	44 324,49 zł	46 169,30 zł	48 069,46 zł	50 026,62 zł

C. Szlak kultury łemkowskiej

Szlak prezentujący kulturę łemkowską powinien swoim zasięgiem obejmować tereny położone po obu stronach Karpat. W powiecie gorlickim na Szlaku kultury łemkowskiej powinny znaleźć się następujące propozycje: Muzeum Rzemiosła Łemkowskiego im. Stefana Czerhonia i w Bielance i miejsce dorocznej "Łemkowskiej Watry" w Zdynii. Propozycja powinna obejmować dwa punkty zlokalizowane w dwóch miejscowościach. W każdym z miejsc wskazane jest umieszczenie dwóch tablic: pierwszej - informującej o danym zabytku kultury łemkowskiej, drugiej - informującej o możliwości zobaczenia innych punktów szlaku (razem 4 tablice). Przygotowanie tablic powinno uwzględniać opraco-

wanie dokumentacji opisowej i fotograficznej. Materiały te mogą być wykorzystane w publikacji promującej atrakcje turystyczne całego powiatu gorlickiego. Dodatkowo dokumentacja fotograficzna posłuży przygotowaniu widokówek (2 miejsca po 5 rodzajów). Konieczne jest wykonanie oznaczeń drogowych, dla turystów podróżujących samochodami i na rowerach. Obie miejscowości powinny być oznaczone specjalnie przygotowanymi tabliczkami (z podaniem odległości) - sugeruje się wykonanie 5 tabliczek informacyjnych dla każdej miejscowości na trasie szlaku (razem 10 tablic). Wszystkie informacje o szlaku turystycznym powinny znaleźć się na stronie internetowej powiatu.

Poniższa tabela przedstawia niezbędne nakłady inwestycyjne. Wysokość kosztów ma charakter orientacyjny.

Lp.	Wyszczególnienie	Koszt jednostkowy	Ilość	Wartość
1	Tablice informacyjne	2 000,00 zł	4	8 000,00 zł
2	Tablice drogowe	1 000,00 zł	10	10 000,00 zł
3	Dokumentacja opisowa	1 000,00 zł	2	2 000,00 zł
4	Dokumentacja fotograficzna	300,00 zł	2	600,00 zł
5	Koordynacja projektu	1 000,00 zł	1	1 000,00 zł

Lp.	Wyszczególnienie	Koszt jednostkowy	Ilość	Wartość
6	Podróże służbowe	0,78 zł	500	392,30 zł
7	Aktualizacja strony internetowej	200,00 zł	1	200,00 zł
8	Przygotowanie projektów widokówek	150,00 zł	10	1 500,00 zł
	RAZEM			23 692,30 zł

Szacuje się, że w kolejnych latach (2009-2017) konieczne będzie poniesienie następujących kosztów konserwatorskich:

- 4 tablice informacyjne - dwukrotna w roku konserwacja 4 x 2 x 300 zł = 2400 zł
- 10 tablic drogowych - dwukrotna w roku konserwacja 10 x 2 x 200 zł = 4000 zł

- Podróże służbowe - przeglądy kontrolne, monitorowanie, dojazd przy przeprowadzaniu prac konserwatorskich ok. 500 km rocznie.

Poniższa tabela przedstawia zestawienie kosztów:

Rok	Tablice informacyjne	Tablice drogowe	Podróże służbowe	Razem
2009	2 400,00 zł	4 000,00 zł	392,30 zł	6 792,30 zł
2010	2 400,00 zł	4 000,00 zł	392,30 zł	6 792,30 zł
2011	2 400,00 zł	4 000,00 zł	392,30 zł	6 792,30 zł
2012	2 400,00 zł	4 000,00 zł	392,30 zł	6 792,30 zł
2013	2 400,00 zł	4 000,00 zł	392,30 zł	6 792,30 zł
2014	2 400,00 zł	4 000,00 zł	392,30 zł	6 792,30 zł
2015	2 400,00 zł	4 000,00 zł	392,30 zł	6 792,30 zł
2016	2 400,00 zł	4 000,00 zł	392,30 zł	6 792,30 zł
2017	2 400,00 zł	4 000,00 zł	392,30 zł	6 792,30 zł

Dzięki rozszerzeniu oferty turystycznej powiatu można liczyć na zwiększenie wpływów z szeroko rozumianej turystyki. Można spodziewać się zwiększenia liczby turystów. Założenia do oszacowania korzyści społeczno-ekonomicznych są następujące:

- 1 osoba zostanie zatrudniona do koordynacji projektu (umowa zlecenie, 1000 zł),
- miejscowości zostaną odwiedzone przez 1 nowego turystę dziennie w ramach turystyki jednodniowej (szacuje się, że każdy z nich wyda około 50 zł na gastronomię, transport, pamiątki etc.) - rocznie 365 osób x 50 zł = 18250 zł,

- miasta zostaną odwiedzone przez 1 nowego turystę w każdy weekend w ramach turystyki weekendowej (szacuje się, że każdy z nich wyda około 150 zł na nocleg, gastronomię, transport, pamiątki etc.) - rocznie 50 osób x 150 zł = 7500 zł,

Obliczenia zostały wykonane przy uwzględnieniu rocznego 3 % wzrostu PKB, inflacja została pominięta.

Poniższa tabela przedstawia korzyści społeczno-ekonomiczne płynące ze wzbogacenia oferty turystycznej regionu - okres 10 lat (2008-2017).

Rok	Turystyka jednodniowa	Turystyka weekendowa	Inne	Razem
2008	18 250,00 zł	7 500,00 zł	1 000,00 zł	26 750,00 zł
2009	18 797,50 zł	7 725,00 zł	- zł	26 522,50 zł
2010	19 361,43 zł	7 956,75 zł	- zł	27 318,18 zł
2011	19 942,27 zł	8 195,45 zł	- zł	28 137,72 zł
2012	20 540,54 zł	8 441,32 zł	- zł	28 981,85 zł
2013	21 156,75 zł	8 694,56 zł	- zł	29 851,31 zł
2014	21 791,45 zł	8 955,39 zł	- zł	30 746,85 zł
2015	22 445,20 zł	9 224,05 zł	- zł	31 669,25 zł
2016	23 118,55 zł	9 500,78 zł	- zł	32 619,33 zł
2017	23 812,11 zł	9 785,80 zł	- zł	33 597,91 zł

Poniższa tabela przedstawia relacje nakładów do korzyści społeczno-ekonomicznych w perspektywie 10 lat (2008-2017).

Lp.	Wyszczególnienie	2008	2009	2010	2011
1	Nakłady inwestycyjne	23 692,30 zł	- zł	- zł	- zł
2	Nakłady konserwatorskie	- zł	6 792,30 zł	6 792,30 zł	6 792,30 zł
3	Nakłady łączne	23 692,30 zł	6 792,30 zł	6 792,30 zł	6 792,30 zł
4	Korzyści społeczno-ekonomiczne	26 750,00 zł	26 522,50 zł	27 318,18 zł	28 137,72 zł
	Bilans	3 057,70 zł	19 730,20 zł	20 525,88 zł	21 345,42 zł

2012	2013	2014	2015	2016	2017
- zł	- zł	- zł	- zł	- zł	- zł
6 792,30 zł	6 792,30 zł	6 792,30 zł	6 792,30 zł	6 792,30 zł	6 792,30 zł
6 792,30 zł	6 792,30 zł	6 792,30 zł	6 792,30 zł	6 792,30 zł	6 792,30 zł
28 981,85 zł	29 851,31 zł	30 746,85 zł	31 669,25 zł	32 619,33 zł	33 597,91 zł
22 189,55 zł	23 059,01 zł	23 954,55 zł	24 876,95 zł	25 827,03 zł	26 805,61 zł

D. Szlak kultury żydowskiej

W ramach szlaku kultury żydowskiej powinny zostać uwzględnione następujące propozycje:

Bożnica w Bobowej, cmentarz w Bobowej, cmentarz w Bieczu, cmentarz w Stróżówce, cmentarz w Gorlicach. Szlak na terenie powiatu gorlickiego obejmowałby 5 polecanych turystom lokalizacji znajdujących się w czterech miejscowościach. W każdym z miejsc wskazane jest umieszczenie dwóch tablic: pierwszej - informującej o danym zabytku kultury żydowskiej, drugiej - informującej o możliwości zobaczenia innych punktów szlaku (razem 10 tablic). Przygotowanie tablic powinno uwzględniać opracowanie dokumentacji opisowej i fotograficznej. Ma-

teriały te mogą być wykorzystane w publikacji promującej atrakcje turystyczne całego powiatu gorlickiego. Dodatkowo dokumentacja fotograficzna posłuży przygotowaniu widokówek (5 miejsca po 5 rodzajów). Konieczne jest wykonanie oznaczeń drogowych, dla turystów podróżujących samochodami i na rowerach. Każda z czterech miejscowości powinna być oznaczona specjalnie przygotowanymi tabliczkami (z podaniem odległości) - sugeruje się wykonanie 5 tabliczek informacyjnych dla każdej miejscowości na trasie szlaku (razem 20 tablic). Wszystkie informacje o szlaku turystycznym powinny znaleźć się na stronie internetowej powiatu.

Poniższa tabela przedstawia niezbędne nakłady inwestycyjne. Wysokość kosztów ma charakter orientacyjny.

Lp.	Wyszczególnienie	Koszt jednostkowy	Ilość	Wartość
1	Tablice informacyjne	2 000,00 zł	10	20 000,00 zł
2	Tablice drogowe	1 000,00 zł	20	20 000,00 zł
3	Dokumentacja opisowa	1 000,00 zł	5	5 000,00 zł
4	Dokumentacja fotograficzna	300,00 zł	5	1 500,00 zł
5	Koordinacja projektu	2 000,00 zł	1	2 000,00 zł
6	Podróże służbowe	0,78 zł	1000	784,60 zł
7	Aktualizacja strony internetowej	400,00 zł	1	400,00 zł
8	Przygotowanie projektów widokówek	150,00 zł	25	3 750,00 zł
	RAZEM			53 434,60 zł

Szacuje się, że w kolejnych latach (2009-2017) konieczne będzie poniesienie następujących kosztów konserwatorskich:
- 10 tablice informacyjne - dwukrotna w roku konserwacja
10 x 2 x 300 zł = 6000 zł
- 20 tablic drogowych - dwukrotna w roku konserwacja 20 x 2 x 200 zł = 8000 zł

- Podróże służbowe - przeglądy kontrolne, monitorowanie, dojazd przy przeprowadzaniu prac konserwatorskich ok. 1000 km rocznie.

Poniższa tabela przedstawia zestawienie kosztów:

Rok	Tablice informacyjne	Tablice drogowe	Podróże służbowe	Razem
2009	6 000,00 zł	8 000,00 zł	784,60 zł	14 784,60 zł
2010	6 000,00 zł	8 000,00 zł	784,60 zł	14 784,60 zł
2011	6 000,00 zł	8 000,00 zł	784,60 zł	14 784,60 zł
2012	6 000,00 zł	8 000,00 zł	784,60 zł	14 784,60 zł
2013	6 000,00 zł	8 000,00 zł	784,60 zł	14 784,60 zł
2014	6 000,00 zł	8 000,00 zł	784,60 zł	14 784,60 zł
2015	6 000,00 zł	8 000,00 zł	784,60 zł	14 784,60 zł
2016	6 000,00 zł	8 000,00 zł	784,60 zł	14 784,60 zł
2017	6 000,00 zł	8 000,00 zł	784,60 zł	14 784,60 zł

Dzięki rozszerzeniu oferty turystycznej powiatu można liczyć na zwiększenie wpływów z szeroko rozumianej turystyki. Można spodziewać się zwiększenia liczby turystów. Założenia do oszacowania korzyści społeczno-ekonomicznych są następujące:

- 1 osoba zostanie zatrudniona do koordynacji projektu (umowa zlecenie, 2000 zł)
- miejscowości zostaną odwiedzone przez 2 nowych turystów dziennie w ramach turystyki jednodniowej (szacuje się, że każdy z nich wyda około 50 zł na gastronomię, transport, pamiątki etc.) - rocznie 730 osób x 50 zł = 36500 zł

- miasta zostaną odwiedzone przez 2 nowych turystów w każdy weekend w ramach turystyki weekendowej (szacuje się, że każdy z nich wyda około 150 zł na nocleg, gastronomię, transport, pamiątki etc.) - rocznie 100 osób x 150 zł = 15000 zł

Obliczenia zostały wykonane przy uwzględnieniu rocznego 3 % wzrostu PKB, inflacja została pominięta.

Poniższa tabela przedstawia korzyści społeczno ekonomiczne płynące ze wzbogacenia oferty turystycznej regionu - okres 10 lat (2008-2017).

Rok	Turystyka jednodniowa	Turystyka weekendowa	Inne	Razem
2008	36 500,00 zł	15 000,00 zł	2 000,00 zł	53 500,00 zł
2009	37 595,00 zł	15 450,00 zł	- zł	53 045,00 zł
2010	38 722,85 zł	15 913,50 zł	- zł	54 636,35 zł
2011	39 884,54 zł	16 390,91 zł	- zł	56 275,44 zł
2012	41 081,07 zł	16 882,63 zł	- zł	57 963,70 zł
2013	42 313,50 zł	17 389,11 zł	- zł	59 702,61 zł
2014	43 582,91 zł	17 910,78 zł	- zł	61 493,69 zł
2015	44 890,40 zł	18 448,11 zł	- zł	63 338,50 zł
2016	46 237,11 zł	19 001,55 zł	- zł	65 238,66 zł
2017	47 624,22 zł	19 571,60 zł	- zł	67 195,82 zł

Poniższa tabela przedstawia relacje nakładów do korzyści społeczno-ekonomicznych w perspektywie 10 lat (2008-2017).

Lp.	Wyszczególnienie	2008	2009	2010	2011
1	Nakłady inwestycyjne	53 434,60 zł	- zł	- zł	- zł
2	Nakłady konserwatorskie	- zł	14 784,60 zł	14 784,60 zł	14 784,60 zł
3	Nakłady łączne	53 434,60 zł	14 784,60 zł	14 784,60 zł	14 784,60 zł
4	Korzyści społeczno-ekonomiczne	53 500,00 zł	53 045,00 zł	54 636,35 zł	56 275,44 zł
	Bilans	65,40 zł	38 260,40 zł	39 851,75 zł	41 490,84 zł

2012	2013	2014	2015	2016	2017
- zł	- zł	- zł	- zł	- zł	- zł
14 784,60 zł	14 784,60 zł	14 784,60 zł	14 784,60 zł	14 784,60 zł	14 784,60 zł
14 784,60 zł	14 784,60 zł	14 784,60 zł	14 784,60 zł	14 784,60 zł	14 784,60 zł
57 963,70 zł	59 702,61 zł	61 493,69 zł	63 338,50 zł	65 238,66 zł	67 195,82 zł
43 179,10 zł	44 918,01 zł	46 709,09 zł	48 553,90 zł	50 454,06 zł	52 411,22 zł

E. Szlak pałaców i dworów

W ramach szlaku pałaców i dworów turystom odwiedzającym powiat gorlicki należy zaproponować następujące propozycje: renesansowy zespół dworski w Jeżowie, renesansowy zespół dworski w Szymbarku, dworek Groblewskich w Bystrzycy, klasycystyczny zespół w Ropie, romantyczny zespół pałacowy w Zagórzanach, eklektyczny zespół pałacowy w Siarach i modernistyczny dwór w Lipinkach. Szlak na terenie powiatu gorlickiego obejmowałby 7 polecanych turystom lokalizacji znajdujących się w siedmiu różnych miejscowościach. W każdym z miejsc wskazane jest umieszczenie dwóch tablic: pierwszej - informującej o danym pałacu lub dworze, drugiej - informującej o możliwości zobaczenia innych punktów szlaku (razem 14 tablic). Przygotowanie ta-

blic powinno uwzględniać opracowanie dokumentacji opisowej i fotograficznej. Materiały te mogą być wykorzystane w publikacji promującej atrakcje turystyczne całego powiatu gorlickiego. Dodatkowo dokumentacja fotograficzna posłuży przygotowaniu widokówek (7 miejsc po 5 rodzajów). Konieczne jest wykonanie oznaczeń drogowych, dla turystów podróżujących samochodami i na rowerach. Każda z siedmiu miejscowości powinna być oznaczona specjalnie przygotowanymi tabliczkami (z podaniem odległości) - sugeruje się wykonanie 5 tabliczek informacyjnych dla każdej miejscowości na trasie szlaku (razem 35 tablic). Wszystkie informacje o szlaku turystycznym powinny znaleźć się na stronie internetowej powiatu. Poniższa tabela przedstawia niezbędne nakłady inwestycyjne. Wysokość kosztów ma charakter orientacyjny.

Lp.	Wyszczególnienie	Koszt jednostkowy	Ilość	Wartość
1	Tablice informacyjne	2 000,00 zł	14	28 000,00 zł
2	Tablice drogowe	1 000,00 zł	35	35 000,00 zł
3	Dokumentacja opisowa	1 000,00 zł	7	7 000,00 zł
4	Dokumentacja fotograficzna	300,00 zł	7	2 100,00 zł
5	Koordinacja projektu	2 000,00 zł	1	2 000,00 zł
6	Podróże służbowe	0,78 zł	1000	784,60 zł
7	Aktualizacja strony internetowej	500,00 zł	1	500,00 zł
8	Przygotowanie projektów widokówek	150,00 zł	35	5 250,00 zł
	RAZEM			80 634,60 zł

Szacuje się, że w kolejnych latach (2009-2017) konieczne będzie poniesienie następujących kosztów konserwatorskich:
- 14 tablic informacyjne - dwukrotna w roku konserwacja 14 x 2 x 300 zł = 8400 zł
- 35 tablic drogowych - dwukrotna w roku konserwacja 35 x 2 x 200 zł = 14000 zł

- Podróże służbowe - przeglądy kontrolne, monitorowanie, dojazd przy przeprowadzaniu prac konserwatorskich ok. 1000 km rocznie.

Poniższa tabela przedstawia zestawienie kosztów:

Rok	Tablice informacyjne	Tablice drogowe	Podróże służbowe	Razem
2009	8 400,00 zł	14 000,00 zł	784,60 zł	23 184,60 zł
2010	8 400,00 zł	14 000,00 zł	784,60 zł	23 184,60 zł
2011	8 400,00 zł	14 000,00 zł	784,60 zł	23 184,60 zł
2012	8 400,00 zł	14 000,00 zł	784,60 zł	23 184,60 zł
2013	8 400,00 zł	14 000,00 zł	784,60 zł	23 184,60 zł
2014	8 400,00 zł	14 000,00 zł	784,60 zł	23 184,60 zł
2015	8 400,00 zł	14 000,00 zł	784,60 zł	23 184,60 zł
2016	8 400,00 zł	14 000,00 zł	784,60 zł	23 184,60 zł
2017	8 400,00 zł	14 000,00 zł	784,60 zł	23 184,60 zł

Dzięki rozszerzeniu oferty turystycznej powiatu można liczyć na zwiększenie wpływów z szeroko rozumianej turystyki. Można spodziewać się zwiększenia liczby turystów. Założenia do oszacowania korzyści społeczno-ekonomicznych są następujące:

- 1 osoba zostanie zatrudniona do koordynacji projektu (umowa zlecenie, 2000 zł)
- miejscowości zostaną odwiedzone przez 2 nowych turystów dziennie w ramach turystyki jednodniowej (szacuje się, że każdy z nich wyda około 50 zł na gastronomię,

transport, pamiątki etc.) - rocznie 730 osób x 50 zł = 36500 zł
- miasta zostaną odwiedzone przez 2 nowych turystów w każdy weekend w ramach turystyki weekendowej (szacuje się, że każdy z nich wyda około 150 zł na nocleg, gastronomię, transport, pamiątki etc.) - rocznie 100 osób x 150 zł = 15000 zł

Obliczenia zostały wykonane przy uwzględnieniu rocznego 3 % wzrostu PKB, inflacja została pominięta.

Poniższa tabela przedstawia korzyści społeczno ekonomiczne płynące ze wzbogacenia oferty turystycznej regionu - okres 10 lat (2008-2017).

Rok	Turystyka jednodniowa	Turystyka weekendowa	Inne	Razem
2008	36 500,00 zł	15 000,00 zł	2 000,00 zł	53 500,00 zł
2009	37 595,00 zł	15 450,00 zł	- zł	53 045,00 zł
2010	38 722,85 zł	15 913,50 zł	- zł	54 636,35 zł
2011	39 884,54 zł	16 390,91 zł	- zł	56 275,44 zł
2012	41 081,07 zł	16 882,63 zł	- zł	57 963,70 zł
2013	42 313,50 zł	17 389,11 zł	- zł	59 702,61 zł
2014	43 582,91 zł	17 910,78 zł	- zł	61 493,69 zł
2015	44 890,40 zł	18 448,11 zł	- zł	63 338,50 zł
2016	46 237,11 zł	19 001,55 zł	- zł	65 238,66 zł
2017	47 624,22 zł	19 571,60 zł	- zł	67 195,82 zł

Poniższa tabela przedstawia relacje nakładów do korzyści społeczno-ekonomicznych w perspektywie 10 lat (2008-2017).

Lp.	Wyszczególnienie	2008	2009	2010	2011
1	Nakłady inwestycyjne	80 634,60 zł	- zł	- zł	- zł
2	Nakłady konserwatorskie	- zł	23 184,60 zł	23 184,60 zł	23 184,60 zł
3	Nakłady łączne	80 634,60 zł	23 184,60 zł	23 184,60 zł	23 184,60 zł
4	Korzyści społeczno-ekonomiczne	53 500,00 zł	53 045,00 zł	54 636,35 zł	56 275,44 zł
	Bilans	- 27 134,60 zł	29 860,40 zł	31 451,75 zł	33 090,84 zł

2012	2013	2014	2015	2016	2017
- zł	- zł	- zł	- zł	- zł	- zł
23 184,60 zł	23 184,60 zł	23 184,60 zł	23 184,60 zł	23 184,60 zł	23 184,60 zł
23 184,60 zł	23 184,60 zł	23 184,60 zł	23 184,60 zł	23 184,60 zł	23 184,60 zł
57 963,70 zł	59 702,61 zł	61 493,69 zł	63 338,50 zł	65 238,66 zł	67 195,82 zł
34 779,10 zł	36 518,01 zł	38 309,09 zł	40 153,90 zł	42 054,06 zł	44 011,22 zł

F. Szlak chrześcijańskich sanktuariów

W ramach tej propozycji turystycznej na terenie powiatu gorlickiego warte polecenia są: barokowy zespół kościelny w Kobylance, dwa kościoły w Moszczenicy (stary i nowy), kościół w Staszówce, dwa kościoły w Lipinkach (stary i nowy), kaplica na stoku góry Jawor w Wysowej, cerkiew prawosławna w Zdyni i cmentarz w Zdyni. Łącznie na trasie szlaku w powiecie gorlickim powinno znaleźć się 9 lokalizacji usytuowanych w sześciu miejscowościach. W każdym

z miejsc wskazane jest umieszczenie dwóch tablic: pierwszej - informującej o danym sanktuarium, drugiej - informującej o możliwości zobaczenia innych punktów szlaku (razem 18 tablic). Przygotowanie tablic powinno uwzględniać opracowanie dokumentacji opisowej i fotograficznej. Materiały te mogą być wykorzystane w publikacji promującej atrakcje turystyczne całego powiatu gorlickiego. Dodatkowo dokumentacja fotograficzna posłuży przygotowaniu widokówek (9 miejsc po 5 rodzajów). Konieczne jest wykonanie oznaczeń drogowych, dla turystów podróżujących sa-

mochodami i na rowerach. Każda z sześciu miejscowości powinna być oznaczona specjalnie przygotowanymi tabliczkami (z podaniem odległości) - sugeruje się wykonanie 5 tabliczek informacyjnych dla każdej miejscowości na trasie

szlaku (razem 30 tablic). Wszystkie informacje o szlaku turystycznym powinny znaleźć się na stronie internetowej powiatu. Poniższa tabela przedstawia niezbędne nakłady inwestycyjne. Wysokość kosztów ma charakter orientacyjny.

Lp.	Wyszczególnienie	Koszt jednostkowy	Ilość	Wartość
1	Tablice informacyjne	2 000,00 zł	18	36 000,00 zł
2	Tablice drogowe	1 000,00 zł	30	30 000,00 zł
3	Dokumentacja opisowa	1 000,00 zł	9	9 000,00 zł
4	Dokumentacja fotograficzna	300,00 zł	9	2 700,00 zł
5	Koordinacja projektu	2 000,00 zł	1	2 000,00 zł
6	Podróże służbowe	0,78 zł	1000	784,60 zł
7	Aktualizacja strony internetowej	500,00 zł	1	500,00 zł
8	Przygotowanie projektów wid okówek	150,00 zł	45	6 750,00 zł
	RAZEM			87 734,60 zł

Szacuje się, że w kolejnych latach (2009-2017) konieczne będzie poniesienie następujących kosztów konserwatorskich:
- 18 tablic informacyjne - dwukrotna w roku konserwacja 18 x 2 x 300 zł = 10800 zł
- 30 tablic drogowych - dwukrotna w roku konserwacja 30 x 2 x 200 zł = 12000 zł

- Podróże służbowe - przeglądy kontrolne, monitorowanie, dojazd przy przeprowadzaniu prac konserwatorskich ok. 1000 km rocznie.

Poniższa tabela przedstawia zestawienie kosztów:

Rok	Tablice informacyjne	Tablice drogowe	Podróże służbowe	Razem
2009	10 800,00 zł	12 000,00 zł	784,60 zł	23 584,60 zł
2010	10 800,00 zł	12 000,00 zł	784,60 zł	23 584,60 zł
2011	10 800,00 zł	12 000,00 zł	784,60 zł	23 584,60 zł
2012	10 800,00 zł	12 000,00 zł	784,60 zł	23 584,60 zł
2013	10 800,00 zł	12 000,00 zł	784,60 zł	23 584,60 zł
2014	10 800,00 zł	12 000,00 zł	784,60 zł	23 584,60 zł
2015	10 800,00 zł	12 000,00 zł	784,60 zł	23 584,60 zł
2016	10 800,00 zł	12 000,00 zł	784,60 zł	23 584,60 zł
2017	10 800,00 zł	12 000,00 zł	784,60 zł	23 584,60 zł

Dzięki rozszerzeniu oferty turystycznej powiatu można liczyć na zwiększenie wpływów z szeroko rozumianej turystyki. Można spodziewać się zwiększenia liczby turystów. Założenia do oszacowania korzyści społeczno-ekonomicznych są następujące:

- 1 osoba zostanie zatrudniona do koordynacji projektu (umowa zlecenie, 2000 zł)
- miejscowości zostaną odwiedzone przez 2 nowych turystów dziennie w ramach turystyki jednodniowej (szacuje się, że każdy z nich wyda około 50 zł na gastronomię, transport, pamiątki etc.) - rocznie 730 osób x 50 zł = 36500 zł

- miasta zostaną odwiedzone przez 2 nowych turystów w każdy weekend w ramach turystyki weekendowej (szacuje się, że każdy z nich wyda około 150 zł na nocleg, gastronomię, transport, pamiątki etc.) - rocznie 100 osób x 150 zł = 15000 zł

Obliczenia zostały wykonane przy uwzględnieniu rocznego 3 % wzrostu PKB, inflacja została pominięta.

Poniższa tabela przedstawia korzyści społeczno-ekonomiczne płynące ze wzbogacenia oferty turystycznej regionu - okres 10 lat (2008-2017).

Rok	Turystyka jednodniowa	Turystyka weekendowa	Inne	Razem
2008	36 500,00 zł	15 000,00 zł	2 000,00 zł	53 500,00 zł
2009	37 595,00 zł	15 450,00 zł	- zł	53 045,00 zł

Rok	Turystyka jednodniowa	Turystyka weekendowa	Inne	Razem
2010	38 722,85 zł	15 913,50 zł	- zł	54 636,35 zł
2011	39 884,54 zł	16 390,91 zł	- zł	56 275,44 zł
2012	41 081,07 zł	16 882,63 zł	- zł	57 963,70 zł
2013	42 313,50 zł	17 389,11 zł	- zł	59 702,61 zł
2014	43 582,91 zł	17 910,78 zł	- zł	61 493,69 zł
2015	44 890,40 zł	18 448,11 zł	- zł	63 338,50 zł
2016	46 237,11 zł	19 001,55 zł	- zł	65 238,66 zł
2017	47 624,22 zł	19 571,60 zł	- zł	67 195,82 zł

Poniższa tabela przedstawia relacje nakładów do korzyści społeczno-ekonomicznych w perspektywie 10 lat (2008-2017).

Lp.	Wyszczególnienie	2008	2009	2010	2011
1	Nakłady inwestycyjne	87 734,60 zł	- zł	- zł	- zł
2	Nakłady konserwatorskie	- zł	23 584,60 zł	23 584,60 zł	23 584,60 zł
3	Nakłady łączne	87 734,60 zł	23 584,60 zł	23 584,60 zł	23 584,60 zł
4	Korzyści społeczno-ekonomiczne	53 500,00 zł	53 045,00 zł	54 636,35 zł	56 275,44 zł
	Bilans	- 34 234,60 zł	29 460,40 zł	31 051,75 zł	32 690,84 zł

2012	2013	2014	2015	2016	2017
- zł	- zł	- zł	- zł	- zł	- zł
23 584,60 zł	23 584,60 zł	23 584,60 zł	23 584,60 zł	23 584,60 zł	23 584,60 zł
23 584,60 zł	23 584,60 zł	23 584,60 zł	23 584,60 zł	23 584,60 zł	23 584,60 zł
57 963,70 zł	59 702,61 zł	61 493,69 zł	63 338,50 zł	65 238,66 zł	67 195,82 zł
34 379,10 zł	36 118,01 zł	37 909,09 zł	39 753,90 zł	41 654,06 zł	43 611,22 zł

G. Szlak tradycji przemysłu naftowego

Szlak ten powinien eksponować fakt, że to właśnie w Gorlicach i ich okolicy miały miejsce wydarzenia dające początek przemysłowi naftowemu. Na trasie szlaku powinny znaleźć się: Muzeum w Gorlicach (dział poświęcony naftcie), Muzeum Przemysłu naftowego i Etnografii Anny i Tadeusza Pabisów w Libuszy, miejscowości, w których pozostały ślady po wydobyciu ropy naftowej, siedziby (domy, dwory, pałace), w których mieszkali właściciele kopalń i przedsiębiorstw naftowych. Ze względu na dużą liczbę punktów jakie powinien objąć ten szlak turystyczny wskazane jest, aby dokładnemu oznakowaniu poddane zostały muzea w Gorlicach i Libuszy. W każdym z miejsc wskazane jest umieszczenie dwóch tablic: pierwszej - informującej o danym muzeum, drugiej - informującej o możli-

wości zobaczenia innych punktów szlaku (razem 4 tablice). Przygotowanie tablic powinno uwzględniać opracowanie dokumentacji opisowej i fotograficznej. Materiały te mogą być wykorzystane w publikacji promującej atrakcje turystyczne całego powiatu gorlickiego. Dodatkowo dokumentacja fotograficzna posłuży przygotowaniu widokówek (2 miejsca po 5 rodzajów). Konieczne jest wykonanie oznaczeń drogowych, dla turystów podróżujących samochodami i na rowerach. Obie miejscowości powinny być oznaczona specjalnie przygotowanymi tabliczkami (z podaniem odległości) - sugeruje się wykonanie 5 tabliczek informacyjnych dla każdej miejscowości na trasie szlaku (razem 10 tablic). Wszystkie informacje o szlaku turystycznym powinny znaleźć się na stronie internetowej powiatu. Poniższa tabela przedstawia niezbędne nakłady inwestycyjne. Wysokość kosztów ma charakter orientacyjny.

Lp.	Wyszczególnienie	Koszt jednostkowy	Ilość	Wartość
1	Tablice informacyjne	2 000,00 zł	4	8 000,00 zł
2	Tablice drogowe	1 000,00 zł	10	10 000,00 zł

Lp.	Wyszczególnienie	Koszt jednostkowy	Ilość	Wartość
3	Dokumentacja opisowa	1 000,00 zł	2	2 000,00 zł
4	Dokumentacja fotograficzna	300,00 zł	2	600,00 zł
5	Koordinacja projektu	1 000,00 zł	1	1 000,00 zł
6	Podróże służbowe	0,78 zł	500	392,30 zł
7	Aktualizacja strony internetowej	200,00 zł	1	200,00 zł
8	Przygotowanie projektów widokówek	150,00 zł	10	1 500,00 zł
	RAZEM			23 692,30 zł

Szacuje się, że w kolejnych latach (2009-2017) konieczne będzie poniesienie następujących kosztów konserwatorskich:
- 4 tablice informacyjne - dwukrotna w roku konserwacja 4 x 2 x 300 zł = 2400 zł
- 10 tablic drogowych - dwukrotna w roku konserwacja 10 x 2 x 200 zł = 4000 zł

- Podróże służbowe - przeglądy kontrolne, monitorowanie, dojazd przy przeprowadzaniu prac konserwatorskich ok. 500 km rocznie.

Poniższa tabela przedstawia zestawienie kosztów:

Rok	Tablice informacyjne	Tablice drogowie	Podróże służbowe	Razem
2009	2 400,00 zł	4 000,00 zł	392,30 zł	6 792,30 zł
2010	2 400,00 zł	4 000,00 zł	392,30 zł	6 792,30 zł
2011	2 400,00 zł	4 000,00 zł	392,30 zł	6 792,30 zł
2012	2 400,00 zł	4 000,00 zł	392,30 zł	6 792,30 zł
2013	2 400,00 zł	4 000,00 zł	392,30 zł	6 792,30 zł
2014	2 400,00 zł	4 000,00 zł	392,30 zł	6 792,30 zł
2015	2 400,00 zł	4 000,00 zł	392,30 zł	6 792,30 zł
2016	2 400,00 zł	4 000,00 zł	392,30 zł	6 792,30 zł
2017	2 400,00 zł	4 000,00 zł	392,30 zł	6 792,30 zł

Dzięki rozszerzeniu oferty turystycznej powiatu można liczyć na zwiększenie wpływów z szeroko rozumianej turystyki. Można spodziewać się zwiększenia liczby turystów. Założenia do oszacowania korzyści społeczno-ekonomicznych są następujące:

- 1 osoba zostanie zatrudniona do koordynacji projektu (umowa zlecenie, 1000 zł)
- miejscowości zostaną odwiedzone przez 1 nowego turystę dziennie w ramach turystyki jednodniowej (szacuje się, że każdy z nich wyda około 50 zł na gastronomię, transport, pamiątki etc.) - rocznie 365 osób x 50 zł = 18250 zł

- miasta zostaną odwiedzone przez 1 nowego turystę w każdym weekend w ramach turystyki weekendowej (szacuje się, że każdy z nich wyda około 150 zł na nocleg, gastronomię, transport, pamiątki etc.) - rocznie 50 osób x 150 zł = 7500 zł

Obliczenia zostały wykonane przy uwzględnieniu rocznego 3 % wzrostu PKB, inflacja została pominięta.

Poniższa tabela przedstawia korzyści społeczno ekonomiczne płynące ze wzbogacenia oferty turystycznej regionu - okres 10 lat (2008-2017).

Rok	Turystyka jednodniowa	Turystyka weekendowa	Inne	Razem
2008	18 250,00 zł	7 500,00 zł	1 000,00 zł	26 750,00 zł
2009	18 797,50 zł	7 725,00 zł	- zł	26 522,50 zł
2010	19 361,43 zł	7 956,75 zł	- zł	27 318,18 zł
2011	19 942,27 zł	8 195,45 zł	- zł	28 137,72 zł
2012	20 540,54 zł	8 441,32 zł	- zł	28 981,85 zł
2013	21 156,75 zł	8 694,56 zł	- zł	29 851,31 zł
2014	21 791,45 zł	8 955,39 zł	- zł	30 746,85 zł
2015	22 445,20 zł	9 224,05 zł	- zł	31 669,25 zł

Rok	Turystyka jednodniowa	Turystyka weekendowa	Inne	Razem
2016	23 118,55 zł	9 500,78 zł	- zł	32 619,33 zł
2017	23 812,11 zł	9 785,80 zł	- zł	33 597,91 zł

Poniższa tabela przedstawia relacje nakładów do korzyści społeczno-ekonomicznych w perspektywie 10 lat (2008-2017).

Lp.	Wyszczególnienie	2008	2009	2010	2011
1	Nakłady inwestycyjne	23 692,30 zł	- zł	- zł	- zł
2	Nakłady konserwatorskie	- zł	6 792,30 zł	6 792,30 zł	6 792,30 zł
3	Nakłady łączne	23 692,30 zł	6 792,30 zł	6 792,30 zł	6 792,30 zł
4	Korzyści społeczno-ekonomiczne	26 750,00 zł	26 522,50 zł	27 318,18 zł	28 137,72 zł
	Bilans	3 057,70 zł	19 730,20 zł	20 525,88 zł	21 345,42 zł

2012	2013	2014	2015	2016	2017
- zł	- zł	- zł	- zł	- zł	- zł
6 792,30 zł	6 792,30 zł	6 792,30 zł	6 792,30 zł	6 792,30 zł	6 792,30 zł
6 792,30 zł	6 792,30 zł	6 792,30 zł	6 792,30 zł	6 792,30 zł	6 792,30 zł
28 981,85 zł	29 851,31 zł	30 746,85 zł	31 669,25 zł	32 619,33 zł	33 597,91 zł
22 189,55 zł	23 059,01 zł	23 954,55 zł	24 876,95 zł	25 827,03 zł	26 805,61 zł

W ramach stworzenia nowych 7 szlaków turystycznych na terenie powiatu gorlickiego wskazane jest przygotowanie publikacji promującej atrakcje turystyczne regionu.

Poniższa tabela zawiera orientacyjne koszty przygotowania i druku pierwszej partii egzemplarzy (egzemplarze promocyjne). Publikacja może być wydana również w wersji komercyjnej.

Lp.	Wyszczególnienie	Koszt jednostkowy	Ilość	Wartość
1	Opracowanie dokumentacji opisowej	7 500,00 zł	1	7 500,00 zł
2	Opracowanie dokumentacji fotograficznej	3 000,00 zł	1	3 000,00 zł
3	Skład i łamanie	5 000,00 zł	1	5 000,00 zł
4	Druk	8,00 zł	2000	16 000,00 zł
5	Koordinacja projektu	3 000,00 zł	1	3 000,00 zł
6	Podróże służbowe	0,78 zł	500	392,30 zł
7	Dystrybucja	2 000,00 zł	1	2 000,00 zł
	RAZEM			36 892,30 zł

Poniższe zestawienia ukazują łączne koszty stworzenia nowych szlaków turystycznych, roczne koszty ich utrzymania i korzyści społeczno ekonomiczne.

Wysokość nakładów inwestycyjnych:

Lp.	Wyszczególnienie	Nakłady inwestycyjne
1	Szlak miast lokowanych na prawie niemieckim	34 842,30 zł
2	Szlak renesansu	66 684,60 zł
3	Szlak kultury lemkońskiej	23 692,30 zł
4	Szlak kultury żydowskiej	53 434,60 zł
5	Szlak pałaców i dworów	80 634,60 zł

Lp.	Wyszczególnienie	Nakłady inwestycyjne
6	Szlak chrześcijańskich sanktuariów	87 734,60 zł
7	Szlak tradycji przemysłu naftowego	23 692,30 zł
8	Publikacja	36 892,30 zł
	RAZEM	407 607,60 zł

Roczne koszty konserwatorskie utrzymania szlaków:

Lp.	Wyszczególnienie	Nakłady konserwatorskie
1	Szlak miast lokowanych na prawie niemieckim	10 384,60 zł
2	Szlak renesansu	17 169,20 zł
3	Szlak kultury lemkowej	6 792,30 zł
4	Szlak kultury żydowskiej	14 784,60 zł
5	Szlak pałaców i dworów	23 184,60 zł
6	Szlak chrześcijańskich sanktuariów	23 584,60 zł
7	Szlak tradycji przemysłu naftowego	6 792,30 zł
	RAZEM	102 692,20 zł

Korzyści społeczno-ekonomiczne:

Rok	Turystyka jednodniowa	Turystyka weekendowa	Inne	Razem
2008	219 000,00 zł	90 000,00 zł	11 000,00 zł	320 000,00 zł
2009	225 570,00 zł	92 700,00 zł	- zł	318 270,00 zł
2010	232 337,10 zł	95 481,00 zł	- zł	327 818,10 zł
2011	239 307,21 zł	98 345,43 zł	- zł	337 652,64 zł
2012	246 486,43 zł	101 295,79 zł	- zł	347 782,22 zł
2013	253 881,02 zł	104 334,67 zł	- zł	358 215,69 zł
2014	261 497,45 zł	107 464,71 zł	- zł	368 962,16 zł
2015	269 342,38 zł	110 688,65 zł	- zł	380 031,02 zł
2016	277 422,65 zł	114 009,31 zł	- zł	391 431,96 zł
2017	285 745,33 zł	117 429,59 zł	- zł	403 174,91 zł

Bilans:

Lp.	Wyszczególnienie	2008	2009	2010	2011
1	Nakłady inwestycyjne	407 607,60 zł	- zł	- zł	- zł
2	Nakłady konserwatorskie	- zł	102 692,20 zł	102 692,20 zł	102 692,20 zł
3	Nakłady łączne	407 607,60 zł	102 692,20 zł	102 692,20 zł	102 692,20 zł
4	Korzyści społeczno-ekonomiczne	320 000,00 zł	318 270,00 zł	327 818,10 zł	337 652,64 zł
	Bilans	- 87 607,60 zł	215 577,80 zł	225 125,90 zł	234 960,44 zł

2012	2013	2014	2015	2016	2017
- zł	- zł	- zł	- zł	- zł	- zł
102 692,20 zł	102 692,20 zł	102 692,20 zł	102 692,20 zł	102 692,20 zł	102 692,20 zł
102 692,20 zł	102 692,20 zł	102 692,20 zł	102 692,20 zł	102 692,20 zł	102 692,20 zł
347 782,22 zł	358 215,69 zł	368 962,16 zł	380 031,02 zł	391 431,96 zł	403 174,91 zł
245 090,02 zł	255 523,49 zł	266 269,96 zł	277 338,82 zł	288 739,76 zł	300 482,71 zł

XIII. Dokumentowanie, monitorowanie, i standaryzacja

A. Dokumentowanie:

Cele działania: Tworzenie systemu i stale aktualizowanych, elektronicznych baz informacji o zasobach oraz stanie zabytków w powiecie gorlickim i ich dokumentacji.

Stworzenie warunków do realizacji ustawowego obowiązku dokumentowania wszystkich prac, przy wszystkich grupach i typach obiektów zabytkowych.

Kierunki: Wypracowanie spójnego systemu dokumentowania badań, stanu zachowania oraz określenia i certyfikacji wartości zabytkowych, wspólnego dla wszystkich typów zabytków.

Wypracowanie standartów dokumentowania prac przy wszelkiego typu zabytkach.

Wdrożenie zasady umieszczania na każdym obiekcie trwałej informacji o przeprowadzonych pracach konserwatorskich i restauratorskich.

B. Monitorowanie

Cele działań: Gromadzenie stale aktualizowanej wiedzy o stanie zachowania, postępach i wynikach prac konserwatorskich i restauratorskich, zagrożeniach, prawidłowości zarządzania i bezpieczeństwie użytkowania obiektów zabytkowych oraz o innych formach ochrony dziedzictwa.

Kierunki: Zorganizowanie w skali powiatu systemu i służb dla monitorowania stanu dziedzictwa, a zwłaszcza obiektów zabytkowych przed i po pracach adaptacyjnych, remontowych i konserwatorskich.

Monitorowanie funkcji obiektów i wpływu użytkowania na ich stan.

Monitorowanie stopnia zabezpieczenia obiektów zabytkowych przed pożarami, kradzieżami, katastrofami i klęskami żywiołowymi - kontynuacja zadań w już zorganizowanym i skutecznym funkcjonującym systemie.

Monitorowanie skuteczności funkcjonowania innych form ochrony dziedzictwa kulturowego.

C. Standaryzacja- ujednoczenie metod profilaktycznych, konserwatorskich, restauratorskich i ochronnych

Cel działania: Wytworzenie mechanizmów wiążących naukę z praktyką.

Wypracowanie i wprowadzenie szczegółowych zasad ochrony dziedzictwa w planach zagospodarowania przestrzennego.

Wypracowanie standartów zagospodarowania i estetyki zabytkowych przestrzeni publicznych.

Kierunki: Wspieranie działań na rzecz stworzenia standartów i unormowań w dziedzinie badań, technologii, i materiałów konserwatorskich.

Wspieranie działań na rzecz rozwijania metod ochrony profilaktycznej, ochrony przed pożarami, kradzieżami itd.

Zorganizowanie praktycznego doradztwa dla użytkowników i właścicieli dotyczącego estetyki zagospodarowania obiektów zabytkowych.

Wypracowanie i wdrożenie modelu finansowania badań zamawianych przez komercyjnie wykorzystujące ich wyniki.

Uniezależnienie procesu podejmowania decyzji o rozwiązaniach konserwatorskich od komercyjnych firm produkujących i sprzedających materiały.

XIV. Podsumowanie

Zadania na poszczególnych szczeblach władzy wykonawczej w zakresie kultury i ochrony zabytków są ustawowo w gestii samorządów (Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym, Dz. U. z 2001 r. Nr 142, poz. 1591, z późn. zm.). Zgodnie z art. 7 Ustawy, pkt 9 "zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. w szczególności zadania własne obejmują sprawy...kultury, sztuki, w tym... ochrony zabytków i opieki nad zabytkami".

Sporządzenie programu opieki nad zabytkami, będącego istotnym instrumentem ochrony zabytków, należy do ustawowych obowiązków samorządu wojewódzkiego, powiatowego oraz gminnego (Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. art. 87, Dz. U. z 2003 r. Nr 162 poz. 1568). Program jest opracowany na okres 4 lat i stanowi dokument uzupełniający w stosunku do innych aktów planowania. Z realizacji programu odpowiednio zarząd województwa, powiatu czy wójt(burmistrz, prezydent miasta) co 2 lata sporządza sprawozdanie, które przedstawia się odpowiednio sejmikowi województwa, radzie powiatu lub radzie gminy oraz przekazuje się Generalnemu Konserwatorowi Zabytków i właściwemu wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków, w celu jego wykorzystania przy opracowaniu, aktualizacji i realizacji krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami (U. z dn. 23 lipca, art. 87, pkt 5 i 6).

Przewodniczący Rady Gminy: *M. Sternik*

Wydawca: Wojewoda Małopolski

Redakcja: Wydział Prawny i Nadzoru Małopolskiego Urzędu Wojewódzkiego w Krakowie, 31-156 Kraków, ul. Basztowa 22, p. 220, tel. (012) 392-12-20
e-mail: mcac@malopolska.uw.gov.pl

Redakcja udziela wszelkich informacji dotyczących aktów prawnych ogłaszanych w Dzienniku Urzędowym Województwa Małopolskiego.

Skład: Wydział Prawny i Nadzoru Małopolskiego Urzędu Wojewódzkiego w Krakowie

Druk i Kolportaż: Zakład Poligraficzny "XERODRUK", 31-156 Kraków, ul. Basztowa 22, tel. (012) 392-16-96

Egzemplarze z lat ubiegłych (do wyczerpania nakładu) można nabywać na podstawie nadesłanego zamówienia do Zakładu Obsługi Małopolskiego Urzędu Wojewódzkiego w Krakowie, 31-156 Kraków, ul. Basztowa 22.

Reklamacje z powodu nieotrzymania poszczególnych numerów zgłaszać należy telefonicznie na nr: (012) 392-16-96 do Zakład Poligraficzny "XERODRUK", 31-156 Kraków, ul. Basztowa 22 do 5 dni po otrzymaniu następnego kolejnego numeru, zgłoszenie po tym terminie nie będzie uwzględnione.

Drukowano na polecenie Wojewody Małopolskiego w Zakładzie Poligraficznym "XERODRUK", 31-156 Kraków, ul. Basztowa 22
tel. (012) 392-16-96